

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДАРСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЬЧИЩЕ

I

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by

Ukrainian Publishers Ltd.

№ 1 (88), January, 1955, Vol. VIII

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Леонід Полтава

Головний редактор Г. Драбат

Редакція (Editorial)

28, Minster Road, London, N. W. 2. Tel. HAMpstead, 1771

Адміністрація (Administration)

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1955 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія ..	1 ф. 16 шил.	19 шил.	10 шил. 6 п.	3 шил. 6
Австрія	54 шил.	28 шил.	15 шил.	5 шил.
Аргентина ..	30 пезів	16 пезів	9 пезів	3 пези
Бельгія	210 фран.	110 фран.	60 фран.	20 фран.
В. Британія	1 ф. 12 шил.	17 шил.	9 шил.	3 шил.
Канада	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цен.
Німеччина .	13 н. м.	6,75 н. м.	3,60 н. м.	1,20 н. м.
Парагвай ..	13 гуар.	6,75 гуар.	3,60 гуар.	1,20 гуар.
США	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цен.
Туніс	1.400 фран.	750 фран.	420 фран.	140 фран.
Франція ...	1.400 фран.	750 фран.	420 фран.	140 фран.
Швеція	20 кор.	11 кор.	6 кор.	2 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЖАН-
КОВА ЛІБЕРАЛЬНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 1. (ч. 1-88)

СІЧЕНЬ, 1955

Річник II. (VIII)

ЗМІСТ I-шої КНИЖКИ

Степан Хрін: В ОЖИДАННІ РІЗДВЯНОЇ ЗІРКИ	3
Д-р Ю. Русов: З ЕЗОТЕРИКИ УКРАЇНСЬКОГО РІЗДВА	6
Нестор Ріпецький: КОРАБЕЛЬ У НЕБЕЗПЕЦІ	12
О. Лубська: ДВА ЕТЮДИ	14
В. Василенко: ЗНАЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ В ЖИТТІ НАЦІЇ	15
Кн. Ткачевський-Карашевич: ВЕЛИКА РІЧНИЦЯ	24
Д-р Роман Могильницький: В'ЯЗНИЦЯ ЧИ ТРУДОВИЙ ТАБІР?	30
Інж. Д. Шалдій: КОЛГОСПНИЙ ТРУДОДЕНЬ	38
Проф. Г. Ващенко: ДО ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ РУХІВ У ПОЛ- ТАВІ І НА ПОЛТАВЩИНІ	44
Проф. В. Щербаківський: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ О. А. КОШИЦЯ	54
С. Ф. Хміль: УКРАЇНСЬКА ПАРТИЗАНКА	64
Є. Маланюк: ВОЛИНСЬКЕ	74
Д-р Д. Бучинський: СПІВЕЦЬ МАДРІДУ В ОБЛОЗІ	75
Ернесто Гіменез Кабаллеро (перек. д-ра Д. Бучинського): ЗАХОП- ЛЕННЯ МАДРІДОМ	76
Р. М. Рільке (перек. І. Ш.): ДЕ СІРИЙ ГУРТ ОСТАННІХ ХАТ	84
Леонід Лиман: ВІЧНЕ	85
Леся Українка: ДАЙ МЕНІ КРИЛА СВОЇ	85
Артур Рембо (перек. Ю. Клена): П'ЯНИЙ КОРАБЕЛЬ	86
Марко Босслав: ЛЕГЕНДА ПРО ГЕРОЯ	89
Альфоне Доде (перек. М. Трушевської): ВІЛЬЯРДНА ПАРТІЯ	102
Василь Кучер: УСТИМ КАРМАЛЮК	105
Леонід Полтава: ПРО ЛІТЕРАТУРУ ДЛЯ МАЛЕНЬКИХ ЧИТАЧІВ	113
Л. П.: ТВОРЧИСТЬ КОСЕНКА — НАРІВНІ З ЧАЙКОВСЬКИМ І ШУМАНОМ	123
Л. Ук.: ВІКНО У СВІТ	125
Л. Димчук: З ХРОНІКИ	127

Передрук за дозволом редакції

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Fockham Library & Book Supply
17 Accacia Str., Glenroy, W. 9.,
Victoria

АРГЕНТИНА:

Oleksa Bunij
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4

КАНАДА:

W. Nemyliwskyj
949, Dunbas Str., W.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

T. Boc
Harfenstrasse 20 1/6
(13a) Erlangen

ПАРАГВАЙ:

A. Kushchynskyj
Encarnacion,
Cosilla de Correo, 60

СПА:

Very Rev. P. Falko
1645, South 16th Str.,
Milwaukee 4, Wis., U.S.A.

Дітройт і околиця:

S. Krupka
4519 Cicotte, Detroit 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij
721 E. 6th Str.,
New-York City, N.Y.

Огайо і околиця:

T. Wasyluk
1015, University Rd.,
Cleveland-13, Ohio

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon
Paris (9)

ТУНІС:

Roman Kasprzyk
Berrage de Ben-Metir
Boite Postale 15, Ain Draham

ШВЕДЦІЯ:

Ovs. J. Kostiv
c/o Johansson
Tors, gt. 49, III., Stockholm

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шил.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

Степан Хрін

В ожиданні Різдвяної Зірки

Потаємно, навшпиньки, закрадався потоками, ярами і гущами Свят-Вечір у наш ліс. Ми всі чекали першої зірки.

Мені припаде сьогодні бути батьком при вечері. Заздалегідь виходжу на бункер, щоб приготувити дідух та сіно, яких давніше стрільці привезли з села.

Було тихо. Десь далеко в селі чути брехіт собак і дитячі голоси. Пораючись біля дідуха на невеличкій прогалині біля прикиданих білих снігом яличок, я побачив якусь постать. Стиснувши автомат, зближаюся до неї.

Була це Тетяна, що прийшла зустрічати першу зірку. Небо було закидане сніжними хмаринками і ось між ними блиснула перша зірка.

— «Чи бачите її?» — з дивною радістю шепнула віст. Тетяна.

Я бачив її вже скоріше, але хотів, щоб вона її сама побачила.

— «Чи ви відчуваєте, друже командире, цей дивний настрій? Свят-Вечір з дитячих літ не може затертися в пам'яті людини. Він завжди залишиться святим, чарівним, незабутнім і чистим».

— «Про що ви тепер думали, коли побачили першу зірку?» — спитав я її.

— Я, як завжди думками біля свого найдорожчого батька і — додала вона тихше — біля Василька — Бора. Я хотіла відчувати, чи він у цю хвилину також вийшов з свого зимового бункру і шукає першої зірки. Якщо не вийшов, то напевно вже відійшов у вічність... Може ваша мала Ліля теж дивиться тепер на небо і шукає першої зірки.

Ми тепер не були повстанцями, але, як усі люди, бажали знайти забуття жорстокої дійсності, перейти в мрію, в казку.

Віст. Тетяна задумливо сказала:

— «Мені самій не віриться, що ми живемо в таке лихоліття. Ззовні наше життя може комусь видаватися повним романтики. Та в дійсності наше нерівне змагання — це щось жорстокого і нечуваного в історії людства. Ми вже так загартувалися, що воно для нас стає буденним. Ми творимо міт геройства, але невідомо, що про це дійде до наступних поколінь».

Чи ви знаєте, друже командире, що тепер, в цю хвилину, в цю ніч під снігом розцвітає горецвіт? Цей цвіт — вістун весни, предтеча пробудження природи з довгого, зимового сну. Є він символом Спасителя, що зійшов спасти світ і Спаситель благовістить нашу боротьбу і ми такі принесемо волю Україні. А тепер ходім до бункру, бо хлопці чекають».

* * *

Входячи до бункру, я привітав усіх вісткою: «Христос Раджається!», а всі відповіли: «Славите його!»

Коли я розстелював солому на причі, а хор. Мирон — палатки та укладав часник, просфору і свічки, в бункрі була цілковита

тиша. Лиця стрільців не були сумні, але сльози текли по них. Вони були поважні, святочні і грізні. Під піччю тріскотів вогонь, варили воду, щоб кинути вушка, вареники, бабульки. На причі світилися три свічки. Багато їх на ялинці. Сьогодні господиня — віст. Тетяна. Кожний з нас чистенько вдягнутий.

Образ Божої Матері освічений лампадкою. Внизу портрет полк. Коновальця і Володимирівський тризуб.

Кожний тихо, щоб не порушити святочної тишини, згадує минулорічні й давні свята. Згадують друзів, своїх рідних, розкинених по цілому світі.

Вже час. Стаємо в лаву, відмовляємо молитви, співаємо коляду «Бог Предвічний».

Після коляди моїм обов'язком було сказати декілька слів.

— Друзі-вояки! Четвертий рік з ряду, а для декого вже п'ятий і шостий, святкуємо Свят-Вечір в умовах жорстокої боротьби за права українського народу, щоб жити вільним життям. Ми заманіфестували перед цілим світом, що український народ так довго не перестане боротися, доки не здобуде собі волі і своєї суверенної держави.

Ми, друзі, не засідаємо до спільної святої вечері з своїми рідними саме тому, що на наших землях окупант. Ті чарівні свята святкуємо в лісових нетрях, в криївках, підземних бункрах, а дехто в снігах. З нами так само святкує в таких самих умовах наш уряд — УГВР, Головне Командування УПА і Провід ОУН. Сьогодні в більшості не засідає до святої вечері також український народ.

Ваші рідні і близькі розкинені по світу, або караються в Сибірі. Якщо хтось з них залишився, він у цю хвилину думками біля вас, надслухує на порозі, чи де в лісі не цокотять ворожі кулемети і не вибухають гранати. При вбогій вечері, співаючи коляду: «Верни волю. верни славу нашій славній Україні», благають Всевишнього, щоб благословив нашу боротьбу. Не очікують колядників. З тривогою заглядають через вікна, чи не з'являться большевицькі бандити з наїженими штиками, що з кпинами будуть сміятись із святочних звичаїв. Проте український народ святкує душею і серцем. На важких роботах, в підземеллях фабрик і копалень, при вирубі лісів припадають до землі і благають нас продовжувати боротьбу. Інші виглядають крізь ґрати першої зірки та чекають визволення. А ті, хто караються на вигнанні, в таборах, також думками коло нас. Очі всіх звернені на нас. Мільйони вдів, сиріт і інвалідів чекають від нас спасення.

Ось в цю хвилину, в нашому бункрі, біля нас душі впадших наших друзів. Тут прийшли командири і бійці, що впали на полі бою, тут революціонери-підпільники, що в криївках розривали себе гранатами. Тут наші селяни, що з голими руками кидалися на ката, коли він викидав їх з рідних хат. Душі героїв кличуть нас: «Продовжуйте боротьбу так довго, поки не буде Україна вільною!»

З нагоди Різдва Христового і Нового Року бажаємо всім нашим Співробітникам, Заступникам, Кольпортерам, Передплатникам і Читачам веселих Свят і щасливого Нового Року.

Щиро вітаємо Український Нарід на Рідних Землях, Українську Підпільну Церкву, Організацію Українських Націоналістів, Українську Повстанську Армію, Українську Головну Визвольну Раду, Ієрархію обох Українських Церков на чужині, українські національно-політичні, суспільно-громадські, наукові й комбатантські установи, українську національну пресу і всіх Українців у цілому світі, що стоять у боротьбі за визволення України!

Христос Народився!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
»Визвольного Шляху«

Бажаю вам, дорогі друзі, щасливих свят!

В нашому імені складаю побажання Щасливих Свят нашому Революційному Урядові, Командуванню УПА і Проводові ОУН! В цю хвилину перед Святою Вечерею вшануємо пам'ять впавших героїв».

Мовчанка.

Ми почали ділитися просфорою. Кожний втирає незаметно сльози, щоб ніхто не бачив.

Двох стрільців вискакує ще на бункер перевірити куці, щоб часом на сам Свят-Вечір ворог не зробив нам несподіванки. Коли вони повернулися, сідаємо всі на ковбичях до святої вечері.

Наших страв було дванадцять: борщ з ушками, кутя, вареники з капустою, каша з грушками, гриби, капуста, вареники з картоплею, голубці, квасоля з сливками, колючий горох, пампушки і суш. На цю вечерю з усякими додатками приготувалися стрільці вже завчасу.

Свят-Вечір проводимо за всіма народніми звичаями Лемківщини і Бойківщини, які лише хто з нас запам'ятів. Свят-Вечір проходив весело. Кожний — крім звичаїв і обичаїв з своїх сторін — оповідав про свої пригоди з минулих років. Оповідання час-до-часу втихали. Переривала їх коляда. Потім знову оповідаємо. Коляди ми мусіли обов'язково відколядувати всі. Хор. Мирон оповідає нам перебіг Різдвяних Богослужень, а віст. Тетяна співає дуже гарними лемківськими напівами багато богослужбних уривків з Всеночної й Утрені, яких вона знає дуже багато...

Пізніше творимо групки і »йдемо« з колядою одні до одних.

Вже довго після півночі... Поволі в бункрі тихне. Одні сплять, інші дрімають.

(Скорочений уривок з книжки »Зимою в бункрі«)

3 езотерики Українського Різдва

Різдво — це велике християнське свято, коли «Бог на землі народився», випадає нині, особливо у великих містах-мегаполісах не так, як колись, навіть за нашої пам'яті в Україні, а особливо в наших селах. І то не в змислі обрядовим чи в дотримуванні певних старосвітських звичаїв, але в самій настрої, в самім душевним і духовим наставленні.

Сильне враження зробило на мене перше Різдво, яке ми, в час нашої скитальщини, бачили в «Новім світі» — в Чикаго в 1946 р. Це було свято розгнужданого «комерсу», реклями, подарунків, «механізованих ялинок», п'ятики понад норму, метушливого гармидеру і всього, що хочете, крім Христового Народження. Навіть ім'я Ісуса Христа зникло, бо замість «Крисмес» всюди бачилося й чулося лише «Хмис», а Сам Спаситель світу був старанно замінений «Батьком-різдвом» у вигляді еפעкуватого діда-різдва. Свято Різдва більш нагадувало поганські сатурналії, або навіть демонічний шабаш, де якась невидима, але впевнена в собі і кимось керована сила стреміла до оглушення, до запаморочення душ людей, які, замість у тишині й душевним спокою старатися наблизитися до значення цієї величезної події, до цієї кардинальної події у розвитку людства, цілої нашої планети, до цієї, скажу, космічної події, замість «ввійти до свого дому», до своєї внутрішньої, душевної «сутності», як каже Г. Сковорода, — ці люди метушилися і бігали по крамницях «іщущі що поглотіти» і що придбати для потішення демонів «чревоугодія» і «горлобесія».

Не так святкувалося Різдво на протязі 19-ти віків після народження Ісуса Христа і тисяч років у передбаченні цієї події. Не так, вірю, святкуватимуть Народження Спасителя і в майбутній Україні, яка, скинувши московсько-шаманістичне ярмо, стане на свій шлях мудрости і духовости.

Як це недивно, але ми не знаємо точно ні дня, ні року початку нашої ери, себто народження Ісуса Христа. Згідно Євангелія від Матвія, Ісус народився до смерті Ірода, який помер у 750-тім році римського літочислення «ab Urbe condita» (від засновання Риму), себто чотири роки до початку нашої християнської ери. Згідно Євангелія від Луки, Ісусові було 30 років у році 15-тім царювання Тіберія. Різні обрахунки в перших віках християнської ери дають день народження Ісуса 18 або 19 квітня, 29 травня, 28 березня і інші дати. Самих Євангелістів менше цікавила біографія Ісуса, ніж те Слово, яке Він проповідував після хрещення Іваном Предтечею. Свято Різдва було установлене на 25 грудня лише в 336 році в день поганських свят «Natalis invicti» — народження сонця, кінця найдовшої ночі і прибування дня. І це цілком зрозуміло, бо дохристиянські містерії і культи, зв'я-

зані з обоженням сонця, є, так би мовити, передчуттям приходу Христа на землю.

Коли я бував на Криті, мене часто вражало, як цілком природно культ Аполлона, бога сонця, перейшов зі своїми храмами і вівтарями в культ Христа. Згадую Крит тому, що на цім острові виразно помітно приналежність до того самого хліборобського культурного круга, до якого споконвіку й до останніх часів належала і Україна.

Тому і свята нашого народу відповідають порам року, отже — культу сонця з його чотирма головними фазами: два рівнодення, найдовший день і найдовша ніч. Життя і праця хлібороба тісно зв'язані з порами року — із сонцем і землею. Це має велике значення для вироблення духового світосприймання, бо в народів, приналежних до мисливського (мандрівного) і скотарського (теж мандрівного) культурних кругів, культ сонця менш виразний і іноді в них переважає культ місяця. Діяна — охотниця має місяць на чолі, прапор Магомета має теж місяць.

Тілом людина належить до царств мінерального, рослинного і тваринного, душею належить до свого внутрішнього «Я», а духом до Всесвіту, до Космосу з його відвічними Божеськими законами. Отже, почувати себе зв'язаним із Космосом, відчувати себе одною з його активних частин, розпливатися в його величі і відчувати його як щось живе, кероване Божеською мудрістю — це і є духове світосприймання. Сковорода твердить: «Весь світ складається з двох натур: видимої і невидимої; видима є твориво, невидима Бог». Далі, наш великий філософ зазначає, що всі народи завжди відчували цю присутність Великої Сили, Великого Розуму, що всю природу просякають і животворять. Але, каже він, «як тепер мало хто розуміє Бога, так не дивно, що у древніх часто через публічну помилку почитали матерію за Бога і тому все своє богопочитання віддавали на посміяння», як це ми бачимо у сучасних мегалополісах, де почитання Різдва перетворюється в «ігрища бісовські». «Всі віки і народи согласно вірили, що є тайна якась і по всьому розлита і всім володіюча сила... Сія то блаженніша натура, або дух, весь всесвіт, як машиністова хитрість годинникову на вежі машину в русі содержить і, по прикладу дбайливого отця, є буттям усякому твориву».

Відчування, душевне переживання цієї «тайної сили», як каже Сковорода, а не лише знання чи віра, що вона існує — це і є справжнє духове сприймання світу. І прадавні містерії дохристиянської доби полягали основно в тім, щоб через особливу моральну й духову підготовку ввести учня в пізнання, в ясновидіння цього духового світу, який стоїть невидимо поза матеріальним царством і керує всіма видимими феноменами.

Ми не можемо з певністю говорити про релігію і містерії наших прапрадідів з часів палеоліту в Україні, бо навіть студії нашої т. зв. «Трипільської культури» не дають нам матеріальних джерел для цього. Але українське Різдво і особливо спра-

ви Свят-Вечора дають натяк на походження наших різдвяних звичаїв з часів «дохлібної» культури.

Дещо більше ми знаємо про релігії і містерії передньоазійських народів, щоб не заглиблюватися в «прадревні» вірування індусів. Доби древноперсидська-бабилонська, єгипетсько-халдійська і греко-римська, як також і середньовічна похристиянська, вже лишили виразніші сліди-впливи в наших українських святах, звичаях, віруваннях, присвячених чи то сезонам, чи то подіям родинного характеру (народини, шлюб, похорон тощо).

Так наші веснянки, купальські гри, обжинки, різдвяні звичаї багато в чім відповідають поганським містеріям, принесеним до нас передньо-азійськими народами, або середньоморськими. Наприклад, Івано-купальські звичаї, зв'язані з літнім сонцезворотом, багато в чім мають аналогічного з містеріями Ізиди в Єгипті. Там Ізіда шукає пошматовані злим богом Сетом кавалки свого чоловіка Озіріса в Нілі. В нас дівчата в ніч Івана-Купала стараються впіймати у воді кавалки опудала-Кострубенка, вкиненого у воду парубками.

Таких прикладів заховання в гущі нашого народу решток поганських дохристиянських містерій можна знайти дуже багато, як у народніх святах, так і в казках, мітах, легендах і т. п. Не забуваймо, що приблизно 1000 років (від VI-го віку до Христа і до IV-V-го віку по Христі) майже вся нинішня територія України була під впливом Меотійсько-Босфорського царства, і її зв'язок з Малою Азією та Середземномор'ям був дуже інтенсивний як економічний, так і культурний.

Після офіційного хрищення Руси князем Володимиром (християнство було вже поширене в Україні значно раніше, трохи не з 1-го віку нашої ери *), церква повела завзяту боротьбу проти всіх решток поганства і гостро переслідувала всі ці «древні» свята, вважаючи їх «ігрищами бісовськими». Обурення з приводу цих «ігрищ бісовських» постійно бачимо як у літописах, так і в пізніших творах. Напр., Гізель (автор «Сінопсиса») обурюється проти «масколюдства», себто того, що ми зовемо машкарадами і що має місце в різдвяних кумедях. «Інії лиця свої і всю красоту чоловічеську по образу і подобію Божому сотворену ніякими ляврами (масками, личинами), або страшилами на діявольський образ пристроєними закривають, страшаща, або утішающа людей, Творца же і Зиждителя свого укоряюща». Або: «... Зобравшись молоденці і панни плетуть собі вінки із зілля розного, котория кладуть на голову і опоясуються ними. Кладуть зась огонь і беруться за руки і около огня того скачуть, співаючи пісень у которих часто споминають Купала. А потом чрез оний огонь прескакують, бісу одному Купалі офірують самі себе і иних много вимишлених слов бісовських бридких на той час на оних зборищах чинять, що неслухно і письмом подати».

*) Легенда про Андрія Первозваного, благословляючого Київські гори.

Я згадую кілька разів Івана Купала, бо це є антитеза Різдва — початок убуття сонця і початок прибуття сонця. Свято умирання сонячного бога і свято народження сонячного бога.

Завдяки працям наших етнографів ми маємо багато добрих і докладних описів українського Різдва і зв'язаних з ним свят (Миколи, Андрія, Маланки, Водохреща) та звичаїв: виливання воску, колядування, ритуальний Свят-Вечір, щедрування, кумеді і другі.

Вже з осені (в південній півкулі — з весни), з дня Архистратига Михайла земля підготовляється до Різдва. Сили, які ділали на землю від літнього сонця входять в нутро землі. І в той час, як літо можна назвати вегетативним періодом буйного зовнішнього життя — зима є внутрішньою концентрацією духових сил землі. Одночасно в нашій підсонні йде стужавлення, твердіння, замерзання. Інше є в людини переживання осінню при переході води в лід, а інше весною. Духово-настроєній людині присуще приємне відчуття при вигляді переходу твердого в рідке, рідкого в газове і навпаки — деяке сумне вірування при переході в тверде. Інший є настрій, коли весняні води ламають кригу і буйна повінь заливає тверду землю і інший є, коли води відходять і річки замерзають.

Кожен з нас знає наш звичай лити розтоплений віск, або оливу у воду на св. Андрія, під Новий Рік чи під Водохреща. В цьому звичаї скрилося прадавнє ворожбицтво, яке полягало в образнім вияві присутнім зимових сил природи — замерзання, ствердіння. Тепер це є більш-менш забава, але в старовину цей спосіб відгадування, пророкування того, що несе нам наступний рік був базований на тих же засадах, що й другі оракули. Образно (чи то литям воску у воду, чи то при розгляді майже живих внутреностів офірваних тварин, чи то в одурманюванні Пітій димом і т. п.) показати явища природи і життя і тим увести людину у зв'язок із тими тайними силами, які керують світом і людьми.

Так і в цьому звичаї лиття воску, його перехід з рідкого у твердий стан мав на меті ввести людину у зв'язок з тими силами природи, які осбливо діють у цей час, і ввести її в такий стан, щоб з холоджених фігурок воску чи олива відчитати майбутнє. В данім випадку фігури з воску є тим, що зветься в медитаціях «опорою», що зосереджує увагу.

Самі Різдвяні звичаї були менш переслідвані християнством, бо вони, як інші деякі наші дохристиянські свята, адоптувалися до свят християнських. Саме християнство було сприйняте українським народом більше в його дусі, в його радісній новій вістці, принесеній Христом, ніж в обрядовості. В москалів зерна християнської віри падали на народній субстрат, складений з «чуді білоглазої», мері, мордвинів і других племен алтайської раси, сильно просяклої туранським шаманізмом. Тому в москалів переважала обрядовість. Коли Сковороду запитали, чи треба христитися «двуперстно» чи «щепотью» він слушно відповів, що

Бог не має часу звертати уваги на такі дрібниці. В нас християнство зросло на ґрунті еллінської культури, яка особливо після Сократа була доброю підготовкою до сприймання Христової віри.

Отже, християнське Різдво Спасителя ні в чім не порушило прастарого духового сприймання народження сонця. Тому українське Різдво, помимо пізніших нашарувань, як напр., лицедійств із християнською, або біблійною тематикою, помимо його релігійного християнського аспекту і відмінних колядок на тему народження Сина Божого, дуже добре відбиває хліборобський прастарий культ сонця і сил природи.

В описах наших звичаїв стало фігурує «дідух» — сніп немолченої пшениці. Ялинка не є українського походження, а германського. У французів з прастарих друдських містерій захована омеґа.

Сніп є головним символом. Згадаю і тут, як часто Сковорода звертає увагу своїх учнів на колос і на зерно, в яким захована сила (сонця), що дасть після згниття самого зерна нову соломку, нові колоски і зерна. Отже в цім символі, таким зрозумілим для хлібороба, схована соняшна сила, яка спить у зерні і проросте на весну. Це підкреслюється і в других елементах ритуалу нашого Свят-Вечора.

Культ сонця без потрясень перейшов в культ Христа. Вже Діонізії Аріопаріт зве сонце пам'ятником Божим.

Перша зірка, яка дає початок Свят-Вечірній вечері теж грає значну роль. Це ця зірка, що привела »три царі со дари«, або високопосвячених мудреців, що в своїх містеріях передбачали прихід Бога на землю, до місця народження Христа. Без зірки не обходяться наші колядки. Але ця зірка має і друге значення: знов же звернути увагу на Всесвіт і його сили. Св. Августин вказує, що в зовнішній констеляції зірок і в їх закономірнім русі слід бачити виявлення, образ духового Божеського життя у Всесвіті.

В описах українського Різдва бачимо, що на Святу вечерю господар запрошує і мороза і вітра і другі, сприятливі чи несприятливі сили природи. В цьому бачимо знову прагнення до злиття, до відчування сил Космосу, керованих Богом. Так само і зворушливий звичай дати ліпшу їжу й відпочинок худобі, помимо християнської згадки про волів, осла і овець, що були присутні в печері, де народився Ісус Христос, має значення тої духової єдності людини з цілою живою природою.

Нарешті український Свят-Вечірній стіл. Все є пісне. І очевидно, що це не є лише приписаний християнський піст. Споконвіку у всіх містеріях як дохристиянських, так і християнських, піст приписувався для ослаблення фізичних процесів у людським організмі, що полегшувало створення духового настрою.

Я згадав напочатку, що наші ритуальні Свят-Вечірні страви походять чи не з часів палеоліту, »дохлібного періоду«. Куття

— ця необхідна належність Свят-Вечірнього столу — це варене зерно пшениці. Інші страви: борщ, узвар і т. п. — це варена гордовина і овочі. Цебто всі ці головні страви є те, в чім заховалися на зиму літні сили сонця. І споживання їх є щось, як би поганське «причастя» до цих сил сонця — бога хліборобів.

До цього додаються і пізніші нашарування: 12 різних риб символізують 12 апостолів, вино нагадує християнський символ винограду і т. п.

В цей спосіб ми бачимо в містерії українського Свят-Вечора всі елементи, які мають сполучити в образах, рухах, словах, їжі і кожній деталі людину із духовим світом, який стоїть поза видимою природою. В цім і полягає глибоке значення кожної дрібниці в ритуалі українського святкування Різдва. Воно є урочисте і радісне. Та і як же ж не радіти, коли «Нова радість стала, яка не бувала», коли Бог воплотився і приніс людству Євангеліє — «благу вість» про те, як кожен «нижчий духом» може врятувати свою душу. Повторюю кожен, хто прийняв науку Христа. В цім є кардинальна різниця між християнством і дохристиянськими поганськими містеріями, в яких хоч і досягалося певне пізнання духового світу, але із запамороченням повної свідомості і найціннішого, що в людині — його «Я».

Христос же дійсно врятував душі людей від повного очертіння і матеріалізації.

І тому саме українське Різдво, хоч воно і виявляє багато чого з дохристиянських містерій, є особливо цінне тим, що всіма своїми проявами вводить людину в той урочисто-радісний настрій, коли вона може відчуті Слово Боже, зрозуміти колосальне значення народження Сина Божого на землі.

А ця метушня і суєта, служення демонам «чревоутодія і горлобісія», які відзначають ці дні в сучасних мегалополісах, є дійсно «ігрища бісовські» і нагадують більше чорномагічні вакханалії, вміло керовані Антихристом.

Д-р Ю. Русов

»В наші часи, коли така нагла є потреба широкоекранної протикомуністичної кампанії, знайдете «вождів», що на спілку з комуністами затикають рота тим, що проти комуністів виступають! Знайдете «патріотів», обсіпаних гонимими, але яким найкраще пристала б назва, дана їх предкам Шевченком, — назва «донощиків і фарисеїв». Які не соромляться, подібно євангельським фарисеям, очернювати своїх противників як «ворогів кесаря», щоб — ховаючись за лаштунками, нищити їх чужими руками. Яким рідний край є черговим бізнесом, а народня справа дійною коровою; яким їх партія є крамничкою для поладження особистих, чи інтересів кліки; які коло себе збирають всяке шумовиння «аби інтерес ішов»; які, називаючи себе демократами, уживають найгірших метод тоталітарного партійництва, щоб утриматися коло громадського пирога.

Заплющувати очі на ці відомі явища було б злочином. Бо вони є початком катастрофи. Коли в провідну клясу вслизуються подібні провідники, тоді треба бити на сполох!»

Д. Донцов: »За який провід?»

Крапка над «І»

Корабель у небезпеці

Анатоль Франс колись сказав, нав'язуючи до одного із героїв своїх творів: «Він чваниться, що є людиною без ніяких пересудів. І ця самохвальба є саме найбільшим пересудом».

Наша «велика еміграція» видала багато людей, які неабияк нагадують Франсового героя. Людей, які чваняться своєю безпомильністю, своєю політичною, чи громадською непорочністю, своїм уявним, майже «совершеним» умінням, ба, навіть всевидючістю. Ми маємо між собою немало людей, які навіть і не моргнувши оком потрапляють запевняти, що вони вже в 1939 році знали про вислід другої світової війни, яка тількищо надтягала, неначе грізна буря. Вони, мовляв, знали її вислід вже тоді, коли старшини американського генерального штабу рахувалися поважно із можливістю повної окупації Англії. Знали вже тоді, коли навіть Черчіль виголошував у британському парляменті одну із своїх відважних промов (якої у нас напевно ніхто не відважився б виголосити, бо його на місці закаменували б так звані «реальні політики»), а з якої один тільки відступ з'їжить напевно волосся на голові неодному із балакучих ворогів «пустої фразеології». Черчіль казав: «Я не знаю коли, я не знаю де і я не знаю як, але я знаю, що кінець-кінців ту війну ми виграємо».

В цих словах Черчіля можна шукати двох світів: світу тих, у яких усе «фразою» починається, щоб такою самою пустою «фразою» закінчитися, тих, у яких найважливішою частиною тіла є язик, про який іще Леонардо да Вінчі казав, що «ніякий інший орган не потребує стільки м'язів, як язик, бо він перевищує всі інші органи кількістю своїх рухів»; і світу другого, світу тих, для яких «слово» це вислів їх палаючої віри в щось велике, в щось, чого приявність, існування, чи прихід чує ціле ество людини: що є, мусить прийти, хоч іще ні очима його не добачити, ані руками не доторкнути.

Ці два світи зударяються у людській душі від початку існування людини і їхній страшений бій не є напевно ні на один день молодший від двобою добра зі злом.

Прочитуючи пресу нашої «великої еміграції» приходиться часами дивуватися, яким то невимовно важливим органом нашого життя став саме язик, стало оте «слово», яке колись поет клав «на сторожі», а яке в міжчасі стало таким, чого властиво треба було б «сторожити», щоб не наробити страшної шкоди тому, на чий «сторожі» його поставлено.

У своєму звіті перед британським парламентом у 1940 р. Черчил заявив: «смерть і терпіння будуть товаришами нашої подорожі, витривалість і чесність — нашою одинокою обороною».

Мала це приємність мати саме таких «товаришів подорожі». Але що ж: від коли світ світом (і доки світу) товаришами «великих подорожей» завжди вони були. І хто у велику «подорож» вибирається — саме їх за «товаришів» собі запросити мусить, бо інакше його подорож буде малою.

Коли ми сьогодні кажемо, що «корабель у небезпеці», маючи на увазі той корабель українства, який і ми у «велику подорож» виправляли, то один із елементів, який грозить пірвати на шкamatтя вітрила корабля є саме те «слово», яке вирвалося з-під контролю і чинить спустошення. Наше слово перестало бути зброєю а стало фаєрверком, який, вибухнувши, підлетить угору, щоб там, розблiснувшись, розсипатися мiлким порохом. Часто «слово» стало тим, що його надуживає хто хоче і як хоче, щоб тільки якнайскоріше визбутися тих двох неприємних товаришів «великої подорожі», яку кожен із нас здебільшого добровільно вибрав. Для багатьох «велика еміграція» стала порожньою фразою, походження якої вже й призабулося, а якої існування хотілося б якнайскоріше заперечити. Все, що стояло за тією крилатою фразою для багатьох стало неприємним спогадом, спогадом, який тільки draжнить і злостить у добу «золотої просперіті», яка своєю м'якою водою лоскоче людину з усіх сторін.

Вікно хати може заслонювати з-перед очей світ. А заслонений світ такий малий, у чотирьох стінах зміститься і не треба підшов збити, щоб його перейти.

А хто в золоту добу всеобіймаючого лінивства хоче збивати підшви? Хто хоче в таку добу викилити келих гіркої правди? Чейже вино брехні й облуди таке солодке! Хто хоче в добу таку нести хрест терпіння, коли раювання таке доступне? Чи тужить такий за небом, кому в пеклі добре?

Корабель нашої «великої еміграції» не тому в небезпеці, що він до іншого порту заплив, не того, в напрямі якого корабель той впливав, ні, він у смертельній небезпеці тому, що, піддавшись морським фата морганам, ось-ось розіб'ється на тріски, з яких ні одна до ніякого порту заплисти не зможе.

Немає такого корабля, який один міг би змінити відвічні путі історичних кораблів. Усі вони до своєї пристані незмінно плывуть. Може пристані тієї не видно у поранкових мряках, може ще й нескоро можна буде ту пристань побачити, але вона одна є тією, куди всі кораблі нашого світу плывуть. І пристань та зветься пристанню добра і справедливости, де одного соняшного дня заякоряться всі змучені кораблі, що по шляхах не розбилися. Бо коли б такої пристані не було, тоді всі морські і неморські шляхи стратили б свій сенс.

У своїй першій заяві після прийняття посту прем'єра, Черчил сказав: «Перемога за всяку ціну. Перемога, не зважаючи на ніякі

страхиття, перемога, без огляду на те, як довгою і важкою може бути шлях до неї. Бо без перемоги немає порятунку».

Український народ вибрав той »довгий шлях до перемоги«, шлях на якому не розжита, а терня, каміння гостре, від якого стопи раниються і спливають кров'ю. Бо ж це єдиний шлях, що веде до »порятунку«.

І кожен, хто пробує із шляху того зійти, щоб манівцями до мети дібратися — пропащий, заки ще два кроки ступив. Манівці ще нікого до цілі не допровадили. Щоб ото ж наш корабель не розбився на манівцях широководдя — треба розгорнути вітрила. Даремно ж бо шукати тихої пристані посеред океану. Її немає. Є тільки одна пристань. Ця, що перед нами. Ця, до якої треба добитися через шторми, по через розбурхані буревіями хвилі, по через дощ і грозу, по через вогонь і терпіння, ця, якої може ще й не видно, але яку кожен очима своєї душі побачити може.

А хто думає інакше — того геть від стерна!

Для противників наших маленька дигресія: не геть із корабля кличемо ми, а тільки геть від стерна!

Щоб не розбився корабель і не потопилися подорожні.

Нестор Ріпецький

О. Лубська

ДВА ЕТЮДИ

* * *

Тануть вікна синіми озерами,
Різьбить місяць тіні сторожки.
Тишина, схилившись над паперами,
Сонячні листяє сторінки.

Німо.
Дико.
Безум.
Лиш зірниця та,
Що давно.
Са

мо

та.

* * *

Раз, як перелітала північ,
Я чула неземні акорди.
Над едемом
Міт великий
Творив симфонію крилатих рейдів.
Огнеликий
Вночі демон
Впав метеором у провалля.
Якраз перелітала північ.

З циклу: З ідеологією чи без неї

В. Василенко

Значення ідеології в житті нації

(Закінчення)

Душа народу, його світогляд, ідеологія найповніше виявляються в його народній творчості, а, насамперед, у народніх піснях. І коли взяти найкращі пісні московського народу, це якраз будуть пісні про «Бродягу» та «Розбійника». Розуміння бродяги і розбійника в московського народу є протилежне до розуміння інших народів. Бродягу і розбійника московський нарід розуміє не як соціальних злочинців, а як певний фах і заняття, до яких має найбільше замилювання. Тому Грагам у книжці «З російськими паломниками до Єрусалиму» слово «бродяга» означає як заняття. «Яке ваше заняття?» — «Бродяга».

Московський нарід, крім пісень про розбійника і бродягу має ще один «скарб» народньої «поезії». Її можна завжди почути серед московських селян, робітників і інтелігенції, нею вони обмінюються при зустрічі: це є московський «мат»

Проф. історії мистецтва Федір Шмідт, член Петербурзької Академії Наук, у свій час писав, що відома трьохповерхова лайка, є не що інше, як одна із форм московської народньої поезії.

Російська лютнева революція започаткувала одверту збройну боротьбу «західняків» із «східняками». Табір «західняків» складався з так званих демократів (меншевики, есери, кадети і ін.), які створили тимчасовий уряд на чолі з Керенським, а табір «східняків» творили спадкоємці слов'янофілів, большевики. Перші спирались на допомогу західноєвропейської і американської демократії, а другі — спирались на розбійників і бродяг, тобто на властиву московську силу. Боротьба між ними, як і треба було сподіватись, закінчилась у жовтні місяці перемогою «східняків»-большевиків над «західняками»-«меншевиками».

Перемога большевиків у жовтні 1917 року пояснюється нічим іншим як тільки тим, що большевики своїм світоглядом, своєю ідеологією були найближчі до московського народу, вони, власне, були найповнішим виразником його волі, його бажань, його стремління.

Світогляд окремої людини чи нації означає її ідеологію. В окремих людей будь-якої нації ідеологія часто має професійне чи станове забарвлення, але основну її суть складають пружні, закріплені віками, загальнонаціональні компоненти. Світогляд

і ідеологія є нерозривно зв'язані між собою, вони творять основу національного життя. Сила народу, сила нації, сила держави, головною мірою залежить від сили, пружності, міцності закорінення національної ідеології. Пригляньтесь до ідеології англіїців — це ж великою мірою пуританізм, яким Англія ще й сьогодні дихає і живе.

У своїй книжці «Схід проти Заходу» лейт.-генерал сер Гіфард Мартель містить окремий розділ «британська ідеологія». Він пише: Я вважаю, що вона (тобто британська ідеологія) ґрунтується на чотирьох великих принципах: чесності, свободи, гордості в праці і справедливості. Вищезгаданий автор виявляв занепокоєння з приводу порушення одного з цих принципів британським робітничим урядом, а саме принципу свободи; він мав на увазі тимчасову заборону урядом вільну зміну місця і праці робітниками.

«Відідеологізування» або те, що «мудрий німець» скаже

Варта деякої уваги стаття, поміщена в «Сучасній Україні» від 18. 7. 1954, ч. 14-91, під заголовком «Жерці ідеологізму», підписана Б. Ярославом. В більшій частині цієї статті автор полемізує з В. Яновим з приводу його статті «Концепція визвольної боротьби і релігія», що була надрукована в «Християнському голосі», чч. 24, 25 і 26, за червень 1954.

Як видно із статті, автор усією силою підпирає «отверезіння від культу ідеології», так зване «відідеологізування» політичних партій. Для підтвердження своїх висновків автор приводить цитати з статті Б. Г. п. н. «Криза ідеології», вміщеної в «Ное Цюріхер Цайтунг» від 16. 3. 54 р., та з статті німецького місячника «Дойче Рундшав» (ч. 3. 1948 р.) «Ми і партії» Х. Теніса. До цитат першої статті автор своїм завваг не дає, отже можна допускати, що він повністю погоджується зі статтею Б. Г. «Криза ідеології», кінець якої кінчається такими словами: «Якщо сьогодні покидають ідеології, то діється це із здорового глузду, і ми сподіваємося, що ця настанова принесе багато суттєвого для оздоровлення західного світу». До цитат з статті «Ми і партії» Х. Теніса, автор зазначає, що «можна не погоджуватися з поодинокими твердженнями молодого німецького публіциста». При кінці статті автор пише: «Цим ми не можемо сказати, що подібні тенденції в українській спільноті є механічним наслідуванням чужих прикладів. Ці тенденції серед українців, зокрема серед частини націоналістів, зродилися з власних потреб і власного досвіду. Вважаємо однак, що як серед чужинців, так і в нас процес «відідеологізування» політичного життя означає вищий ступінь розвитку і політичного дозрівання, який може забезпечити спільноті здоровий і справний демократичний устрій. З цієї площини вже не вільно повернутися до стану з-перед 20 років, куди бажали б повернути наше суспільне життя люди минулого, що навіть з найкращою волею не в стані нічого навчитися ні від життя, ні від світу».

Якщо питання «відідеологізування» політики піднесено німецькими публіцистами, то в цьому власне нема нічого дивного, його можна було сподіватись, як наслідку політики денацифікації, що її вели альянти в окупованій ними Німеччині.

Справа в тому, що в Німеччині, подібно як і в царській Росії, йшла боротьба двох концепцій, двох ідеологій. Тоді, як у Росії йшла боротьба між «західняками» і слов'янофілами, в Німеччині йшла боротьба між так званою «західньою цивілізацією» і пруським традиціоналізмом, який був не географічним поняттям, а духовопсихологічним. Ідеологія пруського традиціоналізму була ідеологією пруської аристократії: юнкерів, офіцерського корпусу, вищих урядовців, частини пролетарського духовенства, промисловців і торговців, та проникала вглиб до самих шарів німецького суспільства. Подібно, як у Росії слов'янофіли, тобто московські традиціоналісти, трансформувались з часом у московський большевизм, тобто московський націонал-комунізм, так пруський традиціоналізм трансформувався в німецький націонал-соціалізм.

Коли проглянути державно-політичну діяльність Гітлера і порівняти її з державно-політичною діяльністю Бісмарка, побачимо, що Гітлер у всьому по-мавпячому наслідував, прямо копіював Бісмарка, і, можливо, що коли б був полагодив мирним шляхом справу польського коридора та Данцінгу то географічна карта Європи мала б інший вигляд. Такі якості як демагогія, віроломство, підступ однаково властиві як Бісмарку так і Гітлеру, хіба можуть різнитись тим, що Бісмарк апелював до інстинкту і пруської амбіції, а Гітлер також до інстинкту і до «ібердойчер» амбіції.

Крилата фраза Бісмарка, що: «Великі питання часу будуть рішатись не промовами і резолюціями більшості, але залізом і кров'ю», для Гітлера були догмою, від якої він ніколи не відступав. Більше того, навіть військовий штаб Гітлера у всьому наслідував тактику і стратегію війни шефа генерального пруського штабу Мольтке. Найбільшу битву того часу, битву під Садовою і перемогу в цій битві пруської армії над австрійською, історія пояснює ні чим іншим, як тільки великою швидкістю руху пруської армії та великою силою її вогню. Як відомо, пруська армія в той час була озброєна так званими «гольчатими рушницями», сила вогню яких була в п'ять раз більша за силу вогню рушниць, якими була озброєна австрійська армія. Так і швидкі головозапаморочуючі військові успіхи Гітлера в перші роки війни пояснюються ні чим іншим, як великою рухливістю його військ та великою силою вогню, переважно легкої автоматичної зброї. Прихід до влади Гітлера в Німеччині, як і прихід до влади большевиків в Росії можна пояснити тільки тим, що коріння фашизму, як і коріння большевизму знаходяться глибоко в минулих століттях історії цих народів.

Тому німецьке «відідеологізування» не може бути прикладом для нас. Україну вже довгі роки «відідеологізують» московські більшовики. Нашим завданням є з корінням викорчувувати московську ідеологію і повернути українському народові його традиційну українську ідеологію.

Націоналізм і демократія

Питання націоналізму і демократії є, мабуть, чи не найбільш дискусійне, як в українській так і чужинецькій пресі. Противники націоналізму вважають, що націоналізм сам по собі заперечує, виключає демократію. Як на аргумент вони покликаються на фашистські уряди, що створились після першої світової війни в Італії а пізніше в Німеччині. Противники націоналізму утотожнюють останній з диктатурою і тоталізмом. Справа в тому, що противники націоналізму не можуть, чи не хочуть зрозуміти одної правди, а саме, що незалежно від числа партій, які можуть бути в тій чи іншій національній спільноті, остаточна форма політичного управління буде така, яка властива даному народові, тобто така, що повністю відповідає його розумінню, характерові і загальній культурі. До цього всього ще можуть мати вплив і чуттєво-емоційні фактори. Треба признати, що прихід до влади більшовиків у Росії, фашистів в Італії і Німеччині не був історичним випадком. навпаки — ґрунт для них був підготовлений давніше. Крім цього є фактом, що і більшовизм і фашизм — це особлива експансивна імперіялістична національно-державна форма, яка забезпечує максимальний успіх експансії, а ця форма давно відома всім — це форма диктатури, незалежно від того, чи це буде диктатура військова, чи одної політичної партії чи особи. Така диктатура не мусить увійти в конфлікт з волею нації, а навпаки — може мати повну підтримку, іншими словами — то буде диктатура з волі народу.

В книжці «Війна і демократія» авторів Р. В. Сетон-Ватсон, Д. Лт. Й. Довер Вільсон, Альфред Е. Зіммерн і Артур Грінвуд, (вид. Макміллан і Ко., 1919 р.) в розділі «Російська держава», пишеться: ... В наслідок знищення бояр Іваном Лютим, які були аналогічні середньовічним баронам, і заміна Петром Великим службових дворян чинами, Росія політично більш централізована ніж яка інша середньовічна, соціально більш демократична ніж яка сучасна країна» (ст. 166). І далі: «Петро Великий, який був більшим ніж хто інший будівником сучасної Росії бачив ясно, що для вдержання напочатку зібраної держави є тільки один шлях — покликати до існування величезну адміністративну машину. Він бачив також, що на те, щоб така машина не стала деструктивною силою через персональну амбіцію і самовивіщення її членів, вона мусить будуватись на демократичних, а не на аристократичних принципах».

Отже введення Петром Великим системи вислужування у військовому і цивільному державному апараті, замість системи аристократичної родової ієрархії, розглядається демократами нашого часу, як систему найбільш демократичну в сучасному світі. Для більш повнішої картини варто ще навести кілька речень. Автори далі пишуть: »Система, встановлена Петром Великим існує досьогодні. Росія керується не феодальним дворянством, подібно як бідна Франція перед революцією в 1789 р., не капіталістами, що живуть з експлуатації робітників; феодальне дворянство чи капіталісти (до цієї пори) не мали будь-якої реальної сили в Росії. Вона керується цивільною службою і через цивільну службу, більш демократичну як наша власна, де вищі посади є як правило тільки відкриті для членів вищих і середніх класів. З тої пори в Росії не існує домінуючої класу, але домінує тільки ієрархія, висунута з усіх класів, лицемірство відсутнє в російському характері« (стор. 169).

Вищенаведені цитати взяті мною не з випадкової книжки, а з книжки спеціально призначеної для робітничого виховавчого союзу. перше видання якої було 1914 році і пізніше перевидана без змін шість раз в 1915 р. і по одному разу в роках 1916, 1918, 1919. Як бачимо з вищенаведених цитат, найбільш деспотичних московських царів Івана Лютого і Петра Великого розглядається як найбільших демократів свого часу, не дивлячись на те, що за їх царювання був найбільший деспотизм, який знає тільки світ, найбільше безправ'я, найбільша сваволя царських вислужників, найбільший терор, з яким можна тільки порівняти терор большевицького панування.

Треба цілком серйозно брати під увагу, що коли б сьогодні не існувала реальна загроза з боку большевицької Росії західнім державам, так як це було до 1939 рр., то західній світ насправді сприйняв би твердження Сталіна про СССР, як одну з найбільш »демократичних держав світу«.

Але факт лишається фактом, що так як Івана Лютого і Петра Великого, так і большевиків підтримує абсолютна більшість московського населення. І це зрозуміло, бо весь поліційно-військово-терористичний апарат большевицької держави спрямований не на московське населення, а на населення підкорених країн, тому з погляду внутрішньо-московського сучасний большевицький режим найбільш »демократичний«, тобто такий, який забезпечує його власну свободу завойовувати менші і слабші народи, використовуючи живу силу цих народів і їх природні багатства для свого особисто-національного збагачення. Отже, як большевизм, так і фашизм — це державно-політична форма імперіялістичних націй 20-го століття, бо імперіялізм як такий не обов'язково зв'язаний з шуканням ринків для прикладення капіталу. Імперіялізм большевизму і фашизму полягає не у вивозі капіталу в малорозвинуті промислово країни, а в завоюванні індустріально-промислових країн і в загарбуванні їх капіталу.

Національно-визвольний рух завжди був і є у своїй суті антифашистським

В книжці «Великий виклик», Льюїс Вішер про большевицький імперіялізм пише так: «Соціяльні мислителі привикли говорити, що модерний імперіялізм базувався на експорті капіталу, тому шукав колоній. Але советський імперіялізм базується на імпорті капіталу... Він є продуктом не лишків, а дефіциту. Це вперше в історії, що країна абсорбує в свою імперію нації, які індустріально є більш розвинуті, ніж вона сама» (ст. 198).

Здається ясним і зрозумілим, що підозрівати у фашизмі націоналістичний рух поневоленої нації є абсурдом. Націоналізм поневоленої нації основним своїм завданням ставить визволення своєї країни і свого народу з-під чужинецького фізичного й духового поневолення; конкретно щодо українського націоналістичного руху, то він основним своїм завданням ставить здобути Українську Державу, в якій український нарід був би повним сувереном.

Хоч і прикро, але це історична правда, український нарід як нація в боротьбі за свою державу не виявив повністю своїх сил і енергії. Пояснити це можна тільки тим, що до часу створення ОУН, ми не мали подібної політичної організації, яка б сама себе «обмежила» визволенням насамперед свого українського народу. Ми ніколи не були бідні на число політичних партій, і кожна з них ставила перед собою, якщо не світову федерацію, то світовий соціалізм. Проблемами федерації, соціалізму вивчена майже вся українська література перед першою світовою війною. Перегляньте видання «Українсько-руської видавничої спілки» за 1906 р. (Львів), там побачите твори А. Чехова, М. Горького, Л. Толстого, Ф. Достоєвського, І. Тургенєва. Є там і теоретики соціал-демократії і комунізму: Ф. Лессаль і Ф. Енгельс, але не знайдете Т. Шевченка.

Адже ще півстоліття перед Лессалем і Енгельсом був Гердер Йоган Готфрід (1744-1803), який в своїй книжці «Ідея філософії історії людства» стверджував основний постулат націоналізму: «Кожна нація — це рослина природи, формується не тільки через вплив лісу, гір, морів і пустель, річок і клімату, але особливо більш через мову, нахили і характер».

Гердер твердив, що кожна національна спільнота, як також і кожен її окремий член формуються духовними силами. Історію культури націй він розглядав як розкрити чудодійними силами, як органічну, подібно розквітнувшій квітці, душу народу.

Найбільший демократ Чехії Т. Масарик уважав основоположника націоналістичної доктрини Гердера «воскресителем Чехів» і відносився до його імені з найглибшою повагою.

Адже сучасником Енгельса, Маркса і Бакуніна був глибокий християнин і демократ, ідейний надхненник Гарібальді, Мадзіні Джузеппе.

Наше століття позначається гострою боротьбою політичних ідей. Ще в середині 19 століття формується дві протиставні собі концепції розуміння історії людства і окремих поглядів. З одного боку так звана концепція клясова, за якою історія людства розглядається як історія клясової боротьби, виразником якої був К. Маркс і друга, протилежна їй — концепція національна, за якою історія людства розглядається, як історія формування окремих націй, виразником якої був Мадзіні.

Європа в середині 19 століття була свідком великого світоглядного і ідеологічного дуелю між атеїстом-матеріалістом Марксом з одного боку і глибоковірним християнином-ідеалістом Мадзіні — з другого боку. Матеріалістично-атеїстичному світоглядові Маркса протиставлявся християнсько-ідеалістичний світогляд віри в Бога, світогляд Дж. Мадзіні. Він писав: «Бог один, Батько всіх відкрить і всіх епох, може вести нас по цій безграничній дорозі» («Віра і майбутнє», ст. 40). «Ми йдемо в ім'я Бога і людства. Ми віримо в Бога, автора всього у всесвіті» (ст. 46).

Мадзіні, ідейний надхненник італійської національно-визвольної революції. Головну причину поневолення розпарцельованої Італії, він бачив у самих італійців; брак віри в свої сили — ось головна причина поневолення. Він твердо вірив у силу національної революції, тому писав: «Італія в революції була б достатньо сильна, щоб перемогти **три Австрії**». Але він не вірив в ефект сторонньої чужоземної допомоги: «ідея чужої допомоги послабить чи й зруйнує національну ідею». «... Ми підіймаємо політичне питання вище філософської концепції; ми заміщуємо постулат гуманізму ствердженням суспільного **закону націй**, який є символом нашої віри».

Торкаючись загального європейського стану Мадзіні писав: «В Європі існує два великі питання, чи скоріше питання трансформації влади, що в революції набрало дві форми: це питання, яке всі згодні звати соціальним і питання національне. Перше є більш виключно хвилюючим у Франції, друге — в серці інших народів Європи...». Мадзіні стверджує, що соціальне питання є питанням внутрішнього порядку кожної країни, зокрема Франції, в той час, як національне питання є питанням зміни мапи Європи і що ці два питання (соціальне і національне) нерозривно зв'язані між собою.

В той час, коли українська інтелігенція слідом за російською була запаморочена анархо-комунізмом, Мадзіні висунув історичну проблему «зміни мапи Європи», «самоозначення народів», як ключ до розв'язки всіх питань, що струшували тоді Європою. Він стверджував, що мапа Європи зміниться революцією поневолених народів і писав: «Ізолювати національну революцію даліше неможливо» («Європа і її стан», ст. 294).

Гарібальді на одному з вечорів, піднімаючи тост, сказав: «Коли я був юнаком і був повний неозначеного сильного бажання,

я шукав за чоловіком, щоб був моїм провідником, дорадником моєї юности. Я шукав за ним, як спраглий чоловік шукає води. І я найшов його. Він один був пробуджений, коли все кругом нього спало. Він став моїм другом і лишився моїм другом. У ньому святий вогонь до батьківщини і свободи ніколи не слабнув. Цей чоловік — Джузеппе Мадзіні. Я пію до нього, мого друга, мого вчителя».

З погляду історичної перспективи ми бачимо, як глибоко своєю спекулятивною доктриною «пролетарської комуністичної революції» помилився Маркс, і яку глибоку історичну правду стверджував своєю доктриною назрівання національно-визвольних революцій в Європі і всьому світі Дж. Мадзіні. Проголошені століття тому назад гасла Мадзіні «Бог і народ», дозволити кожному народові бути вільним і жити своїм власним життям — є сьогодні рупійними і мобілізуючими гаслами національно-визвольних революцій. Треба признати, що без Мадзіні, без його глибокої віри в Божу правду, в революційну силу свого народу, тобто загальнокажучи — без його ідеології, не появився б провідник італійської національної революції Гарібальді.

Сила всякої революції полягає в силі ідей, які вона проголошує, як і всякий нарід стає великим тільки величчю своїх ідей. Українська національна революція своїми великими ідеями самовизначення народів у їх етнографічних межах, що сформуловані в кличі «Свобода народам, свобода людині», вийшла поза національно-етнографічні береги, і стала мобілізуючою й унаправлюючою силою національно-визвольних революцій поневолених московським більшовизмом народів Східної Європи і Азії. «Відідеологізування» ОУН, авангарду української національної революції, означає не що інше, як демобілізацію, розв'язання і розпуск по «домам». Противники ідеології ОУН висуюють навіть такі «аргументи», що, мовляв, «як можна позбавити права боротись за Україну комсомольцеві чи комуністові?». Вони не думають про те, що комсомолец чи комуніст-українець, який сьогодні рішився боротись за УССД, перестав вірити, або взагалі ніколи не вірив у світову пролетарську революцію, і його «вірую» стала вже українська нація. Він уже перестав бути комсомольцем чи комуністом, він відмовився від себе вчорашнього і перепона, що відділяла його від українського націоналіста-революціонера, зникла. Перед ним як і кожним патріотом-українцем відкрилась широка перспектива і повна можливість боротись за визволення свого народу. Для ОУН стоїть питання не в площині «відідеологізування», а в площині перегляду основних ідеологічних засад та в поглиблений їх розробці.

Як зазначено було мною напочатку, час панування більшовиків в Україні означувався насамперед гострою ідеологічною боротьбою з так званими буржуазно-націоналістичними пережитками в свідомості українського населення. «Відідеологізу-

вання» ОУН, єдиноючою в підбольшевицьких умовах політичної організації, позбавляє її цим самим головної зброї; ідеологічна зброя, в умовах підпілля є найголовнішою, бо за допомогою її ОУН чинить успішний опір ідеологічному наступові большевиків. Більше того, вона одночасно є в наступі і кріпить віру в перемогу української національної правди, як загального історичного закону людства. Відмовитись ОУН від своєї націоналістичної ідеології, це значить, рано чи пізніше, опинитись у тенетах якоїсь чужої ідеології. напевно московської, в полоні якої перебувала переважна більшість української дореволюційної інтелігенції, випарами якої ще дихає частина і пореволюційної української інтелігенції, особливо міської.

Не говоримо тут про ренегатів і зрадників українського народу, які на московське замовлення наводнюють і забруднюють українську літературу, науку і мистецтво московським большевизмом.

Ідеологія українського націоналізму — це питома ідеологія українського народу, виразниками якої були Т. Шевченко, Леся Українка, Іван Франко і інші. В наші часи повним виразником ідеології українського народу є революційна ОУН, в тому і полягає її непоборна сила. Сьогодні ідеологія українського націоналізму виявляє себе в українській науці, літературі, мистецтві, вона виявляє себе в повстанській акції, в страйку на Воркуті і т. п. Ідеологія українського націоналізму це є віра в живу, творчу силу українського народу, яка в революційному зриві єдино спроможна визволити український нарід з московсько-комуністичного рабства і забезпечить міцні тривалі основи УССД. Тому в епоху великих ідеологічних конфліктів, якою є наша доба, сила і міць ідеології визначатиме вислід революційно-збройної боротьби.

А тому, тільки скріплення, а не послаблення ідеологічних позицій ОУН забезпечує за нею ведучу, організуючу силу української національно-визвольної революції, тільки перемога українського народу на ідеологічному фронті боротьби з Москвою, забезпечить йому перемогу в одвертій революційно-збройній боротьбі.

В. Василенко

Кн. Токарежівський-Карашевич

Велика річниця

(Закінчення)

(2)

В 1855 р. продовжується далі військовий кадриль у Криму, на диво згідно з першою інструкцією, яка була дана маршалові де Сер Арно «поступати згідно з вимогами обставин» та яку англійський, військовий історик назвав «the less precise but no less helpful instruction». Тоді померли від холери головнокомандуючі Сер Арно і лорд Раглан, а облога Севастополя продовжувалася, при чім було також бомбардовано Петербург все більше погрозовими нотами, напр., після третьої віденської конференції, на якій представникові Росії, майбутньому канцлерові князеві Горчакову, прийшлося вислуховувати неприємні але самотні речеві закиди і пропозиції французького міністра Друен де Люї.

Правда, за цей час союзники розбили 12 травня під Керчом ген. барона Врангеля, одержали блискучу перемогу біля місцевості «Трактир» над річкою Чорною 16 серпня, але дійсно рішуче діяти почали лише після того, як обидві сторони перелякалися своїх великих страт. 27 липня російським командуванням отриманий був з Петербурга наказ зібрати військову раду для вирішення питання про «необхідність започаткувати щось рішуче, щоб покласти кінець цій жахливій бойні». Всі зрозуміли, що це значить, що наближається капітуляція. Російські історики підраховують втрати на п'ятьсот з лишнім тисяч з російського боку та вісімсот з лишнім із союзницького боку.

Генералові Пелісіє, який обняв командування після Канробора і вмів ліпше ладити з англійським командуванням, залежало видно теж на скінченні кампанії в Криму й після кількох важких обстрілювань Севастополя, головна редута т. зв. «Малахівський курган» був узятий 8-го вересня 1855 р. військами ген. де Мек-Магона, пізнішого французького президента. Це була крапка після слова «кінець», і в цій поразці втратили життя високопартійні царські старшини, як адмірала Нахимов та Істомин і був важко поранений дійсний оборонець Севастополя, майбутній історик цієї війни граф Л. Ф. фон Тотлебен.

Від 16 вересня 1855 р. роля війська кінчається, виразнішає важливість ролі дипломатії і тут починає все обертати той туман, про який ми вже згадували.

Війна була виграна, але її вислід дивно нагадує те, що сталося в 1659 р. після великої перемоги нашого гетьмана Виговсь-

кого під Конотопом. Перемога не використовується, не розвивається, а відбувається якась »гра на руку Росії«, як було сказано вище. Ще Наполеон III-тий висловлює бажання особисто стати на чолі союзних військ, ще на місце відомого противника Росії Друен де Люї приходить ще більш відомий її ворог граф Колонна-Валевський, ще брязкається шаблями, але відчувається якісь закулісові впливи, чиясь вправну і сильну руку, яка уміло підтасовує всі карти.

12 січня 1856 р. Росія признала себе переможеною і запропонувала замирення, на що союзники відповіли шостидневним ультиматумом піддатися в Криму і приїхати до Парижу на означений день, щоб вислухати волю переможців. 16 січня Росія умови прийняла. Всі воєнні акції скінчилися, почався поворот усіх військ до своїх батьківщин і прийшла передача зруйнованого Севастополя назад росіянам. Таким чином дано час і змогу росіянам здушити український рух, а далі — скорити кривавий Кавказ і збільшити всі військові залоги в Польщі.

25 лютого розпочався в Парижі конгрес під головуванням господаря, графа Колонна-Валевського, якого оточували найбільші державні мужі і дипломати союзних держав, а Росію представляла делегація, складена з відомого приятеля покійного царя генерала і дипломата графа Орлова і був. російського посла в Лондоні барона фон Бруннова.

Розглядаючи дійсний стан справ знаємо, що властиво закордонною політикою Франції керував сам цісар. Валевський був його особистим приятелем і всі його антиросійські заяви слід уважати за щирі і згодні з поглядами цісаря.

Наполеон III-тий, якого недавно англійський критик з »Дейлі Телеграф« назвав »мішанкою« Макіявелля і Дон Кіхота, мав різні причини для ворожого відношення до Росії і для бажання послабити її. Причини ці були наслідком його загальної політичної лінії, але були й особисті.

Згідно з політичною лінією він мав помагати визволенню і удержавленню всіх поневолених народів і це він консеквентно провадив і в Італії, і в Румунії, і навіть у Німеччині, отже логічно цю саму визвольну політику він мав би стосувати і проти Росії, допомагаючи звільненню поневолених нею народів і це донкіхотство доведене до кінця після кримської війни запевнило б йому величезне значення в історії людства, яке його оминувало. Але труднощі виникали в нього не лише з тогочасними хвилевими союзниками, але і в себе дома.

Плебісцитарний імператор, вибранець народніх мас, який у день свого вступлення на престіл заявив »імперія це мир« і негайно вислав війська до Криму, мусів рахуватися з різними спозиціями, тим більше, що всі вони були підтримувані, стигендіовані й кормлені обіцянками з Петербургу. Це не зменшувало його особистої відрازی до Росії, яка від дня його приходу до

влади кидала йому колоди під ноги, але це заставляло його бути обережним.

Конгресом паризьким закінчувалася війна, розпочата, згідно з офіційними деклараціями, в обороні зачепленої і покривдженої Туреччини, отже першими пішли до розсуду справи, що стосувалися до неї. Здавалося б, що належало передусім усунути всі ті питання, які довгі віки давали привід до непорозуміння між мусульманами і християнами, а потім подумати про скріплення Туреччини і її забезпечення від нової російської агресії. Так хотів граф Валевський і в цьому дусі розпочав 25 лютого наради. Тим часом дуже швидко виявилось, що англійська делегація, складена з державного секретаря лорда Кларендона і амбасадора в Парижі лорда Ковлея, уважає справу святих місць (у Палестині) за несуттєву і непотрібну. Справа унезалежнення балканських князівств була вирішена частинно. Протекторат над ними, який собі присвоїла Росія і на який Туреччина мусіла погодитися в ніби союзному трактаті від 8 липня 1833 р., що був підписаний у Ункіяр Скелесі, був скасований і на підставі артикулів 23, 28 і 29 паризького трактату з 30 березня 1856 р. замінений колективною гарантією європейських держав. Таким чином скріплювалося положення Сербії, помагало народженню Румунії, що, розуміється, було справедливо, але це не скріплювало Туреччини.

Правда, Туреччина перший раз була визнана повноправною і рівноправною державою в європейському складі, правда, їй давалася гарантія непорушності її території, обіцялося їй невмішуватися в її території, обіцялося їй невмішуватися в її внутрішні справи, задовольняючись тими полегшами і свободами, які різні султанські достойники забезпечували християнам і різним чужинцям, але все це виглядало якби навмисне чимось недомовленим, недовершеним, туманним.

Бувало вже перед тим, що, як каже відомий кавказький політик Гайдар Бей Баммат («Кавказ і російська революція», по-французьки, ст. II) «від часу до часу англійські державні мужі пробували почати дипломатичну інтервенцію», «люди, що відіграли важливу роль в англійській політиці їздили до черкесів, заохочували нарід до опору обіцянкою англійської інтервенції, щоб спинити «ворога, який все розтороцив, усе знищив, усе згладив і який велетенськими кроками прямував до теплового моря, до соняшних країв, згідно із завітною програмою своєї інвазії». Однак на паризькому конгресі якраз з боку англійського партнера було висунуто безліч труднощів і застережень, при яких забувалося, що в 1833 р. Англія хотіла раптовим наскоком знищити російську чорноморську флоту на турецьких водах на знак протесту проти згаданого Ункіяр-Скелеського трактату.

Те, що було примушено Росію прийняти, як єдиний наслідок перемоги, було для неї принижуючим, але не ставило її зовсім

на належне місце і мимоволі згадуються наведені вище слова Красінського: »принижена, здемаскована вона вхопиться за всяку зброю«, щоб реванжуватися.

Артикул 10 паризького трактату забороняв усім державам вводити свої воєнні кораблі в протоки, а артикул 11. робив Чорне море нейтральним, відчиненим для всіх торговельних фльот і Росії не вільно було мати на ньому воєнної фльоти. Артикул 13. наказував повне знищення Севастопільського укріпленого порту, дозволяючи лиш зберегти Миколаївський порт з доками для торговельних кораблів і відновити всі фортифікації на Кавказі »потрібні для утримання краю«, як каже Де Теста у своєму »Збірнику турецьких трактатів« (т. V., ст. 61). Згідно з арт. 14. Росія мала заключити окрему умову, в якій була б окреслена кількість і якість малих, необхідних для охорони побережжя військово-поліційних кораблів і на майбутнє ця умова не могла бути в будь-чому змінена без згоди держав-переможців. Потім, згідно з вищезгаданим, дозволено було Росії мати лиш шість легких кораблів, а союзники мали право ввести по два воєнні кораблі до Чорного моря для забезпечення вільної плавби по Дунаю. Вони мали бути закотвичені в Констанці. Крім цього Росія зобов'язалася не фортифікувати Аляндських островів на Балтицькому морю і віддати об'єднаним князівствам Молдавії і Волощини Басарабію, від чого викрутилася завдяки неясному зформулюванню цієї вимоги і віддала лише невеликий клаптик при гирлі Дунаю.

Окремо 15 квітня Англія, Австрія і Франція, не вважаючи вистачаючим арт. 8. паризького трактату згідно з 3-тім, котрим на випадок конфлікту між Туреччиною і будь-якою державою всі підписані мали бути медіаторами в сенсі збереження недоторканості отоманської імперії, заключили окрему умову, в якій зобов'язалися захищати політичну незалежність Туреччини і інтегральність її території, якби вони були загрожені. Скероване це було проти Росії, якщо б вона відважилася відновити свою загарбницьку політику, але, розуміється, перечило власній поведінці тих держав на Балканах.

Трактат, як слушно зауважує Леон Герен (»Історія Кримської війни«, II., ст. 55) скоріше породив нові загрози, ніж розвіяв старі. Незадовільний нікого, поставив Росію на коліна, але властиво не заторкнув ні в чому її великодержавності.

Провал кримської кампанії виказав абсурдність зовнішнього нахабства Миколи I-го, бездарність військового командування, некультурність воєнних методів. Публічна опінія, особливо серед поневолених народів, обвинувачувала царя, уряд, урядово-двірську кліку, і в цілій імперії почалися заворушення, які привели Олександра II-го до різних, більше зовнішніх, як суттєвих реформ. Але в закордонній політиці на протязі п'ятнадцяти років, після кримської поразки, Росія інтригувала, торгувалась викручувалась від дотримання даного слова, аж врешті в 1871 р.

зірвала паризькі зобов'язання цілковито. І так у Парижі, під час конгресу, як і після нього, якась таємна сила стояла за Росією і помагала їй в тому, що для неї було, є і буде найважливішим — зберегти свою імперіяльність.

Під час війни курсували по російській імперії віршики, в яких говорилося, що «воевода Пальмерстон, указательним перстом, розділяє Русь на карті». Англійський прем'єр того часу дійсно виробив собі в широкого і наївного загалу опінію борця за усунення російського імперіялістичного кошмару. Наприклад, католицький прелат Ю. Ф. Діллон приписує йому «махінацію», яка привела до кримської війни, але, щоправда, додає на підставі тверджень єзуїта о. Хр. Беллю та Екерта, сучасника кримської війни, автора поважної праці «Масонство у своїх правдивих значенні», що лорд Пальмерстон був тоді головою (патріархом) всесвітнього вільного «мумарства» («Здемасковане масонство», ст. 72, 76, 84). Натомість цитований уже Давид Уркгарт, правдоподібно знаючи, чому лорд Пальмерстон користувався такими сильними всесвітніми впливами, яких би йому не запевнювало саме лише становище брітанського міністра чи прем'єра, уважав, як каже авторка його життєпису Г. Робінсон, «що Пальмерстон був представником великого ворога, тої неморальности міжнародніх справах, яку він ототожнював з Росією». Д. Уркгарт був готовий довести, що, помимо зовнішнього вигляду ворожости, політика Пальмерстона, розкладена на довгий час, була лише корисною для Росії. Для Уркгарта Росія була потугою слабою і неорганічною, яка лише завдяки показній могутності, здібности своїх міністрів і повному відкиненню всіх принципів (моралі і чесноти) могла від часів Петра Великого вести свою завойовницьку політику.

Тому, здавалося б, що коли в Європі все ж таки були люди, що знали і розуміли Росію, а тут наводимо лише думки англійців, коли сполучилися по раз перший від двох сот літ Франція і Англія у спільному союзі — «Formidable combination of French dash and English solidity» — то повинні були з французьким запалом і англійською солідарністю довести справу до кінця. Тимчасом сталося інакше! Всі зусилля графа Валевського на конгресі пішли намарно. Навіть бажання самого Наполеона III-го, який збирався унезалежнити Польщу і, може, додумався б і до незалежності інших народів, скінчилися лише відданням Туреччині недавно захоплених Карсу і Ардагану, в дійсності не турецьких, та маленького клаптика Басарабії.

Якийсь Wink von Oben, той самий, що заставив союзників кунктарствувати з колосальними втратами під Севастополем, стримував усе і на паризькому конгресі. На цьому екрані появляються і зникають такі постаті, як лорд Клярендон, англійський державний секретар, або цісарський полубрат князь де Морні, відомий москвофіл на протязі цілого свого життя, може навіть пруський міністр барон фон Кантейфаль, до якого був при-

ставлений щойно переведений з Лондону до Німеччини посол барон фон Бруннов і в результаті Росія виходить неушкодженою імперією.

А були в тому часі люди, що знали Росію крім Ургарта, крім Герена, крім лорда Вольсleys, крім французьких міністрів Друена де Люї і Валевського. Так, наприклад, приблизно в тому ж часі А. Шарліє де Стейнбах писав: «Самодержавіє і комунізм мають поміж собою багато спільного» («Московія і Європа», по-французьки, ст. 29). Звертаючись до росіян автор каже: «Ви пролізли в європейську політичну спільноту лише завдяки узурпаторському праві. Даремно намагаєтеся прибирати наш цивілізований вигляд. Не вистачає поглотити людину, щоб зробити її цивілізованою» (там же, ст. 32).

А відомий історик Мішеле до цього додає: «Недосяжною є ця брехня, якою приятелі Росії ображали (особливо від двадцяти останніх років) здоровий глузд Європи» («Північні демократичні легенди», ст. II). «Росія це брехня, природна, життєва, отже її зовнішня політика і її найміцніша зброя проти Європи, це брехня» (ст. 42). «Одним словом пояснюється все: Росія є комуністична...» (ст. 30).

Це все писалося ще сто років тому.

Але згадуючи тепер століття кримської перемоги Європи над Росією, перемоги не використаної, бо переможці не подали руки Київській козаччині, польським повстанцям, героїчному Шамільові й не розділили російської імперії на її загарбані, вишакровані, або подаровані їй, як, напр., Фінляндія, складові частини, можна лише сказати, що ця перемога розвіяла мит непереможности «колоса на глиняних ногах», що потім підтвердили ще війни японсько-російська 1905 р. та обі світові 1914-18 і 1941-45 років.

Треба гадати, що це, врешті, зрозуміла Європа і Америка, але не треба забувати, що досі, коли можна було покласти Росію на «лопатки», завжди появлялася якась «братня» рука, ця сама, що буде великопростірні політичні комбінації, використовує європейські і світові федерації, щоб підтримати Росію.

Мішеле казав, що «брехня приятелів Росії ображає здоровий глузд європейця», а тим часом завжди ці самі, що одноцільно об'єднуються проти кожного конкурента, проти кожної світової сили, не можуть об'єднатися проти Росії та покласти край ображуванню звичайного здорового розсудку, не говорячи вже про почуття справедливості.

Д-р Роман Могильницький

В'язниця чи трудовий табір?

(Порядком обговорення)

Порушую це засадниче питання без наукової претенсії, а тільки як колишній в'язень. Думаю, що це питання належало б уже тепер передискутувати серед нашої еміграції під кутом майбутньої самостійної держави, бо: 1) це надзвичайно важливе питання нашої майбутньої держави, 2) на еміграції назбиралося велике число наших репресованих людей, аж трьома різними системами. людей усіх прошарків, кваліфікацій тощо, головне людей інтелігентних, ідейних і моральних, що до цієї справи можуть чимало додатного внести. Моєю метою є викликати дискусію теж знавців психології, педагогів, правників, криміналістів, наукових і практичних суспільників.

На мою думку треба відразу відкинути висуваний аргумент, що затрудження в'язнів відбирає вільним людям працю. У здоровій, за національним принципом організованій державі, кількість людей, що їх діяння вимагає покарання, завжди обмежена. При новочасній організації суспільної опіки, виховання, освіти і т. п. відхилення одиниці від загальних суспільно-здорових норм повинно стати, і дійсно стає, рідким.

Не думаю дискутувати з нісенітницею «неморальности» затрудження в'язня, що, мовляв, є «примусовою працею». Людина, член народу, загалом — суспільности, за новітнім розумінням, має перший обов'язок, обов'язок праці. Праця стає в осередок усього виховання, поняття обов'язку і права бути членом даної спільности. Все більше наростає зрозуміння, що праця не є «прокляттям людства», а його спасіння. Ставлячи вимогу суспільного забезпечення заздалегідь, як передумову, мусимо ставити обов'язок праці. В'язень не може, і тим більше не сміє бути виїмком.

В нас, в Україні, коли усамостійнимися, залишиться спадщина сучасної, Московою накиненої дійсности. Тому напочатку число людей, що вимагають відокремлення, перевиховання і т. п. буде дуже, а дуже поважне. Проблема, що з тими нашими, більше чи менше звихненими людьми, робити, як з ними поступати, набирає в нас особливо важливого характеру. Відомо ж бо, що утримування відокремлених одиниць, особливо якщо йдеться про поважні числа, незвичайно сильно обтяжує державні, а тим самим суспільні кошти. Застосування кари узасаднюється трьома мотивами:

- 1) прикладу для відстрашення інших від незаконних учинків,
- 2) як сатисфакція для пошкодованих злочином,
- 3) як перевиховний засіб одиниці, що провинилася.

Поминувши кару найвищого виміру, або кару за незначні провини, карається одиниць, що провинилися, позбавленням волі. Це позбавлення волі є суттю кожної кари. Всі інші стосовані психичні та фізичні додатки, усі «режими» тощо, терор, харчування, одяг, приміщення — все це тільки додаткові заходи для посилення відчуття і свідомості утрати волі.

Якщо розглядати кару під кутом першого мотиву, його річеве обґрунтування радше слабе. Все життя за в'язничними мурами належить до абсолютно невідомого життя для вільного громадянства. Як, отож, має діяти відстрашуюче в'язниця чи концтабір, коли про них ніхто нічого, або рідко хто тільки дещо знає, доки сам у них не опиниться? Серед громадянства панують тільки загальні поняття, зовсім незалежні від в'язничних чи таборових практик, і вони зводяться засадничо до страху перед відокремленням, позбавленням суспільного становища, соромом і втратою волі. Цього останнього поняття людина в дійсності теж неспроможна засвоїти, доки його не переживе.

Якщо б, однак, виконання кари організувати так, щоб вона ставала суспільно видимою, а тому теж відомою, тоді це тільки розкладало б громадянство, спрямовуючи його уподобання на бік бруталності або на симпатію до покараних, а тим самим постачала б нехоть до закону і влади. Оба такі відрухи безоглядно від'ємні. Тому момент відстрашування, поскільки може корисний у випадку терористичних, імперіялістичних або різкоклясових держав, у національно й суспільно-здоровій державі не може відіграти поважної ролі.

Якщо брати до уваги другу точку, — сатисфакцію пошкодженого — вона виживається по суті самим засудом. Дальша доля засудженого усувається з-під спостереження та загалом ніхто не знає навіть думок покривдженого. Той мотив не має теж нічого спільного з проблемою організації кари.

Залишається до розгляду, як самотній і дійсно суттєвий мотив, тільки третя точка: вплив практичного застосування кари на покарану одиницю. Не може бути сумніву, що для здорового громадянства метою кари може бути тільки поворот покараного до нормального, суспільного життя.

В практичній криміналістиці зустрічаємося з ноторійним рецидивним типом злочинця. Ця категорія людей вимагає особливого підходу. Вона складається з людей двох засадничих категорій: 1) одиниці, більше чи менше органічно-патологічного характеру всяких сексуальних збочень, почерез різні відтіні органічно послаблених елементів, послабленої спромоги осуду, аж до повно духово-хворих; 2) далеко є більша група злочинців, витворених життєвою дійсністю, їх середовищем, вихованням і унапрямлюванням злочинним елементом, що є буденним явищем у ССРСР. Відомо, що відповідне виховання може людину так переробити, що вона потім виступає як органічна цілість типа, що великою мірою зовсім відмінний від його дійсних, дієтичних основ. «Виховання» відіграє якраз може найважливішу

ролю в поставанні злочинного світу. Впливають на це також відповідна література, фільми, а у випадку нашої Батьківщини — свідомо розкладава праця окупанта.

Ворожа нашому народові московська окупаційна держава своїм імперським «вихованням» розкладає в підставах моральні вартості наших людей, не допускаючи до організації в них здорових, сказати б органічних, на національному почутті вирощених моральних сантиментів. З другого боку, постійна, тою державою організована нужда, захитує підстави морального життя, залишаючи посилені гони самозбереження з жадобою наживи та придбання за всяку ціну для примітивного животіння засобів. Над усім панує свідомість повної суспільної безвартості життя одиниці, святості індивіда. Дальше діє масово стосований розклад людей терором поліційної системи, що для посилення політичної контролі не тільки толерує, але й неодноразово посилює, організує і свідомо тресе злочинність. Треба теж усвідомити собі маси zdeправованих людей енкаведівських відділів. Вони теж припадають нам у спадщину по розвалі російської імперії. Їх збочену ментальність виховується роками якраз у напрямку садистичного терору та збереження власної шкіри ціною життя інших людей. Коли люди жахалися типів-жертв гітлерівської деправації, то що ж тоді думати про отих служак НКВД? Москвинам залишається тут щонайменше гармонія вчинків з національною етикою, бо діють вони бодай з переконання служби власному народові. Але як несамоовито й мерзенно представляється духовість служаків НКВД немосквинів?

Відомо теж, що у советській дійсності, особливо в нас в Україні, великі маси молоді і дітей переходять щораз більше на суспільне «дно». Також відомо, як систематично те «дно» тими дітьми й молоддю «опікується». Я мав нагоду пережити болоче враження при першому виході на прохід у Лукіянівській тюрмі в Києві, коли нас зустрів несамоовитий вереск і лайки маси молоді, що обвисла на численних вікнах цієї багатоповерхової тюрми. Спочатку я просто розгубився, а досі тільки розумово переконую себе, що я тоді бачив людські постаті, а не якісь трансценденційні потвори. Потім, перебуваючи кілька ночей у великій камері пересильної харківської тюрми разом з великим транспортом «малолітків», я бачив їх «воспітателів» — самих добірних «урків», душоубів, бандитів, ноторійних злочинців з категорією СВЕ (соціально вредний (шкідливий) елемент). Годинами прислухався до їх «виховання» і навчання та спостерігав реакцію тої нещасної молоді. Крім того, я проводив довгі дні в середовищі еліти «урків», якраз серед їх вожаків у тюрмах, на етапах, концтаборі, а теж у шпиталі. Перебував я з ними в найстислішій «дружбі», бо ж разом ми змовлялися втікати. Я мав помагати по мапах пробитися загралицю й допомогти там тим людям улаштуватися, а вони мали мене «перепачкувати», прогудувати, забезпечити документами тощо. Я увійшов так да-

леко в їх довір'я, що головний вожака великої концтаборової ареї проголосив: »Ти порядочний челаовек, можеш бить с нами«, без обов'язку перейти на »урківський устав«. Отже, мав я чимало нагод інтимно пригланутися цьому елементові та дещо глибше вглянути в його душу. І я набрав переконання, що за ніяких нормальних суспільних обставин, при всяких заходах із сторони громадянства, для цих людей повороту до нормальної суспільності вже немає і не може бути.

Для цього елемента залишається альтернатива безупинної ізоляції, або просто винищення так, як поступаємо з клітинами пістряка в організмі людини. Я далекий відмовити тим людям повних, навіть людських шляхетних відрухів. Навпаки, це люди своєрідного типу, часто з фантазією і здібностями, помислові, люди амбіцій та спромоги прив'язуватися до інших. Але для нормального сучасного суспільного життя ці люди в ніякому випадку не надаються. Вони може добре надавалися б в середовище раннього середньовіччя, де слава і гордість творилися грабунком та розбоями, надавалися б може досконало до засвоєння якого нового »Wild West-у«, але вони ніяк не надаються до співжиття в сучасному розвиненому громадянстві. Ці люди органічно хворі, це жертви жажливої, Москвою насадженої дійсності.

Побіч цього, остаточно втраченого для суспільності, злочинного елемента, стоять маси принагідних злочинців та людей, яким злочинне асуспільне життя ще не ввійшло, так би мовити, в кров. Цей елемент якраз становить властиву проблему стосування кари.

Судівництво та неменше тюремництво майбутнього мусять значно більшою мірою користуватися послугами в розпізнаванні та оцінкою добірних, особливо перешколених психіатрів-криміналістів з особливим наголошенням у їх вишколі психології, педагогіки та соціології. Треба засадничо покинути покликування пересічного лікаря-практика, як судового знавця, бо він дуже рідко має потрібне й відповідне до цього приготування. Пригадую собі два випадки, коли в рівенському суді мене пригадком іменовано знавцем. Помимо натиску другого лікаря, що був знавцем у рівенському суді, я вперся і відмозився видати опінію. Вислід був по кількатижневій обсервації в заведенні для божевільних у Кульпаркові, де звільнено обох винних від засуду, як невідповідально-хворих. До цієї постави я не мав ніяких доказів, а тільки якесь вичуття. Суд і постійний експерт були за засудом.

Факт взаємного впливу в'язнів наказує безоглядно переводити дуже стисло їх сегрегацію, щоб не наражувати суспільно-здорові елементи на згубний вплив діяння ноторійних злочинців. Це завдання не може, однак, виконувати ані поліція, ані тюремна адміністрація, а тільки висококваліфікований лікар-психолог-соціолог. Ця сегрегація мусить мати місце вже у слідстві, а тим більше в місцях відбування кари.

Якраз під кутом цього, суспільно-спроможного до реабілітації елементу, належить у засаді організувати «тюремництво» майбутньої нашої вільної держави. Його організація мусить іти шляхом дійсного перевиховання. В принципі поняття кари мусить з нього уступити, а натиск мусить полягати на вихованні.

Виринає, отожд, питання, чи порожнеча, безнадійна нудьга, безділля, тупість тощо — характеристичні елементи в'язничного життя — дають будь-які вигляди на достатнє виховання в'язнів? На мою думку, ні один з тих елементів не носить навіть сліду додатнього впливу. Якраз навпаки. Якщо в'язниця не руйнує кожну людину, то це в ніякому випадку не є доказом її придатності, а тільки тужавости та духової вартости даного в'язня. Тому я відкидаю такий тип карних заведень у майбутній нашій вільній батьківщині.

Не менше шкідливим уважаю стосування всяких додаткових заходів морального чи фізичного терору над покараними. До цього також, м. ін., належить примус виконувати нудну, головне — зовсім безглузду працю, напр., переносення тої самої купи каміння з одного кута подвір'я в другий.

Праця є найкращим виховником та утривалюючим засобом суспільного здорового почуття обов'язку. Додатня постава супроти обов'язків, яких найбільш буденним видом є праця, становить одну з головних рис суспільно-нормальної, здорової одиниці. Звичайно, людина попадає в конфлікт з правом якраз через занедбання обов'язку, що найчастіше зводиться захитанням здорового відношення до праці. Як, отже, має привертати людині здорове розуміння праці її найбільше заперечення, чим є позбавлення її доцільности?

Тому самото організований, доцільний, творчий та відповідно нормований труд може впливати суспільно-виховничо, а через це давати покараному можливість повертати до нормального громадського членства після відбуття кари. Тому теж, за моїм переконанням, тільки таборова система є найбільш властивим способом примінення відбуття кари. Належить тільки припилити новувати, щоб таборовий статут не тільки теоретично, але і в буденній практиці був дійсно і вповні стосований. Забезпечити дійсне стосування приписів може, однак, у цьому випадку, побіч урядової, широко закроєна контролі належних громадських чинників, якими є представники парламенту, гуманітарних, суспільних та церковних організацій. Понад усіми карними заведеннями повинна стояти наукова рада, зложена з визначних психіатрів, психологів, соціологів, виховників, духовенства, правників та поліцейних чинників для наукового розгляду і дослідження всіх проблем реабілітації і поконування злочинности. Самі заведення повинні бути доступні для досліду і вивчення заінтересованих спеціалістів.

При так поставлених засадах організації карних заведень немає ніякого глузду соромливо приховувати теж їх господарське значення. Карні установи повинні бути по спроможності самови-

стачальними. та навіть рентовними, подібними до інших установ. Різницею може бути добір працівників, у засаді виключно покараних, особливий режим дисципліни, їх ізоляція від широких мас народу. Труд покараних повинен доцільно і властиво включатися в нормальне господарське життя народу. В'язнів не належить уважати в принципі за »покидьків«. Тому їх місце серед народу мусить в основі залишитися суспільно-творчим, особливо в час їх відокремлення. На мою думку, свідомість приналежності до громади може тільки посилювати в принципі суспільно-здорових одиниць їх волю повороту до нормального життя.

Наша держава, байдуже якого устрою, мабуть буде частково усупільненою. Вже сьогодні немає серед нас такого політичного угруповання, що ставило б під запит залишення у державних руках важкого промислу, гірництва, лісового господарства, залізниць тощо. Отже, буде тільки питання доцільності, які господарські ділянки та якою мірою належить полишити для обслуговування карних таборів.

В'язень повинен бути нормальним працівником карного підприємства. Він повинен виконувати важчу норму праці та більше годин, ніж на волі з тої простої причини, щоб заплатити додаткові видатки держави-громадянства на утримання сторожі й виховників. Він повинен отримати нормальну винагороду за працю даної категорії. З цієї платні належить відтягнути кошти його утримання, утримання його родини, та видатки на сторожу й виховників. Решта належить відкладати до часу його виходу з табору для влегшення йому повороту до нормального життя. Праця, хоч важка (та більше годин zatrudнення), через цілий час побуту в'язня ніяк не повинна становити загрозу його здоров'ю. У випадку здібніших одиниць треба стосувати навчання відповідної професії.

Кару мусять становити: позбавлення волі, відокремлення від громадянства, а понад усе — дисципліна. В ніякому, однак, випадку не належить удаватися до в'язничних практик утримування дисципліни, а тільки дисципліни військового характеру. Відомо, що в кожній армії існують карні відділи. Вироблення послуху та почуття відповідальності, а ніколи приниження, повинно бути метою дисципліни.

Залежно від категорії провини та характеру в'язня треба приміщувати його у заведення різного роду дисциплін та праці. Збільшений опір покараного повинен потягти посилення дисципліни, перехід до заведень важчої дисципліни і праці та продовження речення відокремлення.

Думаю, що треба стисло відрізнити мету здорової національної і суспільної держави від імперіялістичних або різнокласових зліпків. Поскільки їх інтерес лежить у згнобленні непокірних, постільки інтерес здорової держави-народу вимагає якнайбільше самообмеження в порушуванні законів та поворот якнайбільшого числа порушників до нормального суспільно-громадського життя.

Тому не вважаю свої виводи тільки теорією, а більше реальним пляном за дотеперішні практики різних країв.

Щоб, однак, заведення сповняли свою ролю належно, штаб їх працівників — сторожа й виховники — мусять бути підбрані за відповідними характерними та кваліфікаційними засадами. По-над усім незвичайно важливим лишається постійний надзір фахових, урядових, але й не менше незалежних громадських чинників, щоб недопустити за рутиною до викривлення тих заведень у напрямі дотеперішніх «домів поправи», таборів, концтаборів чи тюрем.

Наголошую велику вагу питання заведень у майбутній вільній Україні, бо ж відсотково по московських таборах найбільше людей якраз з України. Якщо б усі сучасні в'язні зажадали повернути в Україну, їх число становило б дуже округлу семицифрову суму.

Сучасне концтаборове життя, де перемішані в чамбул люди всякого походження та всяких провин, винні і невинні, стає причиною, що протисуспільні елементи закрадаються у психіку майже кожного в'язня. Треба рахуватися поважно з фактом, що багато «політичних» в'язнів не засуджені якраз за самостійництво, українство, націоналізм. Є поміж політичними в'язнями з України чимало яскраво протиукраїнського елемента не тільки за своєю звичкою, але теж і за походженням. Ці люди, на випадок повороту в Україну, будуть важкою проблемою.

Україна досі має теж найбільший відсоток «безпритульних», тобто молоді, покинутої на гру долі після знищення большевиками їх родинних гнізд, вимордовання чи заслання їх батьків. Ця молодь виховується найперше на самому суспільному «дні», а далі у таборних колонах для «малоліток». Їх «виховання» відбувається найчастіше інтелігентнішими «урками», бо ж, звичайно, політичних в'язнів не запрошують у «придурки». Зрештою, виховання йде засадничо в напрямі дресури кадрів яничарів, співробітників МВД, московського здичавілого й безоглядно-брутального шовінізму.

Ця советська «вулиця», весь той багатогранний злочинний світ у засаді московсько-патріотичний так само, як колись львівські «батяри» обов'язково становили польську погромницьку зграю, хоч за походженням не завжди були поляками. Тому то цей елемент з «малоліток» становитиме теж тяжку проблему.

Ноторійна, Москвою організована, нужда України теж зводить наших і ненаших людей України на шлях кримінальних проступків. Крадіж, брехня, крутість, очорнювання своїх противників і подібне, є буденними привичками.

Таким чином легко пізнати, що перед майбутнім судівництвом та карними заведеннями вільної України виростають дуже складні питання до розв'язання. Беручи до уваги московську практику останньої війни, належить знову сподіватися масового вимордування політичних в'язнів. Найбільше, отож, належить сподіватися повороту на волю якраз злочинного елемента, що теж

найлегше в таборах перевиховується. До цих людей таборова адміністрація завжди відноситься поблагливіше та в організації таборів найбільше ними послуговується. Ці люди займають становище всяких »прорабів«, »учотників«, »помпатрудів«, »завхозів«, аж до заступників і навіть до начальників колон. Вони становлять і великий відсоток »вохри« — військової охорони. Вони шофери, обслуга залізниці, обслуга річного транспорту і т. п., де норми праці є легші, де легко крутити, легко красти та шахрувати.

Світ »урків« становить окреме громадянство в советській суспільності зі своїм статутом, своїми авторитетами, обов'язками, а головне солідарністю. Вони теж переписують вироблені норми політичних в'язнів на рахунок »урків«, які нічого або мало роблять, але користуються повним пайком. Вони теж становлять більшість »розконвоїрованих« таборовиків, що за сталими перепустками свobodно рухаються по величезних таборових просторах. З ними робить всякі махінації й крадежі »вольнонайомная« таборова адміністрація. Отже шанси на перетривання »урки«, завжди були далеко кращі, ніж шанси політичного в'язня.

Тому так незвичайно важливими стають питання — як ці поодинокі категорії таборовиків примістити, як їх включити в господарське і т. д. життя нашої майбутньої вільної держави?

Колись Велика Британія незвичайно зручно вирішила питання своїх злочинців висилкою їх до пустої й дикої Австралії. Немає сумніву, що переважна більшість злочинного світу ССРС є тільки вислідом створеної Москвою советської дійсности. Цей елемент хворий суспільно тільки як фенотип, а не як генотип. Це не органічні злочинці, хоч багато з них безоглядно до нормального життя в сучасній упорядкованій суспільності не надаються і вже по старій звичці поверне до злочину. Вєсь, однак, цей елемент поселений на ізольованій дикій землі згодом перетворився б так само в здорове громадянство, як це сталося в Австралії. Але Україна нової Австралії не має. Натомість має сподівання отримати в спадщину дуже велику кількість представників злочинного світу. Після висєрегування, залишиться незвичайно велике число дійсно суспільно-шкідливого й непоправного елемєнту. Можна б думати про його радикальну ліквідацію, як пістряка на операційному столі. Ця розв'язка нам не підходить, бо з-за великої кількості цих людей прийшлося б відновити практику гітлеризму по Авшвіцах чи з гетами. Така розв'язка не для нас. Залишається тільки ізоляція у стисло замкнутих трудових таборах. Однак, ніяким чином не вільно утримання цих людей перекидати на державу. Вони мусять самі на себе заробляти. Тут мусить панувати суворий, навіть безоглядний режим.

Подібні проблеми насуваються теж по відношенню до різних злочинців політичних, різних агентів тощо. Так, мабуть, вєсь світ признає нам слухність покарати дійсно винних найвищим виміром кари, щоб цим швидше усунути з пам'яті народу його ганьбу минулих віків.

В колгоспному »раю«

Інж. Д. Шалдій

Колгоспний трудовень

»Сидить баба на стерні
Та рахує трудовні.
Один день — трудовень,
Нема хліба і на день«.

(З українського народнього фолкльору
під советами).

»Трудовень — спеціальна, властива тільки колгоспному устроєві міра витрат праці колгоспників у спільному господарстві, яка разом з тим визначає частку участі кожного з них у прибутках сільсько-господарської артілі«, — таке окреслення має колгоспний трудовень у теорії советських економістів.

За советським твердженням колгоспний трудовень, як бачимо з наведеної вище формули, є умовною формою, або, вірніше, розцінкою за працю селянина, згідно якої йому в колгоспі нараховується заробітна платня. Якщо на індустріальному підприємстві чи в советській установі винагородою за працю робітника є заробітна платня в грошах, яка нараховується згідно розцінки, то трудовень у колгоспі заступає індустріальну розцінку заробітної платні і є умовною винагородою за працю колгоспника в колгоспі. Але між заробітною платнею на підприємстві та колгоспним трудовнем є дуже велика різниця, як у зовнішній так і у внутрішній структурі побудови. Одочасно, однак, колгоспний трудовень і заробітна платня в індустрії не є реальною, а номінальною платнею за працю робітника чи колгоспника. Таким чином колгоспник та робітник щодо визиску зрівняні. Як перший, так і другий повної належної їм платні за витрачену під час праці енергію не одержують, а за придбані, за номінальну платню, продукти споживання і предмети вжитку (реальна заробітна платня) можуть задовільнити тільки якусь частину власних життєвих потреб та родини.

Трудовень не є винаходом сучасної советсько-комуністичної системи. Він взагалі був і є притаманний російському суспільству, властивий Московщині. Так званий московський »мір« (загал), »общіна«, »артель« (тепер бригада) — поняття, що віками закорінились у психіці москаля. Праця »скопом«, »міром«, »валі в одну кучу«, в загальній »котьолок« — це джерела сучасних запроваджених москалями колгоспів та трудовнів.

Від давніх-давен москалі працювали »скопом«, »артіллю«. Жили артіллю, платню одержували в »общій котьолок«, потім

частину її виділяли на загальні потреби артiлі, на винагороду «артiльщiка» (бригадира), а останньо розподiляли мiж членами артiлі за принципом кiлькостi вiдпрацьованих днiв, тобто за принципом сучасного колгоспу i його трудовднiв. Отже, природа i принцип сучасного пiдсоветського колгоспного життя взятi московсько-большевицькою владою з минулих часiв московського побуту. Зрозумiло, що все те удосконалене, змодернiзоване i служить не тiльки мiрилом оплати колгоспної працi, але й чинником нацiонального гноблення поневолених Москвою неросiйських народiв, контролею над дiяльнiстю колгоспного селянства та чинником найгiршого визиску його.

За советськими законами всi середники виробництва, якi усуспiльненi в колгоспах, а також i вироблена продукцiя є соцiялiстичною, тобто загальнодержавною власнiстю, хоч згiдно державного обов'язуючого статуту сiльсько-господарської артiлі, колгоспне майно та продукцiя немов би рахуються власнiстю колгоспiв. Таким чином у колгоспах, за наказом з центру, порядкує «мiр», «общи́на», а щоб «община» не «порядкувала» на власне бажання, її очолюють державнi наглядачi в ролi «вибраних» (фактично призначених) голiв колгоспiв та правлiння. Пiдлеглiсть голiв колгоспiв та правлiння подвiйна: по виборчiй лiнii вони пiдлягають державним установам (МТС-ам та райвиконконам), а тi в свою чергу рiзним мiнiстерствам, а по партiйній лiнii — райкомам партiї.

Пiсля виконання всiх установлених компартiєю (через мiнiстерства) примусових обов'язкiв перед державою: податкiв натурою, продаж державi через торгiвельнi органiзацiї збiжжя та продуктiв, створення i поновлення державно-супiльних та колгоспних фондiв, розчислення натурою з МТС-ми за виконану ними працю, видiлення неподiльних фондiв, асигнування певної кiлькостi збiжжя i продуктiв для утримання загально-колгоспного поточного життя, продажу продуктiв на базарi для потреб мiста, колгосп лише тодi має право розподiлити залишки для колгоспникiв за трудовднi. Отже, аж пiсля того одержанi колгоспником продукти та грошi стають заробiтною платнею в дiйсному її значеннi. Рiчна заробiтна платня колгоспника визначається на кiнцi року сумарною кiлькiстю всiх його трудовднiв, а потiм вже розмiром продуктiв i грошей, якi припадають на один трудовдень, а разом з тим i на всi трудовднi.

Фактична кiлькiсть запрацьованих колгоспником трудовднiв теоретично мусiла б залежати вiд особистої волi та бажання колгоспника. Чим бiльше вiн працював, чим бiльше вклав власної енергiї в ту чи iншу працю, тим бiльше може мати трудовднiв. Практично ж так воно не є. Кожний трудовдень у першу чергу залежить вiд виконаної колгоспником усталеної норми виробу, протягом якогося часу (вдень чи вночi). Треба обов'язково розрiзняти «трудовдень» вiд «робочого дня». Трудовдень, як було вже ранiше сказано — умовна форма заробiтної платнi в

колгоспі, вірніше розцінка, і цілковито залежить від виконаної норми виробу. Робочий день залежить від часу року: влітку він довший, зимою — коротший. На кожну працю в колгоспі існує норма виробу, яку мусить виконати колгоспник протягом робочого дня, а розцінюється вона трудоводнем. За виконану норму виробу на одній чи на різнородних працях колгоспникові нараховується частина трудоводня, цілий трудоводень, або декілька трудоводнів. Трудоводень вимагає однакової кількості вложення праці для виконання норми як від чоловіків, так від жінок і підлітків. Норм виробу, а тому й іншого нараховування трудоводнів для жінок і підлітків не існує. Вони визискуються нарівні з мущинами. За советським твердженням — це називається «рівноправство». Журнал «Комуніст» (жовтень, 1954 р., ст. 62) пише прямо: «В трудоводне виражен принцип равенства между колхозниками. Перед трудоводнем все равни: і мужчіни і женщіни».

Таким чином трудоводень змушує працювати в колгоспі всіх членів родини колгоспника, а винагорода за працю так побудована, що голова родини, чи один її член, не впроможі за свої трудоводні утримати цілу родину. Так само побудована і в промисловості заробітна платня робітника. Отже, хоче того колгоспник чи не хоче — він, та його працездатні члени родини, змушені працювати в колгоспі, щоб якось існувати протягом року. До 1930 року в Україні під час розподілу колгоспних прибутків, продуктів та грошей одержувала більше та родина, яка мала більше членів. На 6-му з'їзді рад СРСР в 1931 році були впроваджені трудоводні у всіх колгоспах СРСР, щоб збільшити державні прибутки за рахунок ограбування колгоспів. Тим самим оплата трудоводні продуктами та грошми зменшилась. Сама ухвала 6-го з'їзду рад про те свідчить: «Поряд з великими досягненнями колгоспної системи СРСР, найбільшим недоліком у праці колгоспів є неуміла, зла організація праці, розподіл колгоспних прибутків не за кількістю і якістю праці, вложеною колгоспниками в колгоспне господарство, а за кількістю душ (членів родини). Такий розподіл привів до зменшення виробництва сільсько-господарських прибутків, занепаду суспільної власности, матеріального незацікавлення колгоспників у більшому піднесенню суспільного господарства та побільшення державних прибутків».

Оплата трудоводня в колгоспі не збільшується самопливом, або на бажання загальних зборів колгоспу, а тільки згідно заздалегідь обрахованого партійно-господарським керівництвом плану. Советська пропаганда постійно галасує про соціалістичний обов'язок та свідомість підсоветського населення збільшувати видатність праці, перевиконувати норми виробів, зміцнювати трудову дисципліну. Але ніколи не згадує про необхідність зменшення різних податків та підвищення заробітної платні. Чуємо, тільки, що завдяки підвищенню видатности праці, перевиконанню норм та термінового виконання соціалістично-трудоуих зобов'я-

зань, прибутки і заробітна платня працюючих збільшується... Так само збільшуються, за твердженням советської пропаганди, виробництво сільсько-господарської продукції, підвищується особистий матеріальний рівень колгоспників, збагачується колгоспне суспільне майно, а тим самим збільшується і оплата трудодня. Але це так виглядає тільки за теоретичними і, в додаток, облудливо-фальшивими твердженнями московської пропаганди. Б дійсності збільшення заробітної платні робітників підприємств та оплата трудодня в колгоспах залежать від централізованого державно-партійного керівництва, на службі якого стоїть вся советська плянова система.

Кожний колгосп одержує на наступний рік від надрядних керівних советських установ контрольні плянові показники у всіх галузях власної діяльності. Ні один колгосп самовільно не має права їх зменшувати, а мусить підвищувати. Згідно пляново-контрольних показників у колгоспах складаються щорічно пляни всієї господарсько-фінансової діяльності до найменших дрібниць на наступний рік. У пляні передбачено, який урожай колгосп мусить досягти наступного року, скільки, на що і куди витратити сільсько-господарських продуктів і грошей, яку кількість натуральних і грошових прибутків колгосп повинен здати та «продати» державі, на яку роботу і скільки потрібно витратити трудоднів і, нарешті, яка буде плянова оплата одного трудодня. Таким чином, скільки колгоспник не намагався б виробити більше трудоднів, щоб поліпшити чи збільшити свої особисті прибутки — він того не в силі зробити, бо плянова кількість всіх трудоднів, які мусять відпрацювати всі колгоспники за рік передбачена вже і обмежена пляном. Кожна праця, яку мусять виконати колгоспники, має наперед визначену кількість трудоднів, а норма виробу з свого боку також обмежує їхню кількість.

Отже, якщо, напр., у якомусь колгоспі для всіх колгоспників передбачено виробити 100 умовних одиниць трудоднів, при оплаті 1-го трудодня, напр., 1-м карб. грішми, то коли всі колгоспники вироблять не 100 а 200 умовних одиниць-трудоднів, то платні грішми припадає на 1 трудодень 50 коп. А тому, що прибутки дає лише праця — зрозуміло, що фактична оплата советського трудодня набагато менша, ніж, так би мовити, його теоретична оплата. Хоч журнал «Комуніст» (ч. 15. 1954, ст. 61) твердить, що особистий прибуток колгоспника визначається кількістю відпрацьованих трудоднів у колгоспі та величиною оплати трудодня продуктами і грішми, але це є звичайна советська брехня. Її заперечує той же журнал «Комуніст» на стор. 63., де читаємо: «Оплата трудодня в колгоспах збільшується не самопливом, а у висліді прудуманого плянового керівництва колгоспним виробництвом».

В минулому році советська преса протягом останніх місяців щоденно подавала низку відомостей про оплату трудоднів у

колгоспах в Україні. Але тільки в передових колгоспах, ні словом не згадуючи про величину трудовнів у колгоспах звичайних або відстаючих. Оплата трудовня в середньому коливалась від 1 до 2 кг. зерном та від 2-х до 8 карб. грішми на один трудовдень.

Коли ж порівняти оплату трудовнів в Україні з оплатою в РСФСР, побачимо досить велику різницю. Так, напр., у колгоспах РСФСР колгоспники в середньому одержували на трудовдень від 2,3 до 4,2 кг. зерна та від 8 до 20 карб. грішми. Така різниця пояснюється тим, що державні пляни обов'язкової хлібоздачі та плянова «купівля» хліба для колгоспів РСФСР набагато менша, ніж у колгоспах в Україні. Так само колгоспи РСФСР сплачують набагато меншу натуроплату МТС-ам за виконані праці, як, напр., в Україні. Крім цього, колгоспи РСФСР щорічно одержують від держави спеціальні ліміти для колгоспного господарства, які потім на протязі дво-трьох років з колгоспів списуються, тобто даруються їм.

ЦК КПСС різницю в оплаті трудовнів намагається пояснити тим, що урожайність земель та кліматичні умовини в РСФСР зівсім відмінні від УССР, а інтенсивність праці російських колгоспників набагато вища, ніж в Україні. Це теж брехня, бо такого коливання в оплаті трудовнів у колгоспах УССР та РСФСР не було б, якби не втручання держави. Навпаки, в УССР, при великій працездатности українського населення, урожаї були б далеко вищі, ніж у Росії. Що кліматичні умовини в Росії відмінні від України — це так, а в тому цілком логічно, оплата трудовнів у російських колгоспах повинна бути менша, ніж в Україні, а воно якраз — навпаки. Різниця в оплаті трудовнів свідчить тільки про колоніяльно-загарбницьку політику Москви супроти України. Щоб збільшити загальнодержавні прибутки від сільського господарства, а тим самим зменшити і обмежити оплату трудовнів у певних рамках, у 1954 році ЦК КПСС започаткував перегляд підвищення обов'язкової норми до мінімуму трудовнів, що їх мусить кожний колгоспник відпрацювати в колгоспі протягом року. Таку кампанію розпочато немов би з ініціативи передових колгоспників «старшого російського брата». Російський колгоспний обов'язковий мінімум трудовнів було встановлено на 1954 рік у кількості від 300 до 400 (в 1953 році він був 120). В Україні КПСС вимагає установити 400-500. Обов'язковий мінімум трудовнів, для замилення очей громадянству, немов би для форми схвалюється загальними зборами колгоспників, на пропозицію райкомів партії. Остаточно по зборах затверджується райвиконкомом. Починаючи від 1954 року, згідно стат. 6-ї закону про сільсько-господарський податок від 8-го серпня 1953 року, колгоспники, що не виробили обов'язкового мінімуму трудовнів, сплачують сільсько-господарський податок на 50 % вище нормально усталеного. Отже, советський закон про сільсько-господарський податок спрямований на те, щоб по-

силювати тиск на селянство, підвищувати визиск та найбільше ограбувати населення. Раніше осінню і зимою колгоспники мали право працювати на «стороні», щоб забезпечити собі сякий-такий прожиток. Після вересневого пленуму, така праця заборонена. Колгоспник не має права тепер сезонно працювати, напр., на будівництві, в промисловості чи на залізниці.

Оплата трудоднів не зростає щорічно в прямій пропорції до прибутків колгоспу. Це можемо побачити з такої, напр., таблички про колгосп ім. Сталіна, Снятинського району, Станиславівської області:

Роки	Грошові прибутки на 100 га в карб.	%	Видано на трудодень				корму в кгр.	%	Вироб. трудон. 1-м кол-ком	%
			гроші в карб.	%	зерно в кгр.	%				
1951	20.010	100	2-10	100	1.5	100	4.0	100	300	100
1952	30.700	153	2-50	119	2.0	133	4.2	105	380	126
1953	52.100	259	3-40	161	2.1	140	4.5	112	420	140

З таблички бачимо, що в той час, коли грошові прибутки колгоспу на кожні 100 га рільної землі зросли в 1953 році в порівнянні до 1951 року на 259%, оплата трудодня зростає дуже поволі, особливо зерном, а одночасно визиск колгоспників значно посилюється. Так «мудра» партія і московський уряд впливають трудоднями на зростання прибутків колгоспу, які вважаються соціалістичною (державною) власністю.

Отже, з усього раніше сказаного наочно бачимо, що колгоспний трудодень дійсно властивий тільки московському устроєві з його «общинами», «міром» а тепер колгоспами. Колгоспний трудодень — це засіб гуртового грабування, поневолення і визиску селянства. Зміст і відмінність колгоспних трудоднів в Україні і в РСФСР свідчать про національне поневолення і визиск українського населення, що спрямовані на знищення національної окремішності і індивідуалізму українського народу.

«Поширена думка, що в Проводі може бути кожний, кого виберуть; що політичний провідник це або фахівець, або добрий адміністратор, або сприятний бізнесмен. Але такі погляди панують в близьких до розкладу спільнотах».

«Нація, не очолена мудрим, шляхетним і мужнім Проводом, є бездумна отара, доступна всякій чужинецькій пропаганді й інфільтрації. Разом з провідною верствою стоять і падають народи».

Д. Донцов

Спогади

Проф. Г. Ващенко

До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині

Вступ

Історія мусить бути наукою як для окремих людей, так і для народів. Але вона може бути доброю наукою лише при тій умові, коли правдиво відбиває минуле. В тих же випадках, коли історія це минуле перекручує, вона вносить дезорієнтацію в життя народу і шкодить йому. На жаль, також минуле і нашої Батьківщини не завжди вірно відбивається в нашій пресі. Особливо це треба сказати про часи перед большевицькою революцією, про кінець XIX-го і початок XX-го століття. Не тільки рядові журналісти і партійні діячі дозволяють собі перекручувати факти з нашого недавнього минулого, а це роблять навіть і ті, що мають звання науковців. Так, один з таких науковців у своїх лекціях і писаннях дозволяє собі найбільше очорнювати наше передреволюційне минуле, прикладаючи до нього такі епітети, як «хуторянщина», «шараварщина», «просвітянщина», «грінченківщина» (останні епітети, як синоніми примітивізму). Ці епітети взяті з большевицького лексикону, але названий вище науковець, цим не обмежується: він на адресу нашого минулого вигадав навіть власний епітет, — «каганцівка». Отже, коли повірити цьому науковцеві і його однодумцям, то виходить, що наша Батьківщина до большевицької революції була безнадійно відсталого країною, що українці сиділи собі по хуторах, серед вишневих садків, пищались вишиваними сорочками й широкими шараварами і ні про що серйозне не думали. Культурний рух в Україні починається лише з приходом большевиків. Центром його стає Харків, а ідеологом — Хвильовий, що фактично був зрадником і катом українського народу, а до того ще й малоосвіченою людиною. При такому розумінні нашого недавнього минулого цілком логічно буде визнавати большевиків за благодійників і культуртрегерів України.

Зрозуміло, яку шкідливу дезорієнтацію вносять такі думки серед українців і в першу чергу серед української молоді, особливо, коли взяти до уваги велику самовпевненість названого вище ученого і безоглядне паплюження тих, хто з ним не згоджується. Але цього мало. Такі думки про наше минуле ширяться

і серед чужинців. Можна тоді собі уявити, як мусять після цього ставитись до України чужинці і як будуть розцінювати наші визвольні змагання.

Тому обов'язок кожного українського патріота, журналіста чи науковця, — поборювати такі шкідливі наклепи на наше минуле й висвітлювати його таким, яким воно було в дійсності, нічого навмисне ні очорнюючи, ні вибілюючи.

Таке завдання я і взяв на себе, випустивши в світ брошуру **»Український ренесанс ХХ ст.«**. В ній я намагаюсь довести, що справжній український ренесанс розпочався 1905 р. разом з першою російською революцією і піднісся, як широкий могутній рух, після падіння царату в 1917 р., але був придушений більшовиками. Щождо періоду з 1924 р. до 1933 р., який прокомуністично й комуністично настроєні журналісти й науковці називають ренесансом, я називаю його псевдоренесансом і на фактах доводжу, що період з 1924 р. до 1933 р. порівняно з періодом від 1917 р. до 1924 р. характеризується занепадом культури України в галузі сільського господарства, освіти, науки і літератури. Остання зросла кількісно, але з погляду якості, а особливо з боку ідейного, значно підупала.

Тепер же я хочу поділитись з читачами своїми спогадами про український національний рух на Полтавщині в кінці ХІХ-го і на початку ХХ-го ст., а також про тих українських діячів, що співпрацювали зі мною або сиділи разом зі мною у в'язниці, і потім так або інакше були знищені більшовиками. Мої спогади значно виграли б, як історичний документ, як би я посилався в них на друковані або писані матеріали. Але, на жаль, я не маю таких матеріалів під руками. А проте, знаючи більшовиків, можу з певністю сказати, що таких матеріалів не можна тепер дістати і в Україні, бо їх знищили більшовики. Наприклад, я згадую про дуже коштовну працю професора Чаленка **»З історії грецької філософії«**. Я її мав, але пропала у мене під час евакуації, а більшовики, де тільки могли, нищили її ще в двадцятих роках біжучого століття. Так саме я лише в загальних рисах згадую наукові праці професорів Щепот'єва і Воропая, бо не маю їх при собі. Певен також, що й ці праці давно вже знищені більшовиками.

Селянство, як основа нації. Селянство на Полтавщині

Основою української нації, як і багатьох інших націй, є селянство. Воно тривкіше, ніж інші класи суспільства, тримає національні традиції і мову, менше піддається впливам чужоземної культури. Тому національна стійкість кожного народу залежить від його селянства.

Другою основою цієї стійкості є державна незалежність народу. Само собою зрозуміло, що народ, який має свою державу,

буде плекати свою мову, творити свою національну культуру. Навпаки, політична залежність великою мірою сприяє денаціоналізації. Особливо великий денаціоналізуючий вплив мають кола з чужою викладовою мовою і преса. Але більша чи менша національна стійкість народу залежить ще від багатьох причин. Одна з них — це розселення переважної маси поневоленого народу серед чужинців. Коли основна маса його невеликими групами розселена серед чужинців, особливо серед чужинців — поневолювачів — йому трудно буває втримати свою національну самобутність. Навпаки, коли він живе компактною масою, він менше підпадає впливові чужинців і міцніше втримує свої національні властивості. Між іншим, це дуже добре розуміють московські большевики і тому мільйонами висилають українців з рідної землі, а на їх місце поселяють москалів, китайців та інших.

Але основна маса поневоленого народу може жити компактно і все ж таки підпадати великому впливові з боку чужого народу. Це буває тоді, коли велика частина народу, хоч і живе компактною масою, примушена буває переважно через матеріальні злидні протягом більш-менш довгого часу залишати рідний край і шукати заробітку серед чужинців.

Національна стійкість поневоленого народу залежить також від культурного рівня його традицій і створеної попередніми поколіннями національної культури. Народ, що має високовартісні традиції, високорозвинене народне мистецтво, високоморальні звичаї, — менш загрожений від денаціоналізації порівняно з народами, традиції яких стоять на низькому рівні. Тут велику роль має свідомість національної гідності, що підтримується через порівняння своїх і чужих національних традицій.

В аспекті сказаного вище розглянемо становище українського селянства на Полтавщині.

Як відомо, жило воно компактними масами, до яких у виключній більшості випадків не домішувалося населення інших національностей. В українських селах жила невелика кількість жидів, що займалися торгівлею, іноді кравецтвом і шевством; у деяких селах невеликими групами жили цигани, і, за незначними випадками, не було як постійних мешканців москалів. Останні приходили на наші села на заробітки, переважно як лічники і теслярі, але жили там недовго. На Константиноградщині було декілька сіл, населених москалями, але вони майже не мали зв'язків з українськими селянами.

Щодо українських селян, то лише незначна частина їх, переважно бідніших, ходили на заробітки. Але й там вони в більшості випадків залишились в українському оточенні. Більшість наших селян ходили на заробітки на цукроварні, розташовані в Україні і навіть на Полтавщині, ходили також на Херсонщину. Тільки ті з селян, що ходили на Домбас, а особливо в такі міста, як Одеса, підпадали під вплив москалів і часто при-

носили з собою в українські села московську мову і чужі звичаї. До цієї ж категорії селян треба зачислити тих, що працювали в містах як приказчики по крамницях, і тих дівчат, що служили покоївками. Але таких було дуже мало, а головне, в більшості випадків селянство ставилось до них з іронією, і впливи їх на селі до большевицької революції були дуже незначні.

Виключна ж більшість нашого селянства міцно трималась своєї мови і своїх традиційних звичаїв. Так, як і в давні часи, наша молодь весною і літом збиралась на вулицях і співала прекрасних українських пісень. Співали наші селяни і під час роботи, особливо співали дівчата сапуючи. Пізньої осені і зимою, наша молодь ходила на досвідки, де засиджувалась іноді до ночі, але тримала себе в рямцях моральності. Твердо трималось наше селянство і своєї віри. У свята селяни ретельно ходили до церкви, урочисто святкували Різдво, Великдень, Святу Трійцю. З цими святами, як відомо, зв'язані старовинні звичаї, яких селянство дотримувалось дуже твердо. На Різдво ходили з Колядою, а в деяких селах, як наприклад, в Сокиренцях на Прилуччині, і з вертепом. На Нович Рік щедрували і засівали, весною співали веснянок. Все це нагадувало нашим селянам про минуле і в'язало їх в одну цілість з дідами і прадідами.

Високо стояла серед нашого селянства і християнська мораль. Це перш за все стосується моралі в родинному житті. Діти ставились з пошаною до батьків, у багатьох родинах зберігся звичай цілувати руку у батьків, яких звичайно називали на «Ви». Високо стояла статева мораль. Дуже рідкими були випадки зради з боку чоловіка або жінок. Дівчата свято берегли свою дівочу честь. Незважаючи на те, що вони часто гуляли з хлопцями на вулиці або на досвідках, випадки зламання жіночої чести були дуже-дуже рідкими, при чому вони завжди ставали предметом суворого осуду з боку селянства.

Релігійність нашого селянства була не тільки зовнішньою, але і внутрішньою. Крім статевої чистоти, наше селянство дотримувалось також заповіту милосердя. Це виявлялось у першу чергу у ставленні нашого селянства до убогих і калік. Жодна селянська родина не відмовляла в милостині тим, хто приходив за нею. Так саме наші селяни охоче приймали до себе і гостили подорожніх, особливо тих, що йшли на прощу.

Крадіжки і грабіж серед селянства були дуже рідкими. Крамар, накупивши краму в місті і навантаживши його на воза, міг спокійно увечорі виїздити на село, не боячись, що його дорогою пограбують. Ще рідшими були випадки вбивства на селі. Я прожив у селі Блотниці на Полтавщині декілька десятків років і до большевицької революції не пам'ятаю жодного випадку вбивства в моєму селі. Перший випадок вбивства трапився в 1918 р., і то головним учасником його був розбещений син сільського дворянина.

Досить твердо дотримувались наші селяни і правил пристойності у своїй поведінці. При зустрічі селяни вітались навіть з незнайомими людьми, при чому першими вітались молодші з старшими і ті, що йшли, — з тими, що сиділи. Тим часом, коли москалі широко вживали московську брудну лайку навіть тоді, коли розмовляли з кимсь як приятелі, наші селяни брудної лайки не вживали. Мало того, в хаті, де були образи, не вживали слова »чорт«.

Все це свідчить про високу побутову культуру наших селян і разом з тим про тверду національну стійкість. Рідко який народ, проживши під московським ярмом більше, ніж 250 років, міг би так зберегти своє національне обличчя, як зберегли наші селяни.

А про те, не можна сказати, що московська неволя зовсім не мала негативного впливу на наших селян. Такий вплив був, і він у першу чергу стосується матеріяльного стану селянства.

Як відомо, Москва запровадила в Україні кріпацтво і, відібравши у нашого селянства землі, передала їх у власність поміщиків. Звідси велика нерівність щодо земельної власності. Більшість наших селян мали 2-3 десятини землі на родину, трохи заможніші мали 5-10 десятин, і тільки незначна кількість селян і то переважно ті, що не були ніколи кріпаками й належали до козацького стану, мали десятин 50 і більше. За те, поміщики володіли величезними латифундіями. Так, наприклад, в Константиноградському повіті на Полтавщині герцог Маклембург-Стрелецький мав 60.000 десятин. Крім того, він мав велику цукроварню і броварню. Прибуток з його маєтку перевищував мільйон золотих карбованців, що в тому часі було дуже великими грошми.

Крім того, сам землеустрій нашого села був дуже нераціональним. З необхідності наші селяни примушені були застосувати малопродуктивну трьохпільну систему, бо вся земля, що належала селянам, була розбита на три »руки«: одна з них йшла під толоку, друга — під озимину, третя — під ярину. Лише частина нашого селянства, переважно козаки, жили хуторами. Трьохпільна система виснажувала землю і не забезпечувала добрих врожаїв. Це кидалось увічі, коли доводилось проїздитись полями, де з одного боку розкинулись поміщицькі землі з багатопільною системою, а з другого — селянські з трьохпільною. Тим часом, коли на перших буяло високе й густе збіжжя або зеленіли буряки, на других збіжжя було порівняно невисоке і рідке.

А проте, будучи об'єктивним не можу сказати, щоб наше селянство голодувало. Не було голоду навіть у засушливий 1892 рік, коли з весни до середини червня не випало жодного дощу. Виручала наших селян родюча земля і власна працездатність. У деяких повітах Полтавщини, наприклад, у північній Прилуччині, на Роменщині, Гадяччині і Лохвиччині великою підтрим-

кою селян була культура махорки. Добре оброблена десятина її іноді давала прибутки до 600 карб., що було великими грошми, бо пуд жита коштував тоді 60-70 копійок. Щоправда, рідко хто з селян мав можливість обробити цілу десятину махорки, але й чверть десятини (опруг) давала велику матеріальну підтримку.

У всякому разі матеріальний стан нашого найбіднішого селянства до большевицької революції, був кращий, ніж стан колгоспників при советах. Щоб переконатись у цьому, досить порівняти заробітню платню наших селян, що працювали на поденщині в економіях, з платнею в колгоспах. Після 1905 р., селянська дівчина, працюючи на буряках, одержувала 1 карбованець за день, а косар під час жнив одержував 2-3 карбованці на хазяйських харчах. В колгоспах за трудовень у кращому випадку давали півтора кілограма збіжжя за трудовень, а іноді навіть і по пів кілограма. Коли це перевести на гроші, то вийде, що селянська дівчина до революції одержувала в 15-20 разів більше, ніж одержує колгоспник чи колгоспниця.

Другою шкодою, яку зазнав наш народ взагалі, а особливо наше селянство в наслідок московської неволі, була відсутність своєї національної школи. Селянські діти вчилися в т. зв. народних школах, де навчання провадилось російською мовою по російських підручниках, часто незрозумілих нашим дітям і своєю мовою і змістом. Така школа дуже мало давала селянським дітям. Після закінчення школи вони майже нічого не читали, бо не було українських книжок, і тому між селянами часто траплялись випадки, що років через 5-10 після закінчення школи вони забували читати і писати.

Зрозуміло, що така школа могла тільки придушувати національну свідомість нашого селянства, бо не давала найменших відомостей про минуле України або перекручувала його на московський лад.

Отже, наші селяни, міцно зберігаючи рідну мову і свої традиції, будучи, та би мовити, стихійними українськими патріотами, не були цілком свідомими українцями, бо не знали історії України, літератури і т. п.

Тому перед українською інтелігенцією стояло завдання вести наше селянство із такого стану національної свідомості. Завдання в тих умовах складне і трудне. Проводити зразу пропаганду боротьби за самостійну Україну було тоді не тільки неможливо в умовах царського поліційного режиму, а й недоцільно, бо така пропаганда була б незрозумілою для селянства. Треба було спочатку повести попередню пропаганду: ознайомити селянство з нашим минулим, з нашим письменством, театром, дати йому зрозуміти велику вартість нашої пісні, наших звичаїв, що дають підставу нашому народові тримати себе гідно в стосунках з іншими народами, зокрема в стосунках з москалями. Треба було також показати, як московське панування від-

билось тяжко на матеріальному стані селянства і на його культурі, і разом з тим, відкрити перспективи світлого майбутнього при умові української самостійної держави.

В Західній Україні таке завдання виконували переважно «Просвіти», в Наддніпрянщині до 1905 р. «Просвіт» не могло бути, — вони почали засновуватись тут лише після 1905 р. Тому завдання національного виховання нашого селянства і боротьбу за його матеріальні і культурні інтереси взяли на себе окремі люди: вчителі народніх шкіл, земські агрономи, лікарі та інші.

Коли згадуєш все це, мимоволі велике обурення виникає в душі проти українських «професорів» і непрофесорів, що наслідуючи большевиків, дозволяють собі вживати слово «Просвіта», як лайку на адресу нашого минулого, як синонім відсталості і примітивізму.

Вертаючись тепер до праці нашої інтелігенції на користь українського селянства, коротко згадаємо про те, що було зроблено нею в галузі підвищення матеріального стану нашого села (докладніше про це дивись «Український ренесанс XX ст.»).

Тут у першу чергу треба згадати діяльність наших земств, земських агрономів і лікарів. Земства — це особлива форма місцевого самоврядування, в якому частково брали участь і виборні селяни. Діяльність земств — це одна із світлих сторінок нашого минулого. Жаль тільки, що воно мало місце не скрізь в Україні. Наприклад, на Волині і Поділлі земств не було.

На Полтавщині найкраще стояло Лохвицьке земство, досить добре працювало також земство Константиноградське.

Велику роботу провадили земства в галузі сільського господарства. Земські агрономи давали селянам поради щодо культури сільсько-господарських рослин, закладали дослідні станції, де провадилися різні досліди в галузі агрокультури. При земських управах були склади сільсько-господарських знарядь, розсадники овочевих дерев, случні пункти.

Під впливом земств після 1905 р. в селах поліпшується стан сільського господарства. Де тільки була можливість, трьохпільна система сівозміни замінюється на чотирьохпільну, а іноді й на багатопільну. На жаль, це було можливо лише на хуторах, де в посіданні селян були окремі відруби. Деякі селяни почали заводити чорний пар, а де це було неможливо, через розподіл землі на три «руки», заводили ранній пар, що забезпечувало добрий врожай озимини. Селяни почали заводити також посів трав. Сіяли вику, а де було можливо, переважно на хуторах, сіяли клевер і люцерну. Старе сільсько-господарське знаряддя почали замінювати новим, більш досконалим.

Заможніші селяни почали заводити жачки і молотарки. Як правило, молотарки обслуговували декілька господарств. Молотили хліб т. зв. «толокою». «Спрягались» декілька господарів, при чому кожний з них давав для спільної роботи коняку

і декілька робітників, чоловіків і жінок. Наймали молотарку і вона переходила з двору до двору, поки не був помолочений увесь хліб.

Поліпшувалось у наших селах і скотарство. Крім місцевої породи рогатого скоту, селяни почали розводити сementалів, швіців і т. зв. ангелок, породу не дуже велику, але молошну.

Покращало й садівництво. Селяни за дешеву ціну купували в земських розсадниках і розводили в себе, крім старих сортів дерев, як антонівка, глива та інше, нові сорти: золотий пармен, різні ранети, бойкен і т. п.

Багато робило також земство в галузі поліпшення житлових умов населення. При земських управах селяни порівняно за дешеву ціну могли діставати черепицю, бляху на покрівлю і інші матеріали. Це сприяло тому, що житла стали кращі і більш забезпечені від пожеж. Разом з тим, покращання житлових умов спричинялося до поліпшення стану народного здоров'я. А особливо в цій галузі багато робили земські лікарі. Між ними багато було високопринципових людей, що свідомо працювали для добра народу, не думаючи про платню. Вони безкоштовно приймали хворих селян у лікарнях, а такі лікарні були майже в кожному волосному селі. Крім того, вони також безкоштовно одвідували хворих у їхніх оселях. Завдяки цим всім заходам на селах значно зменшилась кількість епідемічних захворювань на віспу, дизентерію, тифус і т. п.

Нарешті, земства багато дбали також про народню освіту. Не маючи можливості впливати на мову викладання і зміст його, земства багато робили в галузі шкільного будівництва. По селах було збудовано багато мурованих шкіл з просторими і світлими кімнатами. Перед у цьому вели земства Лохвицьке і Константиноградське.

Селянські революційні рухи на Полтавщині перед 1917 р.

Всі поліпшення в галузі сільського господарства і народного здоров'я, не задовольняли українського населення. Не задовольняли ні селян, ні національно свідомої інтелігенції. Перш за все були незадоволені селяни. Хоч вони й не терпіли голоду так, як потім терпіли його під большевиками, а проте вони не могли не розуміти тієї великої несправедливості в розподілі матеріальних благ, що існувала в царській Росії. Як ми писали вище, селянин мав у середньому 2-3 десятини землі, а поміщики мали її тисячами десятин і фактично жили з праці селян. Незадоволення таким станом накопичувалось у селян століттями і вибухло у формі революційних селянських рухів у 1905 р. Невдала війна з Японією захитала царську владу. Це підняло дух селян, і вони почали заявляти про свої права, виявляючи це іноді у формі бунтів.

Царська влада розуміла, якою небезпекою загрожують їй селянські повстання, і тому придушувала їх найжорстокішими

способами. Таких селянських повстань на Полтавщині було декілька. Найбільш відомі з них повстання в Сорочинцях на Миргородщині і в Бердянці на Констянтиноградщині.

Повстання в Сорочинцях розпочалось у вересні 1905 р. Селяни розбили декілька поміщицьких економій і розібрали з комор зерно. Повітовий справник Барабаш з метою покарати селян зробив спробу заарештувати найбільш активних повстанців, але селяни вбили його. Тоді полтавський губернатор вислав у Сорочинці великий загін козаків, у числі яких було багато інгушів, на чолі з урядовцем Філоновим. Зрозуміло, що селяни, не маючи зброї, боронитися проти такого загону не могли. Філонов звелів зігнати все населення Сорочинець на площу. Коли селяни зійшлись, розпочалась над ними жорстока езекуція. Селяни били до непритомности, а після того багатьох заарештували і відправили у в'язницю. При цьому постраждало багато зовсім неповинних людей, що не брали ніякої участі в повстанні.

Така жорстока розправа обурила відомого письменника Володимира Короленка, який жив тоді в Полтаві і випустив брошуру під назвою «Сорочинська трагедія». В ній Короленко доводив, що селянське повстання в Сорочинцях мало свої основи в несправедливих умовах економічного життя селянства, і яскраво описав розправу, що її вчинив карний загін під командою Філонова. В скорому часі Філонов був убитий на головній вулиці в центрі Полтави. Убив його учень Полтавської реальної школи Кирилів. Дуже характерично, що поліція не могла зразу заарештувати убивцю, бо його переховувало місцеве населення.

З приводу вбивства Філонова реакційна Полтавська преса розпочала цілий похід проти Короленка, обвинувачуючи його в перекрученні фактів і називаючи його головним винуватцем убивства Філонова.

Але в скорому часі щось подібне до Сорочинської трагедії сталося в Бердянці на Констянтиноградщині. В цьому селі був розташований маєток інспектора кавалерії генерала Остроградського. В жовтні 1905 р. селяни відбили колодки від комор маєтку і забрали частину зерна. Для розправи з селянами теж був надісланий досить великий карний загін, що складався переважно з кавказьких горців. Селян дуже побили і декого заарештували. Коли відомості про це дійшли до Полтави, три педагоги учительської школи на Шведській Могилі, — Білоус, Жеромський і я, — вирішили поїхати в Бердянку, розпитати селян про езекуцію і оголосити про це в газеті. В Бердянці ми зупинились у місцевого священика Афанасія Костенка. Він з обуренням розповів нам про езекуцію над селянами, яка своєю жорстокістю не відповідала вчинкові селян. За його словами, селянське заворушення мало взагалі добродушний характер: нікого вони не побили, нічого не ламали, лише забрали з комор частину зерна.

Після цього ми в приміщенні священика розпитали про екзекуцію місцевих селян. Вони розповідали нам цілком об'єктивно і щиро. На підставі їхніх розповідей ми прийшли до висновку, що інформації, подані нам священиком, цілком відповідають дійсності, що з селянами дійсно розправились жорстоко.

Свідчення селян ми запротокували і з цим повернулись до Полтави. Тут я написав статтю про Бердянську екзекуцію і відніс її до редакції ліберальної газети «Полтавщина». Стаття мала ті добрі наслідки, що «Полтавские ведомости», редактором яких був тоді Іванов, припинили цькування Короленка. Стало ясним, що Короленко у своїй брошурі нічого не перекрутив, бо така ж сама екзекуція, що відбулася в Сорочинцях, повторилась і в Бердянці.

Але для мене особисто стаття моя принесла деякі неприємності. Хоч я й приховав своє справжнє прізвище під псевдонімом, про моє авторство все ж таки довідалась жандармерія, в наслідок чого я примушений був залишити Полтаву і переїхати на службу в місто Тихвін, Новгородської губернії.

Крім Сорочинців і Бердянки, селянські повстання відбувались і в інших місцях Полтавщини, наприклад, на Прилуччині, в Карлівці на Константиноградщині. Але в пресі вони не відбиті.

Всі ці рухи мали характер майже стихійний і відбувались переважно на економічному ґрунті. Цим вони відрізнялись від рухів у Прибалтицьких краях, а особливо від рухів у Грузії, де вони, крім економічної, мали ще й національно-політичну основу, себто були спрямовані проти російського імперіялізму. Але не можна заперечувати того, що в селянських повстаннях на Полтавщині зовсім не було національно-політичних моментів. Коли їх може й не було в самих початках повстання, то потім в наслідок жорстоких екзекуцій, що їх застосовував царський уряд при ліквідації повстань, у селян збуджувалась свідомість національної неволі і бажання звільнитися від неї.

Селянські повстання на Полтавщині припинились уже в початку 1906 р. Але селянство не примирилось і не могло примиритись з несправедливим економічним станом, що існував тоді в Україні. Таке незадоволення селянства своїм станом спритно використали большевики під час жовтневої революції і, обдуривши селян, загнали їх у колгоспне рабство, що виявило себе далеко тяжчим і жорстокішим, ніж кріпацтво.

(Далі буде)

Проф. В. Щербаківський

Життя і діяльність Олександра Антоновича Кошиця

(3)

»Взагалі ж співучість кубанських козаків, так прославлена в усій російській армії, була дійсно надзвичайна. Тут виказувалася вся природна українська музикальність і старовинна хорова традиція. Які чудові, вправні хорові співаки, не кажу вже про знамениті голоси, які музикальні! Треба було послухати отой контрапункт, який вони утворювали під час співу, вільно, спокійно як річ не тільки самозрозумілу але й цілком природну. Треба було чути цю вражаючу поліфонію, та поверх усієї маси отой непереривний, що ніколи два рази не повторюється, узор підголоска, неймовірно високого і легкого тенора, або присвист у маршовій пісні! Аж дух запалює, наче несе тебе якась непереможна сила в наступ, або на батареї якоїсь фортеці, чи в кінну атаку на ворога. Тут можна було відчувати силу пісні і уявити собі її виховуючу роллю для маси. Це страшна сила. Бували й моменти іншого характеру, особливо при піснях історичних. Не знаю, може то мені здавалось, а може відгомін сумних історичних подій жив ще в колективній душі народній, та якимсь містичним способом передавався співакам, але виконання історичних пісень набирало цілком іншого характеру ніж у піснях військових та побутових. Якась урочистість, якась взнесеність відчувалася в голосах, якийсь особливий сум у співові. Я пильно слідував за обличчями співаків: вони поступенно перемінювалися, звичайне, буденне спливало з них, з тягом пісні вони робилися сумними, поважними, іноді, мені здавалося, схвилюваними, у всякім разі зворушеними. Голоси чим далі ставали більш чулими й виразними. З них говорила загальна душа нашого народу, для якої подія, що оспівувалась не була мертва сторінка історії а жива, свіжа рана, що стікає живою кров'ю і болить правдивим, живим болем. З їх очей на мене дивився сум моєї батьківщини. Історія оживала й дихала холодом минулого... Іноді мені ставало страшно. Я не перебільшую бо кажу про колективний, хоровий голос, звук якого має своє особливе лице, живе й виразне, коли люди, що творять його відчувають щось, що не дається до наслідування але, що само-собой утворюється, коли ідея опанує душею загалу. Кожного разу, після таких духових »подій« я був повний якогось духового тремтіння, що не покидало мене дуже довго і давало мені настрої іноді на цілі роки. Або Максим Шутько, 97 років, у станиці Новотитарівській, голосом старечим, тихеньким мов шум трави витягує мелодію: »Славне було Запоріжжя...« так, що мені приходить нагадатися до нього, наставляючи вухо щоб почути. Враження, наче вночі на могилі чуєш з-під землі голос...»...Зруйнували Запоріжжя, забрали клейноди, зробили коза-

ченькам великі скорботи...» Не можу без хвилювання згадати його пісню, напівсимволічну, напівісторичну: «Ой від низу до вершини сімсот річок ще й чотири, та всі вони в Дніпр упали, Дніпру правди не сказали, як жалувався лиман морю, що взяв Дніпро свою волю...» На словах «Орел летить, крильцем звенить, коник біжить — земля дрижить» — голос міцніє і зноситься вгору, тремтить жалібно, схвилювано, зворушливо, так тужливо, що нема слів, щоб передати і змалювати.

Багато зворушуючих моментів пережив я. Доля дала мені найбільше щастя балакати — неначе в якомусь містичному тумані — з самою історією, чути як б'ється серце всієї нації, сама моя батьківщина шепотіла мені на вухо усі свої жалі, свої образи, свої скарги, свої сподівання. За це я дякую моїй долі. Це просвітлило мій розум, дало національну силу моїй душі, національно ушляхетнило моє серце і навіки спрямувало мою життєву працю. Дійсно я потім в житті перейшов багато спокус, включно по той «шмат гнилої ковбаси», але пісня рятувала мене, вона рятувала мене й персонально. Вона стала нарешті єдиним, чому я служу і вклоняюсь як моїй святині («Спомини»), т. II., стор. 46-47).

Тепер треба спинитися над відношенням Кошиця до інших людей. Мені особливо цікаво було прочитати його думки про Лисенка, бо дуже близькі люди до Кошиця, якимось дуже зле ставилися до Лисенка, як я догадувався, тільки завдяки впливам російських кіл і особливо директора російської консерваторії в Києві Пухальського, поляка, що вів ворожу агітацію на різних учнів, які потім стали приятелями Кошиця.

Кошиць — навпаки, дуже високо цинив і ставився до Лисенка з найбільшою повагою. От що він, напр., пише про Лисенка, як той диригував хором: «Цікаво було дуже на співанках спостерігати Миколу Віталієвича, як він пояснював музичні твори: двома-трьома словами він умів яскраво вияснити саму суть чи то фрази, чи то всього, цілого твору. Варто було бачити, як після якоїнебудь його уваги оживала музична картина і як зразу хор давав такі риси в музичному малюнку, яких не можна було б добитися довгими годинами роботи. Напр., в «Ісус Навині» — Мусоргського, слова ...»Гай, га! Гай, га!...« у вступі, що малює битву, хор ніяк не міг дати потрібного виразу. Микола Віталієвич крикнув: «Бийте шаблею!» і хор враз дав штрих дикого удару. Або «Утро в горах» — Гречанінова, фінал, органний пункт чисто фортеп'янового складу дуже трудний для вокального виконання. Хор не міг зрозуміти аж поки Микола Віталієвич не сказав йому «Як бите скло!» — і хоріві це місце вдалося зразу (дзвін і стаккато). Не можна забути як він малював цілі картини, коли ми співали «Чотири пори року» — Гайдна. Взагалі всі ці співанки не для одного мене мабуть були справжньою лекцією розуміння музики. З цим же самим хором улаштувалися пишні Шевченківські свята, розучувалися Лисенкові великі «Веснянки». Хоч всю чорнову працю провадив я, але під час ділової роботи Микола Віталієвич витрачав стільки енер-

гії, іноді без усяких наслідків, що серце боліло за нього. Бували випадки, коли на концертах він кидав палицю і казав мені: «Ідіть, диригуйте ними, бо вони мене зневажають». У складі хору дійсно траплялися неможливі типи. Один Корсун чого вартий».

А от інші переживання Кошиця:

»Доїхав я до станції Сінельникової, а тут стоп і ні змісця. — «Коли буде потяг на Ростов» — «Не знаємо» — «Як так?» — «Вибачайте тепер війна». Російський анекдот серед білого дня: не знаємо, коли буде потяг, бо війна. Прийшлося мені чекати якогось випадкового потягу аж до самого вечора. На моє щастя тут стояла якась частина уральських козаків, що їхала на фронт. Ця частина довго чекала потягу як і я. А у вільний час запаскуджувала станцію, плювала, курила та співала свої пісні. Я довго слухав це дике виття. Боже милий! Що то за спів. В ньому відчувається по меншій мірі 16 століття, коли не часи скитів! Все це було дуже оригінальне, але таке дике, і настільки суперечило всім європейським поняттям не тільки про музику але й про самий спів, що трудно було витримати. І яке це було далеке і чуже всьому українському, а особливо українському вухові, що звикло до наших чудових, ясних, чулих і таких людських мелодій. Тут же був безконечний дикий звук, де всі голосівки тексту продовжувались, перемішувались в одно безглузде місило, без кінця-краю, без потреби, незрозумілими для музичної душі шляхами, брело такими нетрами своєрідної гармонії, що тільки смужка неба залишалася у свідомості для компасу. Все плило якоюсь дикою річкою, без берегів, без напрямку, ригало, гикало, підхрюпувало, підвивало, просто вило... І не відомо, де кінець, де початок! Слухач оставався потім з відчуженими, розширеними від напівжаху очима, здивований і запаморочений відсутністю всіх категорій, якими він музично мислив і відчував. Отут на мене пахнуло скитівським степом. Це, мабуть, і є нащадки тих, що побили воїнів Ігорового полку у цих степах... Це була справжня Московія» (Стор. 195-196, «Спомини» т. II.).

Тепер мені хочеться показати Кошиця з трошки іншої сторони. От як він був учнем у школі Лисенка, спеціально у проф. Любомирського. Він на свій остаточний іспит мусів додати з одного боку свою композицію, а з другого боку, як диригент, мусів управляти хором, який мав проспівати цю його композицію.. Він написав якраз на російський вірш п. з. «Туча» свою композицію. Написав же він підо впливом того, що бачив у таку тучу в Києві, сидячи в т. зв. «Царському Саді», над обривом. От що він сам пише про це: «Туча». Про цю річ скажу: щодо настроїв то їх видно з музики а от щодо звучання в хорі, то можу з приємністю сказати, що та річ не тільки «звучала», а була козиром студентського хору, для якого вона й написана. Хор же був тоді в стані чудовім. Одних октавістів було, мабуть, більше 20-ти, до тогож таких як Гробів (тоді студент IV курсу). Визнані всім світом баси моєї європейської капелі — то курчата

перед тими слонами, яких ударну бригаду мав студентський хор. Від початкової фрази у басів «Чорная туча вісіт над полямі» слово чести, у мене завжди йшов мороз по спині, а у фінальному «Дуби столетніє», — просто чувся тріск дерев у виру бурі. То був спів!... І можете уявити собі мій голод тепер, на який мене доля засудила можливо за те, що я люблю хоролий спів більше від життя і багато жертв та самовідречення поклав для нього в житті, тоді як другі на подібних речах робили кар'єру і бізнес. «Тучу» написано в останній рік моєї науки у школі Лисенка і співано на випускному публичному іспиті. Пам'ятаю, що професор композиції Любомирський у якого я вчився, не чув цієї речі до мого іспиту. Коли я робив у школі Лисенка пробу перед тим виступом, Любомирський сів у сусіднім з залом покої послухати, що то написав його учень. Перед тим ми весело балакали з ним поки хор сходився і він виявляв велике зацікавлення, як то воно звучить. І от як прошумів останній звук бурі у фінальному акорді і все було скінчено, я пішов у кабінет до Любомирського. Бачу, а він сидить білий мов крейда, і не може вимовити слова, тільки дивиться на мене дикими очима. Ми довго мовчали, поки заспокоїлися — я від виконання, а він від слухання. То був один з найкращих моментів мого життя. Я ще щось подібне пережив, як на перерві в концерті в Алабамі, США, до мене в кімнату влетів старий француз і плачучи, без слів і похвал, почав мені цілувати руки... Я тоді не знав ні слова по англійськи і нічого не міг йому сказати крім того, що й сам розревівся як дурень». (стор. 145-146, «Спомини» т. II.).

Отже це те, що я його власними словами передав про його творчу сторону душі. Але мені хочеться звернути увагу читачів також на те, що Кошиць був не тільки майстер музики і співу, він був мало що менший майстер слова. Його описи такі живі, описи чи то природи чи то людей, що, як мені здається, його можна поставити далеко вище від неодного з-поміж сучасних письменників. І я хочу привести тут кілька таких описів.

От, напр., з Кубані:

»Гарячий степовий день, сонце просто лютує, але вітрець іноді набігає і прохолоджує спеку... Налітає він з тих нив, які золотим морем тягнуться без кінця і краю навкруги, і приносять такі пахощі, про які не може собі скласти уяви той, хто ніколи не був в такому степу, він прохолоджує мокре чоло. Коні біжать швидко. Від спеки мило з них клубами падає на землю. Ось щось зачорніло в далечині, — цілковито наче б Чорне море, по якому ходить біла хвиля. Наближаємось... — Лан пшениці абесінки, чи ефійопки, як її тут звуть: чорний колос і біла солома. Коли вітер її хвилює, то робиться враження, що по чорній воді ходять білі хвилі... Неймовірна краса! Де-не-де видно куріні — пристановище хозяїнів, що виїхали працювати на ниву. До станиці ще верстов з десять. Спека поволі упадає, вітрець свіжішає, сонце схиляється до заходу... Трави по боках дороги, маса польових квітів, лани пшениці починають

пахнути ще більше. В далечині, на обрії, наче синій туманець заволікує жовто-золоте тло поля, а в світло-блакитному небі виясовується здоровенний, повний місяць. Він давно вже там стремів, але за морем блиску на землі його й досі не було видно. Чим далі, тим якось густіше стає сонце, більш тяжче, більш червоне, і нарешті поринає в червоний, густий туман, таке велике, оперезавшись тоненькою смужечкою хмари... Спершу видно його половину, далі менше і менше, нарешті спалахнув його краєчок червоним вогником, і воно зникло... На землі ще довго бродять різнокольорові відблиски, поки все не набере темно-фіолетового кольору, небо стане глибше і темніше, місяць засяє у повній своїй красі. На деякий мент перед тим стане так темно, що дорога спереду здається білим килимом, простеленим серед пахучих трав. Це триває дуже не-довго, хвилин 5-10, а потім все цілком у чарах чудової степової ночі... Те що було золоте — тепер біле, те що було зелене — тепер темне, майже чорне, а що було біле, — стає ще біліше, та близьке, що здається, що воно отут біля тебе...»

А от ще один зразок:

»Прокинувся я дуже рано. Надворі стояв радісний, молодий ранок, напоений, наче міцним вином, свіжим, бадьорим гірським повітрям. Вершини гір підійшли до самого міста і втратили свою таємничість, зате набрали більше цікавості з своїми лісами, скелями, западинами, виступами. Я побіг на міст і любувався Терекон та зеленою рівниною, що простяглась за містом аж до самих гір. Гори тут раптом піднімались страшенною стіною. В них видно було прохід, наче ворота, а туди вужем поповзла дорога, по якій я мав їхати... Як тільки ми пробігли зелену рівнину за містом і в'їхали в оті ворота-прохід, ми зараз же упірнили наче в пивницю, обставлену високими до самого неба гранітними стінами. Здавалося, що сонце тут ніколи не бувало. Воно давало про себе знати тільки тим, що одна з тих стін була ясніша другої.

Навкруги ні деревця, ні травинки: кремінь, холод; сумно, сіро, непривітно; в долині реве звірюкою Терек, а над головою маленька смужечка ясного, блакитного неба, наче для того, щоб людина не зразу вмерла в цій тюрмі. Враження, наче попав на той світ, де усе вічне, холодне, сіре, суворе і невблагане».

Або знову такі місця:

»Чим вище тим ставало холодно, далі почав накрапати дощик, а потім посипав мокрий сніг. Але ми скоро проїхали цю полосу непогоди і піднялись на вершину до самого перевалу, біля хреста поставленого царем Петром. Це була найвища точка кавказького перевалу. Під нами, в білому полі туманів, потягнулись, наче копичі сіна в зимку, чорні вершини: наче острови на білому фантастичному морі. Було так тихо, що чулось биття серця. Душу огортав невимовний сум...»

»... Смерть Миколи Віталієвича сталась несподівано. В театрі Садовського готували якусь виставу. Увечорі, під час вистави, як грім розійшлася чутка про наглу смерть Лисенка. Не пам'я-

таю чи вистава була скінчена, але на ранок виставу відкладено і на народньому домі виставлено жалібні прапори. Другого дня я побіг до помешкання Миколи Віталієвича і застав його в домовині... В хаті — пуста смерті; блукала з заплаканими очима родина. Почувалось, що сталося щось надзвичайне, ваги чого ще й не можна збагнути. Якийсь студент над домовиною читав українську євангелію. Домовина стояла в залі. Великий портрет Миколи Віталієвича закрито наміткою і всі меблі винесено з хати, що ще більше додавало враження холоду і пустки. Я пригноблений вдивлявся в лице небіжчика. До мене підійшов Остап Николаєвич (син), і сказав мені, від чого усього мене струсило: сказав, що перед смертю Микола Віталієвич кілька разів повторював «покліchte Кошиця». Які слова хотів він мені сказати, так і лишилось для мене невирішеною загадкою. Прийшли священники, студенти і курсистки, проспівали панахиду і я пішов додому і по дорозі мені пригадалось як колись... сидючи з Михайлом Яхненком, ще за життя Лисенка, ми плакали: «Що то буде як помре Лисенко». Так і тепер мене душила думка — що то буде далі. Але ясно було, що Микола Віталієвич не успів зробити усього, що йому належало і це ще більше пригнічувало, бо молоде покоління музик, яке давало про себе знати, полишилось без керівника.»

Мені здається, що Микола Віталієвич хотів його бачити, щоб передати йому це керівництво над молодими композиторами, бо ніхто інший не був здатний до цього, ніхто не знав так духу української пісні, як Кошиць, ніхто не мав такого темпераменту хорового й музичного, як Кошиць. Микола Віталієвич це добре знав і пересвідчився в цьому, коли Кошиць допомагав йому в його музичній школі, а потім в українськiм клубі. Кошиць мав могутню творчу силу, набув уже диригентський і композиторський авторитет і мав як дуже добру школу, так і практику.

Крім цього Кошиць мав дуже приємний особистий характер з блискучим таланом оповідача. Був чарівний співбесідник. Пізніше чеський проф. консерваторії, Ярослав Кржічка, так схаактеризував Кошиця: «Хор слухається, бо вірить йому і знає, що так потрібно. Бо в мистецтві має силу єдина владна форма — мистецький абсолютизм, і Кошиць провадить енергійно, з користю для справи цей здоровий принцип. Він диригент, композитор, етнограф, промовець захоплюючого й полонюючого злету та невичерпаного дотепу; він — то душа хору, втілена жива українська пісня».

Отже все це знав і переживав Лисенко і хотів його благословити на керму в українській пісні, як благословляли колись умираючі патріярхи на керму над своїм народом.

Ще в попередніх рядках я представив багато рецензій різних музичних рецензентів на хорові виступи Кошиця в різних країнах світу. Але тут мені хочеться спинитися не тільки над оцінкою його виступів, але й над глибшим виясненням і самої струтури української пісні. Тут нам цікаво послухати, що кажуть

чеські спеціалісти, музики та історики музики. А треба пояснити, що Чехія здавна плекала в себе музику і чеські оркестри ходили по українських селах, грали і так собі заробляли гроші на прожиток. Вертаючись додому вони приносили з собою і знайомство з українським співом, а це спонукало чеських дослідників музики й пісні приїздити в Україну для розслідув. Серед таких чехів особливо виділився чех Куба, який висвітлив особливості українського співу, а цим покористувалися професори університетів і консерваторій, щоб розробляти теорію та історію слов'янської пісні. В заграничних університетах уже від досить довгих літ існували катедри археології переісторичної етнографії і музикології, яких не було в старих російських університетах, бо вони міністерством освіти уважалися «підривателями основ держави». В Чехах же музикологія було поставлена на високу стопу. Тому і я хочу докладніше виставити тут опінію чеських спеціалістів, напр., Неєдліго і Кржічки.

Звичайно, як сам не музика, я не можу мати сміливости оцінювати Кошиця як музика, але я маю повне право привести його оцінку справжніми європейськими музиками, професорами університетів і консерваторій. Ця оцінка досить докладно зроблена чеськими музиками, спеціалістами, теоретиками, професорами історії музики в Карловім університеті в Празі і в пражській консерваторії. Можу привести тут дещо з написаного проф. З. Неєдлі в часописі «Smetana» (20. 7. 1919):

»Ми не помилялись, коли сказали, що переворот, викликаний світовою війною відіб'ється і на музичному житті, — і справді, хоча не настав ще повний оружний мир, а вже показують себе і нові напрями і нове мистецтво. Прояв цих нових напрямків почався вельми щасливо. До нас прибули українські співаки, щоб показати нам своє уміння, та ще більше, щоб співом розказати нам про свій нарід. У їх особі прибули до нас знамениті мистці, які принесли нам нове мистецтво, досі незнане, а при тому таке дозріле, що ми не тільки слухали їх з розкішшю, але й із користю, бо багато від навчилися...

Українські співаки покладають найбільшу вагу на спів народних пісень, і мають рацію, бо коли вони хотять показати світові характер свого народу, то не можуть зробити цього краще, ніж через зразкове і характеристичне виконання їх...

Український хор виконує свої народні пісні з таким великим і високим співацьким артизмом, що його продукції треба зачислити з технічного боку до найліпших, які ми колинебудь чули в Празі. Технічне майстерство того хору є таке, що про нього можна говорити тільки з найбільшим подивом. Де ж є джерело цієї тайни? Воно є в найживіших зв'язках з народною музикою. Нарід України не втратив ще своєї творчости, як народи Заходу, зіпсовані шкільним вихованням і через те вміє не тільки творити, але й співати з повною інтелігенцією незіпсованого творчого народу...

В цьому має справді визначну заслугу диригент хору О. Кошиць, який є в повнім значенні слова душею хору. Я мав щастя бачити добродія Кошиця при праці на пробах, і там уже навчився особливо подивляти його зрозуміння цілого, однастайности віддиху і однастайної лінії композиції.

Підставою цього, як у всіх справжніх диригентів, є його найделікатніше розвинене почуття ритму, яким він доходить до найвищих тонкостей, при чому виконання з усіма збільшеннями і прискореннями стає чудово свободним і не тратить нічого з своєї законности.

... Оце я високо ціную в Кошицеві тим більше, що ця прикмета є надзвичайно рідка у нинішніх диригентів».

Але тут треба додати, що ці найживіші зв'язки з народньою музикою були не в хористів (жіба, може, в небагатьох деяких), а у самого Кошиця, як і його вчителя Лисенка.

Цей самий проф. Неедлі видав книжку п. з. «Українська Республіканська Капеля». Сказавши про українську штучну музику і намітивши три її стани сучасного розвитку — Лисенко, Стеценко, Людкевич — встановлює поступенне віддалення штучної оригінальної творчости від національного гня — народньої пісні:

«Після того вияв української творчости пішов другим напрямком, ще ближчим до української пісні. Коли перші студії народньої пісні були чинником і школою, в якій композитори мали вчитися народнього виразу, щоб потім прикласти його до оригінальної самостійної музичної творчости, то потім народня пісня стала прямо ціллю і завданням їхньої творчости. Вони почали виявляти себе і своє уміння на художньому опрацюванні її, при чім свою оригінальність піддали оригінальності народній. Через те, сама композиція стала тим ліпшою і ціннішою, чим більше просякало в неї народнього духу і характеру, і чим менше проявилася в ній власна особистість авторів, котра проти народнього духу була б більш свавільністю, ніж оригінальністю. Таким чином виникає цілком своєрідна хорова література, яка скромно називає себе «аранжуванням народніх пісень» для хору. В дійсності ж — це є мистецтво, цілком особливе, оригінальне, а при тім велике мистецтво, яке високо піднімається над обробками народніх пісень у других націй, а зокрема у нас (чехів). Що ж є підставою цього особливого мистецтва українських компоністів? Його базою є багатоголосовість українського народнього співу, яка вже в самому народі веде до утворення певних способів додавати до одного голосу другі, контрастувати з ними і потім зливатися. Народня творчість виявляється тут у цьому, як ці поодинокі голоси формуються, творять самостійне голосоведення, майже не паралельне. Так виникає досить багата народня поліфонія, яка дбає про мелодійну самостійність голосів, та ще й до того оздоблює кожний голос власними варіаціями і фігураціями в чисто народній спосіб, як це робиться в нас у «дударській музиці». Вчений композитор базується на цій народній поліфонії, і те, що в ній є скорше

»манірою«, ніж творчістю, він підносить до сфери мистецтва: способом народного голосоведення витворює своє багате, самостійне голосоведення, яке потім спітає на засадах мистецького контрапункту в багату поліфонічну річку, цінну не тільки народними музичними ідеями, але й мистецтвом композиторської праці.

Такі твори є можливі тільки там, де народня пісня сама вже співається багатоголосово. Тільки там можна до такої роботи прикласти все поліфонічно-контрапунктальне уміння сучасної музики, іноді цілком рафіноване, але разом з тим нічого не порушуюче в питомім характері народньої пісні, опрацьованої в такий спосіб. Одначе тут потрібне найживіше почуття змислу природної народньої поліфонії, почуття всіх особливостей народньої ритміки, мелодики і гармоніки. При цій лише умові можуть бути досягнені такі знамениті наслідки, які знаходимо в українських композиторів цього напрямку. Дійсно, треба дивуватись, як уміло проводиться в них кожний голос, як уміло проводяться варіації на головну тему, або як вони сміливо контрапунктують з нею. А при цьому загальне враження є враженням простої народньої пісні і вся ця умілість ще усилює особливий оригінальний характер композиції, як аранжировки. Такою літературою українська музика може найбільше похвалитися перед другими народами, бо ніхто з них не має композицій подібного роду і такої цінності.

Перший, хто зійшов на цю висоту був Лисенко... Дальший розвій цього мистецтва пішов шляхом напрямку »характеристик«. Увагу композиторів звертає на себе тільки пісня з особистим конкретним характером, бо тільки така пісня допускала гостру характеристику й доцільну управу, яка б менше грішила проти народного духу. Через це дальніші послідовники Лисенка чим більше шукають цих можливостей при виборі пісні, тим більше визнаються в її опрацьованні. Типовим прикладом цього можуть бути Леонтовичева управа пісні »Ой, пряду, пряду« і Кошицева »Біда«. Кожна з них є наче б »світ у собі«, кожна відмінна від другої, але обидві близькі своїм мистецтвом.

Леонтович у своїй пісні (властиво колисковій) виявив такий сильний балядовий характер, що підняв її прямо в трагічну атмосферу правдивої баляди, надавши їй таким чином особливу високу цінність. Це є одна з найкращих (коли взагалі не найкраща) з тих управ українських пісень.

З нею змагається Кошицева »Біда« своїм розкішним настроєм, який єдністю тону роплавляє всі другі елементи пісні, начебто протиречиві, у трагокомічних викликах »Ой, біда, біда!«, надаючи всему особливий характер, якому відповідають усі деталі. Другі управи Кошиця мають той же самий характеристичний стиль, але »Біда« з них найтиповіша, а мистецтвом стоїть на першому місці. При такому напрямку аранжування, »індивідуально характеристичному«, звернув на себе увагу і цикл пісень, які вже самим своїм змістом, а через це й особливим забарвленням, дали можливість такого роду опрацьовання. З

них перші є колядки, потім канти. Колядки притягнули увагу композиторів своїм архаїчним складом і наївністю народних різдвяних співів. Уже ці самі ознаки їх вимагали індивідуально-характеристичного опрацювання, більше як другі пісні.

Канти приваблюють своєю мелодійною відмінністю, з якимсь більш мистецьким стилем і формою, що в з'єднанні з поважністю прямо вимагає більш мистецького опрацювання. Обробки кантів виділяються серед інших управ української народної пісні перш за все умілістю й особливою чистотою поліфонії, так що вони, можливо, є найтонші сучасні українські хорові композиції, з непорушним при тому народнім характером.

Яка, прямо взнесена простота, а при цім також і умілість відзначає, напр., канти Кошиця, які особливо виділяються в цілій цій царині. Його «Св. Варвара» є сама чистота в концепції і вияву кожного тону! В його канті «Ангелу Хранителю» ці особливості посилюються ще тим, що композитор трактує цей кант, як «колискову», в душі народної уяви про Ангела Хранителя і таким чином це очищує його виразність наївною дитячою молитвою! Ще є знамениті композиції вже тим, що стремління до характеристики тут звернені якось у середину, до самого ядра твору, а звідсіль уже виводяться його характеристичні риси. В «Почаївській» Леонтович навпаки згідно способу в других його композиціях гостро характеристичних, виводить більше зовнішні риси канту: дає мелодію солістові-лірникові, а хор наслідує звуки ліри (з великою майстерністю) і при тім не тільки глибокі основні її тони, але й пригравання на високих її регістрах.

Нарешті наведемо кант Демуцького «Страшний суд», в якому просто, але дуже ясно проведено уяву про останній страшний суд характеристичним народнім «другоголоссям» (Неєдлі, ст. 55).

Тут, до цієї дуже точної характеристики великого знавця музики і науковця, додам ще й дещо із своїх власних споминів. От що мені оповідав Кошиць у 1932 р. в Празі: Коли він готувався в Америці до якихось своїх «турне», в нього бракувало тенорів. Тоді його антрепрнер Майк Рабінов найшов йому двох жидків-тенорів. Коли вони вивчали кант аранжований Кошицем про Олексія — чоловіка Божого і вже дійшли до можливості давати всі нюанси, які вимагав Кошиць, то обидва жидки разом закричали з якимсь переляком: «Но послушайте же, так можна християнином сдидатся». Ясно якої експресії виконання у зв'язку зі змістом зумів тут досягнути Кошиць.

З другого боку треба підкреслити, що всі ці канти, які були різно оброблені різними авторами, були майже всі вперше списані Демуцьким у його «Лірі», ще перед Лисенковим Ювілеєм у 1903 р., а він уже на Ювілеї співав із своїм селянським хором такі канти: «Георгію», «Страшний суд», «Почаївська Божа Мати», «Чистий Четвер», «Варварі». І власне завдяки способowi запису Демуцького вони зберегли свій народній аромат і поліфонію.

(Продовження буде)

З матеріалів українського підпілля

Є. Ф. Хмель

Українська партизанка

(5)

ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПАРТИЗАНКИ

Командир Української Повстанської Армії (УПА) повинен знати крім правил тактики піхоти регулярних армій також загальні основи партизанки. Це зумовлене двома причинами: поперше, партизанський командир, щоб міг дійсно ворога перемагати, мусить пізнати його тактику, розвідати місця розташування його сил, вогневих та допоміжних засобів, забезпечення, зв'язок, тощо, — іншими словами «вивчити ворога». Друга причина це та, що тактика піхоти регулярних армій має багато спільного з партизанською тактикою, різниця лиш у принципах боротьби. Регулярні армії переводять наступ і оборону у великому масштабі на довшу мету, розраховуючи на постачання і добре розбудований та зорганізований тил. Партизанські відділи, діючи в глибокому запіллі, розраховують лиш на свої сили. Тому партизанські командири примінюють свою партизанську тактику, яка враховуючи малі сили партизанського відділу, його легку зброю, дає їм можливість наносити ворогові великих втрат, мати його у постійному бойовому поготівлі та нервовому напруженні.

Партизанська тактика подібна до тактики регулярної армії:

— замість наступу — партизанські відділи застосовують наскоки. заскочення;

— оборону свого місця перебування (табір, постій, нічліг) пристосовують до кругової оборони, примінюючи при тім маневри — прорив;

— рухову оборону вживають у крайньому випадку, забезпечуючи крила зорення та вогневими засобами.

Успіх у своїх партизанських бойових діях відділи досягають застосовуючи несподіваний, сильний та зосереджений вогонь і маневрування. В залежності від обставин уживають таких видів маневрування: окрилення, оточення, прорив і відхід.

Партизанські відділи переводять бойові акції на матірних та чужих неопанованих теренах. Щоб в тому «маневровому терені» можна успішно переводити бойові акції, командир партизанського бойового відділу мусить докладно пізнати його рельєф, тобто:

- Всі дороги, стежки, мости, перебіг залізничного шляху;
- місця закриті (ліси, чагарники, гаї, яри);
- ріки (броди, неглибокі місця, що надаються до переправи), потоки, джерела, мости;
- гори (верхи, узбіччя, стежки, дороги);
- оселі, їх величину, розміщення, підходи, відношення населення до українського визвольного руху.

Дальше треба командирові пізнати розташування ворожих відділів, їх силу та командний склад, моральний стан, бездатність та озброєння; де знаходяться більші згуртування чужонаціонального (ворожого) населення; його установи (адміністрація, поліційні органи, магазини, зв'язок, кооперація, пошта, надавчі радієві станції).

Всі дані про «маневровий терен», командир повинен розглядати зі стратегічної точки, а саме: — де йому було б найдогідніше вдарити на ворога, де зробити засідку, де перевести диверсійну роботу (знищити шляхи сполучення, перервати залізничні рейки, знищити ворожі устаткування, викликати нервові напруження через провокуючі оманні дії), де у випадку відірвання від дороги міг би скоронитись, де примістити хворих і ранених, та звідки міг би черпати харчі.

Щоб у такому насиченому терені партизанський відділ міг скоро порушуватись, його виряд мусить бути якнайменший, зброя — легка, переважно автоматична.

Якщо в даному терені оперує більше партизанських груп, їх обов'язком є співпрацювати зі собою, допомагати один одному. Тому командири повинні втримувати зі собою постійний зв'язок, ділитись інформаціями. З вояцької точки бачення є непростимим злочином не допомагати один одному в потребі. Військове законодавство суворо карає такого командира, що свого сусіда лишає в нещастю. Партизанський командир допомагає всіми силами та засобами своєму сусідові.

Він, діючи відірвано від свого зверхника, не повинен боятися відповідальности, а проявляти власну ініціативу. Рекомендується, щоб новими принципами і методами партизанської боротьби ділився з другими на відправах. У всіх випадках і боях (хоч би найтяжчих), як і в хвилинах радости, командир задержує холонокровність, зрівноваженість, погідний настрій, витривалість, а його накази і постанови повинні бути глибоко та всесторонньо продумані. Командир дбає, щоб його військо було відважне, хоробре, витривале; щоб повстанці були віддані визвольній справі аж до саможертвування. Тому висуває ініціативу поодиноких повстанців, їх заохочує і вирізняє, а нещадно карає боягузів та неуважних до служби.

Кожний вояк Української Повстанської Армії повинен бути так заправлений у партизанці, повинен так вивчити методи її боротьби, щоб у потребі не боятися взяти на себе відповідальність над відділом.

Регулярні армії, воюючи з партизанськими відділами, перевищують їх силою і технікою, вони і більш вишколені. Партизанські відділи часто майже невишколені, гірше озброєні, а їх командири не мають (часто) фахового командирського вишколу. Але ці недоліки вони рівноважать тим:

— що примінюючи маневр і рух, та діючи в покритому і тяжкопрохідному терені — не дають змоги ворогові використати його техніки;

— велику ворожу силу рівноважать кращим елементом (відважним ризиковним та ідейно-морально виробленим);

— техніку — партизанською помисловістю і хитрощами командира.

МАРШІ-РЕЙДИ

Найважливішою прикметою партизанських відділів — це рух. Їх засобами льокомоції — то їхні ноги, рідко вживають коней, підвод та саней. Звичайно партизанський марш виконується ніччю, або під прикриттям туману чи сніговії, по бездоріжжях, стежках, у рідших випадках — дорогах.

Дуже важливим для партизана є вміло порушуватись у терені, вміти в ньому ходити так вдень, як і ніччю; уміти дивитися та запам'ятовувати бачені речі. Кожний партизан повинен добре орієнтуватися в терені, щоб і в найтемнішу ніч міг потрапити на призначене місце. Але партизан повинен пам'ятати, що і в найтемніші ночі добре видно його силуету на фоні неба; що проти місяця краще видно, ніж маючи місяць за собою; що світло ракети зраджує його рух. Тому, найкраще, коли терен непокритий — скам'яніти або впасти додолу спиною догори. Хоч уночі поле зорення обмежене, дуже легко потрапи в засідку. Партизан повинен йти дуже обережно, пам'ятати, що вночі, особливо «по росі» далеко чути шелест, шептання, скрипіт взуття, тертя матерії (наметних плахт). Також красака убрання має велике значення. Партизани повинні вбирати такі однострої, які зливаються з тлом оточення. Найкраще надаються краски сірі (вибляклі), такі, яких уживають большевики. Довгі марші в погоду і негоду (дощ, сніг, завірюха) вимагають від партизана загартування, бути витривалим на спрагу, голод і холод. Він повинен мати зі собою індивідуальний пакет, щоб у випадку поранення міг собі зробити перев'язку. Кожний партизан повинен мати компас і карту, щоб у чужих неопанованих теренах міг зорієнтуватися та добитись до свого відділу.

Підготовка маршу

Довші марші називаються рейди. Завданням рейдів є виконати бойові акції в тих теренах, де ворог їх найменше сподівається. Щоб повстанський відділ досягнув свою ціль, щоб зберіг бадьорість та боєздатність, мусить до рейду підготуватись.

Командир повстанського відділу, одержавши наказ до рейду, повинен при допомозі карти або місцевих людей (коли є в даному відділі) визначити шлях маршу. У витиченні шляху маршу командир підбирає таку дорогу, яка давала б максимум безпеки. Тому уникає:

- головних шляхів, на яких посилений ворожий рух та якими переходять і переїзджать цивільні люди;
- оселі, в яких перебувають ворожі гарнізони, або які розположені близько районних центрів та ворожих скупчень;
- лісові поляни, яруги, дороги і дукти;
- броди і мости.

Перед розплянуванням шляху маршу, командир переводить розвідування про ворога: розташування (скупчення), сила і склад, забезпечення, озброєння.

Після того усталоє час вимаршу і перемаршу, порядок просування, склад і спосіб забезпечення, зв'язок, умовлені знаки і сигнали, розпорядження на випадок заскочення, місця збірки на випадок розпорошення.

Перед вимаршом командир подає підготовчі накази для командирів головного відділу та забезпечуючого підвідділу.

В наказі для командира головного відділу подає:

- відомості про ворога;
- місце і час вимаршу;
- забезпечення маршу і його командира;
- час готовності відділу до маршу;
- спеціальні розпорядження (забезпечення харчами, боеприпасами, санітарна служба та способи маркування).

Для командирів забезпечуючого відділу:

- час готовності забезпечень до вимаршу і вихідне положення;
- шлях маршу;
- небезпечні місця — де треба звернути увагу;
- спосіб забезпечення;
- умовні знаки і сигнали;
- спеціальні розпорядження щодо убрання і виряду.

Перед вимаршом ройові особисто перевіряють правильність обмотування ніг і накачування взуття, допасування одягу, виряду і зброї, та усунування слідів перебування (ватровища, кості, недокурки, ганчірки, баньки з консерв).

Коли відділ готовий до вимаршу, командир подає наказ сотенним, чотирьом і ройовим відповідно до їх завдання:

- відомості про ворога;
- мета маршу, шлях, час вимаршу та прибуття до місця призначення;
- порядок маршу;
- склад, командир забезпечення і його заступник, місце просування;
- дії на випадок зустрічі з ворогом;
- умовні знаки та сигнали;
- місце збірки на випадок розпорошення.

Виконання маршу

Під час збірки, перед маршом, командир перевіряє стан відділу, дає додаткові розпорядження. В тім часі стійкові, ще на своїх місцях, пильнують, щоб ворог не заскочив відділу. На наказ «Відмаршувати», насамперед вирушає забезпечення.

Передня охорона: На охорону командир може визначити одну третю свого відділу. Завданням передньої охорони є:

- забезпечити відділи від несподіваного нападу ворога;
- зайняти догідне становище і так довго стримувати ворога, доки головний відділ не уформується в головний лад;
- своєчасно звітувати командирові про небезпеку і виявлені перешкоди;
- командир передньої охорони повинен перед вимаршом пояснити завдання, визначити розшуки і зв'язкових, подати сигнали і клички, вказати напрям маршу.

Забезпечуючий відділ висилає розшуки (чолові, бічні) на зорову віддадь.

Розшуки

Розшуки, тримаючи в руках наладовану зброю ідуть наперед. Їх завданням є все перевірити (мости, рови, кладки, кіпці дерева), та удержувати темп маршу. У випадку завваження чогось підозрілого, умовле-

ним знаком задержують відділ. Тоді передня охорона повинна залагти. Командир переднього підвідділу підсувається скрито з одним-двома повстанцями в напрямі розшуків. По провірці або усуненні перешкоди, охорона просувається даліше. У випадку задержання цивільних людей, наказується їм впасти долів тилом до маршуючого відділу, руки витягнуті вперед. Командир переднього забезпечення перевіряє їх »звідки і де йдуть, що бачили«. Коло них залишає одного повстанця, який їх пильнує так довго, аж доки ціла колона не перейде. Коли останній повстанець заднього забезпечення перейшов на зорову віддадь, стійковий пускає цивільних, а сам долучується до відділу.

Завдання передньої охорони

Передня охорона, в залежності від терену, просувається від головного відділу вдень до 300 м., вночі — до 100 м. Переднє забезпечення просувається непомітно за розшуками вдень до 300 м., вночі — до 100 м., дорогою визначеною командиром відділу.

Вільші оселі передня охорона минає. Коли треба зробити розвідування невеликої оселі, належить перевірити окраїни, потім крайні хати та взяти закладників. По одержанні відомостей про наявність ворога в оселі, приступити до оглядання інших хат. При відході з оселі, передня охорона повинна так діяти, щоб мешканці не знали, куди вона відійшла.

Великі ліси передня охорона переходить по обох боках стежки (щоб не залишити слідів). На перехрестях залишає кулеметні застави або стійку, яка подає напрям маршу. Обов'язково перевірити кущі, купи гіляк, ріща та дерева (зозулі).

Невеликі гаї, кущі, високе збіжжя переходять лиш стежі, забезпечення та головний відділ їх оминають.

Яруги, тіснини, провалля треба з обох боків докладно переглянути. Головний відділ переходить одним краєм, бо тут є часті засідки, напр., дня 13. 10. 1944 р. большевики зробили засідку в Глибокім Потоці на старшинську школу »Оленів«.

При переході головних шляхів, залізничних доріг передня охорона виставляє дві скорострільні застави, одна від другої на 200-300 м. Головний відділ перебігає дорогу розстрільною. Якщо повстанський відділ має перебути частину дороги головного шляху, відбуває його вночі, коли на ньому найменший рух. Перед і за визначеним відтинком дороги, передня охорона виставляє дві скорострільні застави. Визначений відтинок відділ перебігає чотами. Командир повинен свій рейд конспірувати, щоб уникнути ворожого переслідування.

У випадку, коли охорона наткнеться на дрібні групи ворога, повинна захопити його без стрілу в полон, а коли це неможливе, знищити вогнем, багнетами, гранатами. Про великі сили ворога, командир охорони негайно повідомляє командира відділу. Охорона, зайнявши відповідні становища стримує наступ ворога так довго, доки головний відділ не уформується в бойовий лад.

Задня охорона

Задня охорона посувається за відділом на зорову віддадь. Вдень висилає розшуки на 300 м., вночі — на 100 м.

Задня охорона при відступі зобов'язана:

— знищити дрібні групи ворога, що стараються просмикнути до забезпечуючого підвідділу;

— вогнем стримати ворога, щоб головний відділ міг відірватися від ворога.

На відпочинках, охорона, занявши догідні рубежі, діє як чати.

Відпочинки

Для збереження сил командир визначає короткі 10-хвилинні відпочинки. Під час коротких відпочинків забороняється сидати, курити дозволяється тільки вдень. Перед відходом ройові перевіряють скількість вояків та чи чого не залишено.

Довші відпочинки командир назначає по 10-15 км., в горах, при форсованих переходах можна зарядити по 5-10 км. На відпочинках підбирає місця:

— які, на випадок заскочення, надаються до оборони;

— які мали б всі можливості відпочинку, хоронили б від зимна, сонця, вітру, дощу, де була б вода.

На коротких відпочинках заборонити пити воду. Можна дозволити по 10-15 хвилинах або перед відходом. Також заборонити лежати спиною на землі.

Маршовий режим

В темні ночі можна легко відбитися від відділу. Тому командир наказує відповідальність одного за другого. Командир повинен визначити двох повстанців з ВПЖ для пильнування, щоб хтось ззаду не залишився.

При звичайних маршах, крок повинен бути рівномірний. Темпо маршу усталоє передня охорона.

Виряд повстанця повинен бути легкий. Треба уникати зайвого й непотрібного барахла, яке обтяжує та робить його прив'язаним до нього. Обмундирування мусить бути допасоване.

Деякі більші повстанські відділи (курені, загони) мають підводи, тачанки, коні — на які складають амуніцію, важку зброю та харчі. Менші відділи мають лиш вючні коні. А часто обходяться без них. Тому повстанці несуть самі важкі скоростріли, легкі гранатомети, амуніцію, харчі і кітли. Командир повинен визначити дижурний службовий рій. Завданням його є нести вантажі. Треба уважати, щоб не перемучувати людей. Важка зброя повинна бути скупчена при командирів відділу.

Відділ маршує стрілецьким рядом, змійкою або двійками, рідше в похідній колоні (трійками). Ройові відповідають за стан своїх рій. З колони не вільно без дозволу виходити.

Накази, завваження, причини задержання подаються шепотом вперед і назад. Говорити, курити вільно лиш за дозволом командира, вночі — ніколи. Повстанці повинні вдержувати зв'язок. На перехрестю, або в закритому терені (густі кущі), вночі дуже часто трапляються перервання

зв'язку. В темні ночі рекомендується, щоб повстанці прив'язували собі білі платки на плечах (уважати, щоб їх не губити). На перехрестях або на змінах напрямку маршу ставити стійкового.

Коли у відділі є хворі або ранені, то до кожного призначити двох опікунів.

При маршах зимою по великому снігу часто зміняти чоловік. Також коли вітри віють напроти. В зимі пильнувати вух, носа, рук і обличчя.

При переході бродів виставляти дві скорострільні застави по обок боках ріки. Ріку переходять по-два повстанці, тримаючись за руки (сильні струї). Коли обставини дозволяють, ріку треба переходити босо. В зимі треба випробовувати лід та посуватись совгом.

При переході багон і болот мусять бути певні провідники, які терен знають дуже добре.

Місце командира є за передньою охороною в головному відділі. Коло себе має заступника і зв'язкових. Накази подає через зв'язкових або умовленими знаками (стріл, ракета, свисток).

Зустрічний бій

У випадку виявлення ворога, командир відділу повинен розвинути свій відділ у бойовий лад, вогнем випередити ворога та не дати йому зайняти догідних становищ. Доки повстанський відділ пригтовляється до бою, передня охорона скоує ворога своїм вогнем.

При поразці ворога, повстанський відділ, забезпечивши поле бою і зібравши трофеї, скоро дальше продовжує свій марш.

Коли відділ наткнеться з більшою силою ворога, командир розгортає відділ так, щоб був здібний вести кругову оборону. Крила треба зміцнити скорострілами. Коли терен дозволяє, командир наказує відступ. Насамперед поодинокі відступають чоти головного відділу. Передня схорона стає задньою охороною та так довго скоує вогнем ворога, доки головний відділ не відступить на необхідну віддадь.

У випадку несприятливих теренових умовин відділ продовжує оборону до темноти. Вночі командир дає наказ до відступу.

Часто ворог для спровокування повстанського відділу, на якомусь відтинку спеціально маркує слабе місце, щоб потім там знищити повстанців. Тому командир удень повинен добре зорієнтуватись, куди йому вивести відділ. Відхід повинен відбуватися скрито та в найбільшій тишині.

По відірванні від ворога відділ переходить у друге місце, віддалене щонайменше 10-15 км. від того, в якому мав зустрічний бій.

Часто ворог, розвідавши про рейд повстанського відділу, блокує села, робить засідки, а в лісі розташовується в шахівницю. В такому випадку досвідчений командир орієнтується по стрілах і голосах, де і як розташувався ворог. Повстанському відділові та командирові приходитьсь виявити багато проворности й помисловости, щоб вийти ціло з такої мантні.

Партизанська практика виказує, що часто вдається на якомусь закритому місці перебути відділові до ночі, та під охороною темноти маневрувати поміж ворожими заставами і видістатися із заблюкованого району.

Останньо большевики примінюють іншу тактику, стараються в повній тишині оточити повстанський відділ, або на шляхах його переходу по-

ставити свої застави в шахматному порядку. Тоді командир відділу, щоб спровокувати ворога, щоб вивідати його розташування та вогневі становища, висилає малий підвідділ, якого завдання є скерувати на себе увагу і вогонь ворога. Повстанський командир зорієнтований про розташування ворога виводить свій відділ.

Щоб уникнути переслідувань, командир рейдуючого повстанського відділу повинен переводити свій марш у якнайбільшій конспірації.

Войові акції, які робить під час рейду повинні бути обдумані. Насамперед треба вивчити на карті місцевість, розвідати розташування і сили ворога, його озброєння та підходи. Опісля розчленовує свій відділ, визначає вихідний рубіж, рубежі для атаки, дії у ворожому середовищі, завдання для скорострільників і гранатометчиків, сигнали, накази, клички, відхід, збірний пункт.

Приклади

Дня 30. 12. 1944 р. сотня ім. С. Петлюри мала в районі Зеленого і Яворника бій з енкаведистами-прикордонниками, що квартирували в Шибени. Бій тривав від 12-тої години до вечора. Убито 16 енкаведистів. Наші втратили: 2 вбиті, 1 ранений.

В літі 1945 р., відділ «Рісі» рейдував по Закарпатській Україні. Дня 6. 9. 1945 р., при переході кордону Галичина-Карпатська Україна, відділ зустрівся з відділом пограничних військ, що занявши на кордоні становища обстрілював відділ УПА. «Рісі» відступили, залишаючи задню охорону в силі одного роя. Рій обстрілював надходячих розстрільною большевиків та відступив за відділом. По дорозі рій зробив засідку на стежці, якою перейшов відділ, та підпустивши ворога на 30 м. знову обстрілював його скорострільним вогнем. Остаточно пограничники вернулись на кордон, забираючи зі собою 3-ох вбитих.

Дня 14. 4. 1947 р. біля села Бук (пов. Ліско) відділ під командою командира Віра, переходячи річку, мав зустрічний бій з бандою ВП. Відділ завдавши ворогові втрат, 8 убитих та 12 ранених, відступив.

Дня 19. 6. 1947 р. підвідділ під командою командира Оріха, пробиваючись у напрямі польського кордону, звів о годині 11-тій завзятий рукопашний бій з польсько-большевицькими бандитами. В цьому бою, виснажені довгим маршем, безперервними боями останніх тижнів та часто опухлі з жахливого голоду повстанці доконували чудес героїства. Вони не залягали під густим ворожим вогнем, а зі стоячої постави нищили ворога. Вистрілявши набої, кидались у ворожі окопи, б'ючи ворога прикладами крісів, ранені дострілювались, щоб не бути тягарем своїм друзям, здорові виносили на плечах ранених. Не маючи вже набоїв ні гранат, кулаками і зубами боронилися перед ворогом, що намагався брати їх в полон. В цьому бою ворогові завдано втрат біля 50 убитими та невідому кількість ранених.

Облави

Терени, в яких ворог готує облаву, командир повстанського відділу оминає. Про облаву він довідується на підставі розвідки. Коли ворог уряджує генеральні облави, можна це пізнати по підготовчих роботах. Насамперед б'ють підлісні села; переводить розшуки і арештування

цивільних людей; до ліса висилає стежі, а під лісом на дорогах, коло мостів, ставить застави і засідки. Часто ворожі стежі є перебрані по цивільному (дроворуби), завданням яких є шукати слідів рейдуючого відділу або його постю. Большевики висилають також дітей, хлопців і дівчат, ніби за грибами, ягодами, горіхами. Деколи командир повстанського відділу легковажить такого малого «пацана». Вони вишколені розвідчики, їх завданням устійнити місце перебування повстанського відділу, обчислити його силу та зброю. Ворожих розвідників повстанці повинні придержувати, точно випитувати, бо від них можуть багато довідатись про ворога.

Коли ворог на підставі своєї розвідки не вивідав про повстанську групу, або не одержав точних даних, тоді шукає сам. Ворог стягає великі сили, зі всіх сторін обсаджує ліс, щоб рейдуючий відділ не висмикнувся та кількома валами переходить ліс. Ворожа розстрільна є також густа, та так «перещупує» ліс, що повстанському відділові годі скритися. Для відділу найкраще переходити в інші терени. Тому командир рейдуючого відділу стало веде розвідку, висилаючи наперед стежі на віддаль щонайменше 5 км.

Можуть зайти такі випадки:

Ворог, знаючи куди повстанський відділ буде переходити, оточує його несподівано. У відділі постає паніка, повстанці втікають. Завданням командира є податися за втікаючими, в бігу оформити їх у бойовий лад і пляново відступати.

Часом ворог знаходиться вже близько постю, але не знає де він і стріляє, щоб спровокувати повстанців. У такому випадку командир, зорієнтувавшись по стрілах, наказує відділові не стріляти, але підповзти 200-300 м. Там, зорганізувавши бойовий лад, податися на зади ворога.

Коли ворог жене повстанців на свої застави або їх оточує, тоді повстанці зосередженим вогнем розривають вороже кільце та, дісавшись на ворожі зади, непомітно відступають.

Уважати на поляни, лінії, дороги. Попри ворога прориватися повзком. Прогалини треба перевірити та скоро перебігати. Коли командир сподівається, що там є ворожа застава, висилає рій вище або нижче застави, щоб ворога спровокувати. Відділ, скориставши з неувagi ворога, перебігає небезпечне місце.

Повстанський командир повинен вживати різних хитрощів, щоб ворога спантеличити. Наприклад, коли ворог просувається в глибину лісу, тоді треба зайняти таке становище, щоб ворог пройшов побіч нього. Відділ, скориставши з неувagi ворога, подається в протилежному напрямі, туди, куди ворог найменше сподівається, близько села або ворожої застави.

Часом, коли ворог робить облаву на великий ліс, можна безпечно перебути облаву в сусідньому лісі або в надрічних лозах і ярах.

Деколи облаву можна перебути в той спосіб, що командир, який вмів орієнтуватись на стрілах, де ворог проводить розшуки, там переводить свій відділ, потім в інший сектор лісу. Коли відділ має харчі, може перебути цілу облаву в лісі. Вночі варить їсти, а на день переходить деінде.

Є нераз так, що коли ворог оточить відділ, становище стає дуже прикре. Командир повинен у першу чергу себе опанувати, не дати пізнати

свого зденервування. Коли це йому не вдається, тоді той, хто здібний до командування повинен перебрати командування в свої руки, та не допустити до розбиття відділу.

Деколи відділ, хоч попередньо був кілька дів гонений, хоч військо дуже перемучене й хоче спати і відпочити, хоч надворі бурі і дощ, треба командирові за всяку ціну якнайкраще перевести, щоб його зберегти.

Найкраще рейдувати восени. День короткий, ніч — довга. Літом є добре рейдувати в горах, але за те відділ скорше мучиться. Найприкрішою порою року є зима (зимно, сніг, брак даху) і весна (рідкий ліс, довгі дні, брак розвідки).

Часто командир, щоб зберегти відділ, ділить його на сотні, чоти а навіть рої, та подавши місце збірки розпускає його і каже самостійно пробиватися.

В зимі, під час облав, коли ворог наступає за відділом, треба податися далеко до лісу, щоб виграти на часі, щоб ворога тягнути за собою до ночі, та скориставши з темноти відірватись від нього. Рекомендується — робити сліди на різні напрями і тим ворога дезорієнтувати. При переходах доріг, стежок, полян, де лишається сліди — йти задом.

Приклади

Дня 4. 2. 1946 р. відділ «Летуни» таборував в лісі біля села Туря Велика. О годині 9-тій рано стежа повідомила, що слідом, який відділ зробив транспортуючи харчі, зі села Станкової підсуваються большевики. Відділ скоро зібрався відходити в інші частини лісу. Ще не зробив відділ кілометра, як большевики зблизились на віддаль стрілу та обстріляли задню охорону. Відділ зайняв становища і підступив ворога на ближчу віддаль. Чота під командою чотового Голуба прийняла фронтальний бій, друга чота обійшла ворога з його лівого крила і перевела наступ з крила. Ворог почав панічно відступати до рова, в якому зайняв догідні становища. В протинаступі був ранений стрілець Палій (з місця розірвав себе гранатою, хоч поранення було легке), потім стрілець Козак а згодом чотовий Голуб. Червоним прийшла підмога, а з нею два танки. Відділ відступив, забираючи зі собою ранених і зброю вбитого та розділився на два підвідділи. Большевики даліше гонили за чотою під командою сотенного Середнього. Повстанці кілька разів відбивали ворожі наступи. Переходячи дорогу Велика Туря — Болехів, відділ наліз на дві застави. Одна з них пропустила відділ УПА без стрілу (один большевик стояв при скорострілі та показував повстанцям дорогу зі словами: »проходи, проходи«). Друга застава відкрила по відділі вогонь, але скоро замовкла під влучним вогнем скорострільника Довбуша. Відділ поділився на рої і відв'язався від ворога. Важкораненого чотового Голуба віднесли повстанці на санітарний пункт, де він по кількох годинах помер. Другого дня чота під командою чотового Сухого опинилась знову в облавах. Цілий день чота зустрічалася з різними облавовими групами. Після полудня чотовий Сухий вислав рій під командою ройового Мухи в село Ліськів на заготівлю харчів. Після того решта чоти попала під найсильніший ворожий обстріл. Чота розбіглася малими групами, за якими до вечора гонилися большевики. Рій Мухи попав в оточення біля села Ліски.

Дня 10. 4. 1945 р. большевицька спецгрупа рушила великою силою на 'Юрний Ліс. Наші відділи в силі трьох куренів вийшли щасливо з лісу залишаючи на полі бою 15 убитих та 3-ох ранених. Большевики йшли розстрільною від одної границі лісу і на річках сходилися. Розстрільною перейшли ліси Космача, Прислопа, Майдану, Росільної, аж до Вистови включно. Участь в облаві брали всі роди зброї: літаки, танкетки, кавалерія, артилерія, яка була вкопана довкола лісу. Заходили в ліс о 4-тій виходили о 20-тій годині. Перейшли розстрільною усі ліси, гущі. В облаві брало участь 20 тисяч чоловік.

Дня 11. 12. 1946 р., вже від кількох днів переслідувана бандою МВД частина відділу «Бистриця» відступила по глибокому снігу на гору Заплата (район Перегінське). О годині 12-тій вслід за повстанцями вийшла теж і банда МВД. Запримтивши здалека дим з повстанської кухні, МВД-исти висунули вперед оба свої крила, намагаючись оточити повстанців. Відступ по снігу повстанців був надзвичайно тяжкий. Густо відстрілюючись, впродовж двох годин вони не могли відв'язатись від ворога навіть на найменшу віддаль. Деяким повстанцям, зокрема автоматчикам, почало бракувати набоїв. Сотенний дав завдання двом скорострільним ланкам — вістунів Жукові, вістунів Перемозі, стрільцеві Зозулі та інтендантові Снігурові, — вогнем своїх скорострілів прикривати відступ підвідділу. Скорострільчики залягли в снігу. Більш як пів години вони тримали бій з бандою 120 МВД-стів. Після повгодинного бою загинули всі чотири скорострільчики. МВД-сти знову кинулись в погоню за підвідділом. Уже сумерком, на присілку Гута, задня охорона підвідділу знову мала сутичку з МВД-стами. Спецбанда МВД-стів переслідувала повстанців ще три дні. Підвідділ більше втрат не мав.

(Далі буде)

* * *

Є. Маланюк

ВОЛИНСЬКЕ

Минулої війни окопи
Не проорать, не заорать.
Земля мов історичний попіл:
Кохав ратай, палила рать.

І вічно спрагнена, несита
Багряних рос, багряних злив —
Виронце лише тоще жито
На сірій плоті бідних нив.

Ще крок і — від межі Полісся,
Вже не скопюрблена сосна,
А шум волинського узлісся,
Широкий лан, лунка весна.

І вже Колодяжне, Любичів,
(Які наймення і згадки!)
Де дні як чаші недопиті,
А ночі — чорні і палкі.

Тут Леся віддихала трудно,
Ходив Франко — отут, отут,
Де сон і глуша непробудна,
І в них загрузлий добробут.

... Та ось від Дермана, від Дубна
Зростає незвичайний гук.
То Карапевич — гласом трубним,
То піснею землі — Самчук.

Аж осінь з'явиться волинська,
Стелить багрець і златоглав,
В сап'ящих легких Лятуринська
Виходить годувати пав.

Ворожить про весну колишню,
Любов відловує в слова
І випускає сокл-пісню
З гаптованого рукава.

12. XII. 41 («Пробоєм», ч. 9)

ЛІТЕРАТУРА Й РЕЦЕНЗІЇ

Співець Мадріду в облозі

Література з еспанської визвольної війни, так офіційно називається війна з років 1936-1939, дуже багата: науково опрацьована до найдрібніших деталей, оспівана поетами, багатьом письменникам послужила вона вдячною темою. Тут треба згадати ім'я проф. д-ра Ернесто Гіменез Кабаллеро (Ernesto Gimenez Caballero). Він старий, досвідчений і загартований воjak, що брав участь в марокканських баталіях, які описав у книжці «Марокканські записки воjка» (1923). Вона принесла авторові не тільки славу, а й військовий процес, що по довгих інтервенціях та протестах закінчився для нього звільненням від вини і кари. Книжка написана з великим гумором, який не поминув високих старшин — подразнення амбіції і процес.

У визвольній війні Гіменез Кабаллеро воював проти Москви й міжнародних бригад по стороні еспанських патріотів, був кількакратно поранений, але з притаманною еспанською завзятістю пройшов славний шлях боїв і брав участь у кривавій і довгій облозі Мадріду. Мадрид в облозі. На очах автора, під градом бомб і гарматного вогню дільниці, в якій він зріс — обернулася в румовища. Комунисти відчували свій кінець, розправлялися криваво зі столицею. Але автор дуже справедливий, бо з його гірким болем виринається з його грудей прокляття для рідного міста, прокляття зрадникам. Гнів прокляття переборює любов і він співає прекрасну «пісню визволення».

В автора величезна гострота вислову, живий стиль, барвиста багата мова, яку дуже важко перекладати. Любов і ненависть — ці два, так мовити б, стихійні елементи дуже добре переплетені в автора, так яскравого нагадують нам слова Лесі Українки: «Ледачим краю рідного не має; будь проклята кров ледача не за рідний стяг пролята і тільки той ненависти не знає, хто цілий вік нікого не любив!»

Автор гарячий патріот, за «чесний стяг пролив кров» і чесно проспівав свою пісню улюбленому, родинному Мадридіві у книжці «Наш Мадрид» (Madrid Nuestro, 1944). мистецькою поетичною прозою. З цієї книжки походить наш переклад (21-44 сторінки).

Гіменез Кабаллеро народився в Мадриді в 1899 році, де закінчив філософські студії, завершуючи їх докторською працею. Зразу по закінченні студій в 1919 році був запрошений на викладача еспанської мови в Штрасбурзькому Університеті. Сьогодні він є звичайним професором Інституту Ціснерос у Мадриді, але живе з великої власної друкарні.

Писати почав ще студентом, друкуючи свої оповідання в столичних часописах під псевдонімом «Гесе». Постійно друкував літературно-критичні статті в журналі «Ель Соль». В 1927 році заснував «Літературну

Газету», якої був редактором аж до 1932 року (заклав для неї власну друкарню). Своїми дуже інтересними доповідями відомий він не тільки в Іспанії, а у всіх більших містах Західної Європи. Його письменницький великий доробок, понад 50 книжок, нагороджений найвищими літературними нагородами іспанськими й закордонними. На основі його трьох книжок є накручені фільми.

Хоч належить він до письменників сучасної іспанської літератури, але духово він зв'язаний з «генерацією 98». Естетикою письменницького слуха дуже близько стоїть до Азоріна, а своїм гумором, часом сарказмом, нагадує Пія Бароу.

Д-р Дмитро Бучинський

* * *

Ернесто Гіменез Кабаллеро

Захоплення Мадридом

Плач над моїм містом

Мадриде, хочу бути твоїм співцем. Відчуваю твій біль. Ревом моря плаче над тобою моє нутро. Хочу бути великоп'ятницевою піснею твоєю і з твоєю скаргю летіти аж до Бога. Просити Його: милосердя, помилування! Заспокій свій гнів. Милосердя за прокляття, за твої гріхи, Мадриде!

Приходьте сюди, народи Іспанії! Ідіть сюди, народи світу! Подивіться на моє місто. Як гірко воно плаче, горобиної ночі у своїй в'язниці. Чорнохмара громовиця. Вогненне коло. Пустиня. Кров і гній. Його руки простягнуті до замкненого неба!

Почорнілі від голоду люди просять хліба. Двері без замків, кухні без вогнищ. Кожний дім, наче велике місто. Вулиці поперехрещувані деревом і камінням. Розноситься рев без відповіді. Божевільні квиління знеславлених дівчат. Церкви без хрестів і мурів. Безконечний плач безпритульних дітей. Палати без вікон, власники знищені або втекли. Городами переганяються стрільна. На хідниках порозривані старці, лежать разом із зогнелими котами й собаками.

Дивіться на моє місто, іспанські народи! Воно вие з болю! Ходіть, народи світу! Допоможіть звільнитися з неволі!

Тут наші мертві і наші живі. Наші вогнища; наша земля! Тут наші діти і матері. Тут наші жінки і наші старці. Тут наша кров!

Мусимо вбити свою власну кров. Мусимо тікати зі своєї власної хати, бажаючи спасти свою хату й свою кров. Проти життя! В обійми смерті!

Мерзкий зайда-чужинець — володіє містом, а з нас регоче, сіє незгоду, пліє на нас, кидає нас в пекло ганьби, що нам приготував. Із сатанинською радістю регочеться, бачучи, як ми жер-

твуємо йому своїх матерів, як розлупуємо череп рідного сина, як наші жінки, в чаді вина і бомб, кричать — знасилювані!

Ми хочемо пробитися через замкнене коло, як дикі кнури серед ночі. Гнів, жак, божевілля, лють і біль; з померклими очима й піною на устах ми прилипаємо до землі і гриземо землю. Чому, Мадріде, солодша гіркість скривавленої землі, чому легше лежати мертвим під землею, ніж переживати безіменний твій злочин? Мадріде, проклятий Богом, семикратно проклятий, семикратно!

Псалтир моїх спогадів

Мадріде, хочу бути твоїм голосом, бо люблю тебе. Шумом вітру пливе моя кров у жилах і моя туга до тебе. Які спогади співає мені душа про тебе!

Чи ж то не ти був тим голубим і теплим світлом того дня, коли відкрив я очі мого життя? Пливли літні звуки дзвонів мого собору, що сьогодні лежить у попелі. Там, у сусідстві Толедської вулиці, моя мати жертвувала мене Голубиній Пречистій¹⁾. Ті голуби, що літали надо мною, поранені кулями, без свяченої води на крилах. Тільки кров. Душі дітей відходять без хрещення!

А ти, церковце св. Андрія²⁾, в огнях пожарів? Високо ти виросла вогнями, ніби з дорогого каміння. Ти була висока, а я такий маленький. Близько школа. Мої перші літери з Божими сестрами³⁾. Ті черниці... Німа семінарія. І ті вози, що пахли яриною й овочами. Святки з густим запахом оливи. Німецька гармонійка зросталася з устами парубчака, з шовковою хустиною на шиї. Нижче Сеговійська вулиця з відуком. Соняшні площі. Пречиста дель Пуерто, Пречиста Мельонера⁴⁾, і річка. Її береги сьогодні є ровами смерти, більшими, як зруйновані й спрофановані цвинтарі. Дальше королівська палата, задивлена в річку. Не проміння сонця відбивається у її вікнах, бо сонце заступили вогні. Жахом, грязюкою і потворами стріляють твої отвори.

А ти, повозе, не прямуєш до Пардо⁵⁾, викручуючись між дубами й оливками Каса дель Кампо⁶⁾? Там мое дитинство й дитинство моїх. Чую крики своїх розстрілюваних. Скривавлені мурі й тіла без похорону.

Без похорону. Вбивці! Мої гинуть, при світлі ліхтарок зарекузованих у візників, для злочину й оргій. Ліхтарки не перестають блищати ночами, як очі Бога, що пронизують Каїна, будуть вічними свідками!

¹⁾ Голубина (де Пальомас) Пречиста в Мадридi, якій жертвують матері своїх первородних синів.

²⁾ Церкву св. Андрія спалили комуністи в перших днях свого володіння.

³⁾ Божі Сестри — черниці в школі яких учився автор.

⁴⁾ Пречиста дель Пуерто і Пречиста Мельонера — чудотворні статуї Матері Божої, знищені комуністами.

⁵⁾ Пардо — це літня резиденція еспанських королів, близько Мадриду.

⁶⁾ Каса дель Кампо — королівський парк.

Чи то не ти, Мадріде, зі солодкою вулицею моєї бабуні? Вікнами, заслоненими зеленим плющем, щоб було добре спати гарячого літнього попудня? Продавці солон'яних речей. Холодний напій зі стеблиною соломи. Запах лілей і цинамону, а там вже й Різдво. Різдво. Море свічок. Осінні святки на Парада й Армерія⁷⁾. Кабінет мого батька в тінях заходу сонця. Каварня на Пуерта дель Соль⁸⁾. Широкий парк Ретіро⁹⁾, великий, завжди сумний і завжди демократичний. А ті недільні сні, зі страхом, що треба йти у школу. Кіна і боротьба з биками!

Комітет проститутток і каналій спалили тишу й щастя моєї вулиці, позбавили мене навіть спогадів. Коні міліціантів топчуть Божі вертепи, поторощені на Пуерта дель Соль. Немає каварень, поцілунків і солодкої родинної радості на устах. Деревя, як поранені вівці, плачуть поламаними гіллями й конарами, покаліченими людиною-бестією, тремтять від холоду і жаху. О, мій ти, Ретіро!

Моя пам'ять, між брудом і знищенням, серед якого поламаний стіл і роздертий портрет батька, не може відтворити його лиця. Люди мої, вже на його могилі вибухають гранати. На другому березі річки!

Мадріде! Хочу бути твоїми сльозами, бо моя кров кружляє твоїми вулицями, площами і скверами, як жилами мого власного тіла. Твоє тіло відчуваю в собі, бо я твій. Твої окалічення, твої болі, твої члени потрощені, що спливають кров'ю, болять у мені невимовним боєм без стогону, болять Божою карою, якої не можна злагіднити.

Скажи мені, Мадріде, де поділися мої приязнь і любов? Де той вівтар, перед яким я брав шлюб? Колисочки моїх доньок і мої улюблені книжки? Де той стіл, при якому ділив хліб мого вогнища, завжди дякуючи Богові!

Де ділись ті краєвиди, покрайні залізничними рейками; де поля, на яких працював св. Ісідро¹⁰⁾, оживлюваних свистом поїздів? Станція, що дихала димом, робітники, що здоровили мене, без знайомства, тільки тому, що я був їх земляком? Цигарки, привітання, стискання рук з шоферами, двірниками й механіками. Люди в синіх робітничих убраннях, без плям крові, але з плямами своєї праці. Їх немає, бо їх заступили інші?

Хто наклав довкола живота набійниці моему молочареві, що приносив мені снідання? Ні! Ні! Скажи мені, Мадріде, що це непрада, що це тільки кошмарний сон!

Де приятелі моїх дитячих бійок? Мої друзі боротьби за Еспанію? Вони мали ясні, повні надій очі. В'язниця, потворні вбивства. Спотворена родинна чеснота. Спотворене, отруєне ніжне довір'я до вчителів, знищене довір'я до робітників преси. Все

⁷⁾ Парада й Армерія — дільниці Мадріду, де жив автор.

⁸⁾ Пуерта дель Соль — центральна площа в Мадріді.

⁹⁾ Ретіро — найбільший Мадридський парк.

¹⁰⁾ Сан Ісідро — еспанський національний святий, жив в XVII ст. Мадридський старий королівський собор має його ім'я.

пожерли мітинги. Мітичний дракон посіяв недовір'я. Де ж був ти, Мадріде? Де ти був тоді, Мадріде?

Прокляття тобі! Анатема тобі! Коли ти не повернеш мені моїх, мого життя, моїх приятелів, коли не повернеш мені куточків мого миру! Поверни мені живими — мою пам'ять і мої спогади!

Коли ні, то хай твої потоки запечуться в пролятій крові! Щоб пекучою кропивою нагайка била твої мозок і кості. Щоб твій порох обертався у сірку, а твоє повітря наповнилось гноєм! Щоб те, що породить твоє лоно, було ропавками і шуліками, щоб вони вили совами! Щоб моя любов пробила твій слух! Безконечна ненависть! Ненависть!

Прокляття невірному палацові

Мадріде¹¹⁾ безпокровний, мое нутро, як арфа дзвенить у твоїй нужді й у плачі твоєму. Тиняйся і ридай, ти, вавилонське місто пустинне. Покутуй за свої гріхи, плач кров'ю. Змивай свої гріхи. Плач кров'ю! Іди, гаси свої пожежі. Сідай перед своїми осамітненими брамами й ридай своєю люттю, пожирай свої злочини. Мадріде, плаче кров! Забудь свою гордість, очисти своє лоно, спотворене й безплідне, від скорпіонів. Твоє горе плаче. На твою ганьбу, славні палаци без веж, без світла!

Мадридський славний замку!... Ще заки ти став замком Сходу, і перед тим, як став ти гордим, жорстоким і твердим, Мадріде, ти був піщаною пустелею. Твої вінниці й оливкові садки топтав римський чобіт. Ти мав хліб, оливу й вино, а більше нічого. Твій селянин ледве вмів перехреститися.

Земле, св. Ісідро. Дух Божий був над твоїми нивами, скелі родили потічки, а млинки, без перестанку, мололи муку. Гинув вовк, сохла криниця, де навіть дитина не могла втопитися, а твою річку переходила жінка, не замочившись.

Мадріде, пограничний замку — хреста й півмісяця!

Через води Харама¹²⁾, дубовими лісками Пардо, через хребти Педрізас де ля Сієрра¹³⁾, вже тоді, тому десять сторіч, відвойовували тебе християни, спасали тебе від мертвого племені арабського. Ох, Мадріде, ти маяк півдня і півночі. Пригадуєш собі того вїйта гордого, що порізав своїх власних доньок? Так, краще солодкий ніж чести, як бачити їх у пеклі. Але Пречиста де Аточа¹⁴⁾ воскресила їх голови і передала їх, Мадріде, християнам, бо вони мусіли бути вірними.

Мадріде, я знаю твоє романтичне минуле, я його пережив, перемріяв, перелюбив! Знаю твоє призначення, Мадріде! Містерію твоєї долі. Я чув шум твоєї історії, що пливла просторами, шляхом вега¹⁵⁾, вигорілими лугами, дорогами безіменними, твоїми

¹¹⁾ Мадрид столицею Іспанії від Феліпа II, кінець XVII ст.

¹²⁾ Харама ріка, славна з боїв із арабами.

¹³⁾ Педрізас де ля Сієрра — пасмо гір на північний захід від Мадриду.

¹⁴⁾ Пречиста де Аточа — чудотворна фігура в Мадриді.

¹⁵⁾ Шлях Вега — це староримський шлях в Іспанії.

лісами, порізаними хребтами гір, через самоту й тишу твоїх палаців, мурів, брам. На тебе дивився Ескоріяль!

Ти, Мадріде, не був ніщо. Було так, що в твоїм замку одного дня сидів араб¹⁶⁾, а другого володів ним шляхтич-християнин. Відвойовуваними містами пишалася корона королівська. З півночі на південь на конях їхали королівські міста. Від Овієдо аж до Гранади. Від Леон до Бургос, Сеговія, Валлядолід¹⁷⁾, а там даліше гніздо Тахо — Толедо¹⁸⁾.

Ти не був ніщо, Мадріде — твоє призначення дрімало між ведмедами й полуницями, в жорстоких боях із жидами й арабами.

Ти не був ніщо, Мадріде, коли навіть в Іспанії не було нічого, навіть тоді, коли була тільки в'язка стріл, спис без призначення і пощерблений топір.

Коли Рим — скилтром і золотою тіярою — боровся за єдність світу, а імператор дискутував з конвентами, розбираючи соборність Європи, ти, Мадріде, не був ніщо.

Прийшов твій день, Мадріде, твоя тверда й універсальна година!

Коли римський і австрійський Цезар — другий з Філіпів — в Римі не знайшов Риму, бо він топився в гнилі поганства. Всесвіт був роздертий, поділений на воюючі сторони Сходу й Заходу, на турків і лютеранів.

За морями, відкрився новий світ безмежний, з лісовими просторами, величезними ріками, з голими людьми, казковими звірями і величезними святинями!

Було це тоді, Мадріде, коли з монастиря у підніжжі Івадарами прозвучав голос Цезаря: Рим імперії! Тут має бути середина світу¹⁹⁾! Так народився ти з міста, столицею світу. В тобі він виховував своїх ченців і вояків, своїх полководців, тут звучали його бойові труби і будувалися стовпи імперії.

Поети його імперії: Льюе, Сервантес, Кальдерон і Тірсо, його малярі — Велязкез всесвітній. Його імперіяльна святиня — це якраз св. Ісідро.

Він вказав твоє призначення, відкрив твій геній, твою вірність: одна Іспанія! Один Мадрид! Вільний і великий Мадрид! Велика, вільна і соборна Іспанія! Як володіла одна корона, так Мадрид опоясував ціле еспанське тіло. Як дорогі жемчуги тієї корони були королівські однаково віддалені, промінюючі, історичні: Ескоріяль і Аранхуез, Сеговія і Валлядолід, Леон, Бургос, Сарагоса, Авіля і Сальяманка, і Пардо, і маленька прикраса —

¹⁶⁾ Відвоювання Іспанії від арабів просувалося з півночі на південь.

¹⁷⁾ Овієдо, Леон, Бургос, Сеговія, Валлядолід — старі столиці еспанських королівств.

¹⁸⁾ Толедо — старе королівське місто, славне зі своєї оборони Альказару.

¹⁹⁾ Феліпе II наказав розбудувати Мадрид на столицю, бо він був серединою Іспанії.

Голедо на своїй скалі. Ген далеко блищала Севілля, і вартівники моря, без ненависти, на колінах, Лісбоа і Барсельона²⁰).

Мадріде, я знаю твою минулу романтику, знаю твою зраду, твою містерію, твоє призначення, владу і твою вірність.

Твої відвічні вороги в перуках, перфумах, залюблені в порцеляні, показали тобі дорогу до Версалю. Ти хотів бути Версалем, а не Римом. Версалем у фраку, шпадиною і філософією. Забув ти тоді про свої монастирі, забув ти про правду правд. Тому твої палати обернулись у казина, конвенти на масонські льожі, твої проповідники стали принагідними бесідниками-шарлатанами в часі мізерних забав і вкінці горлачками мітингів!

Почався твій упадок і твій гріх!

Мадріде! Ти заразився чумою, забуттям, скорпіонами, несправедливістю, плебейством демократії, огидою, гниючими бородавками, піною скаженини, примітивною буржуазією, саксонською манією, інтелектуалізмом, педантерією, женовством і мавп'ячою змисловістю!

Ти огидливий, Мадріде! — своїми пантофельками. Доярки порозсідалися у твоїх королівських фотелях. Вкінці Ескоріаль²¹)! Початок і мрія цезарського Мадриду! Твої саркофаги »червоні хроби«. Кукли перкалеві замість золотих рун. Розколена і розшарпана історія. Зрада, кривоприсяга, руїна й руїни! Огида! Відраза!

Блукай і оплакуй свою долю, ти, пустинне вавилонське місто зради. Ти, біблійне місто пустині. Сповідайся з гріхів! Кров плаче! Сльозами гаси пожежі. Сідай перед своїми осамітненими братами, пожерай свої злочини і пережирай блуди. Відкинь свою гордість зі сатанинською головою, монструозною, з білим лицем содомським, призначеним вмерти! З волоссям — змій, з косими очима. Очисти своє безплідне лоно від скорпіонів. Плач своєю невірністю! Ти, перфідний замку, з розруйнованими вежами!

Моє нутро, як плач арфи, тривожиться твоїм майбутнім.

Хто тебе воскресить, Мадріде, беззахисний?!

Пісня визволення

Хто ж воскресить тебе, бездоглядний Мадріде, і злагоднить твою долю? І над твоїм небом, в конвульсіях ураганів, дракони, що наказують зорям погасити своє солодке світло. Нічню своєю душею шукаю тебе, моє місто, й посилаю жайворонків над твоє ув'язнення. Твоє розхристане волосся пестять мої безсильні пальці. Твоє виголоджене й поморщене з голоду лице хотів би оживити червоністю моїх цілунків. Не кров'ю, не гарячкою. Хотів би я твої замерзлі уха перемінити на солодкий мед.

²⁰) Лісбоа і Барсельона також належали до еспанської імперії в часах Феліпе II.

²¹) Ескоріаль — відомий в цілому світі монастир, де була резиденція Феліпе II, перед Мадридом.

Мадріде! Мадріде! Стань, разом зі мною на коліна і проси Господа милосердя.

Милосердя!... Милосердя!... Милосердя!...

Ти чуєш, еспанський народе? Чи чуєте, народи світу? Мадрид просить у Господа помилування! Ви не бачите мого міста з попелом в устах? З брудом на чолі. Твоє тіло порепане, винужділе, твоє нутро збичоване, спливає гробовими сльозами і ригає вогнем гармат. Зруйнувати дротяні засіки, зненавиджені окопи. Розтулити рамена для сердечних обіймів. Кричати радістю і затицати хатки, дома, всі закутини білими полотнами, закрашеними кров'ю тих, що вже впали.

Спіши й підносишся, місто! Гнів Божий уже віддалюється, як стовп пилюки розходитьсся по долині. Зривайся і радій, мое місто. Свята лють розпливається, як гірська мряка пробивана промінням світла. Що з тобою, місто, чому не підносишся? Що з тобою Мадріде, чому ти так скоро замовк. Ти смертельно поблід, твої скроні покрилися холодним потом. Мене душить хрипка агонії.

Хто тебе відлучить від мене, хто вирве з мене тебе, хто рве твоє живе тіло? Хто вбиває свої червоні кігті в твоє м'ясо, в'яже твої руки і душить тебе? Рве і топче твоє нутро, ноги прибиває до хрестного дерева, поїть тебе оцтом, плює тобі в лице і багнетами розриває твої ребра. На Пуерта дель Соль тебе розп'яли і залишили. У варварській мові чути богохульні прокльони, п'яні чужинці зневажають твоє ім'я.

Слухайте, небо й земля! Моїми устами говорить Бог, що наказує мені кликати вас до бою! Мої уста виголошують послання помсти. Мої уста є мечами, що блищать найвищим гнівом. У моїх костях гремить левиний рев. Мое горло кричить трубою і свистом клянеться!

Рятунку! Спасення! Мадрид замордований! Мадрид розп'ятий!

Місяць покривається тьмою. Сонце затримується в своєму бігу. Відчуваєш, що океани зударюються з хмарами? Що затоплюються гори, розколюючись, завмирають долини, висихає трава, гине овоч на деревах, яловіють лона матерів, а троянда в терні перемінюється!

Що ж робите ви, еспанські народи, повні людей міста, тихі і спокійні поля? Ще й досі є хати, повні мужчин? Вулиці повні прохожих? Каварні з чарками, добірними сигарами і гамором? Уряди і нори скритого насильства, з різними плазунами, що замасковуються. Стрільби, що служать дозвіллям, і ножі, що не блищали своїми лезами? І зуби, що не кусали? І нігті, що не потупились, дряпаючи?

Ще й досі є еспанські мужчини, еспанські?, що спокійно дивляться, як їх батьківщину боронять шляхетні легіонери героїчних хрестоносних походів з різних країн, що покинули свою землю, свої вогнища, навіть своє життя, а гризуть землю перед Мадридом, в обороні Іспанії, в обороні еспанських жінок, насилуваних у Мадриді, чесноту еспанських дітей, пощипаних

у Мадридi, i тремтiння еспанських старцiв, скривавлених у Мадридi?

А ви матерi, жiнки, доньки — цих мужчин, коли вони взагалi с мужчинами — чому ви їх не поставите лицем до жаху i ганьби? Ви їм дали свої спiдницi, голки, горшки, вiдбираючи вiд них їх стрiльби обороннi i вiдкуплюючи?

Що ви робите, еспанські мiста? Що робите ви, еспанські поля?

Мадрид розп'ятий, конає в агонiї! Нашi брати кличуть вас iз оточення i з фронту; кричать збезчещенi, здеревiлi вiд холоду, обпеченi сонцем, обсмаленi вiтрами, скупанi дощами, в окопах i болотi!

I можемо ми їсти i спати, i проходжуватися? Масонські наймити смiють зневажати тих, що вмирають у їх оборонi, нарікаючи щоденно. Хай хлiб, в опустiлих мiстах печуть дiти, старцi i служницi, бо Мадрид витрачає останнi сили. Мадрид розп'ятий! Нас усіх обов'язує пiст, покута й бiль!

До зброї! До зброї! Вставайте! Незчисленi полки еспанські, хай вашим кроком гуде земля... Маршуйте, маршуйте з гамором розлючених мас! Єднайтеся в народню лявiну!

Як весняннi води, попливуть мужчини з мiст, що залишаться пустими. Попливуть вони з пiль i поля затужать самiтнiстю. Як гiрські снiги, скотяться лявiною i затоплять доли.

А Мадрид тим спiльним народнiм рам'ям буде звiльнений!

Входячи в мiсто, замкнемо нашi очi, щоб не бачити жертв голоду й холоду. Вбогих серцем i душею мiліціантiв, народжених в Мадридi, почастимо хлiбом. Дамо їм навіть бiльше як хлiб — справедливiсть, любов справедливої батькiвщини, є бiльше солодша за хлiб, бо любов скапує чудом.

Слухайте й подивляйте нас, народи свiту!..

Францiє! Спинися з твоїм твердолюбством! Не будь Каїном для своїх братiв, заховай свої гармати для шляхетнiших боїв. Еспанiя хоче жити. Розп'ятий Мадрид — хоче воскреснути й вiд-найти своє старе призначення.

Англіє! Заверни свої кораблi у свої пристанi. Це ж не громадська вiйна, а визволення. Московські горди вдерлися у Мадрид, але він буде їм могилою, вони посліпнуть! Скам'яніють!

Московщино! Зберiгай собі свої танки. За свої рублi купи хлiба для своїх власних невiльникiв!

Мiжнароднiй жиде! Не шукай в Еспанiї своєї обiцяної землi, бо тут її нiколи не знайдеш! Мадрид не буде твоїм Сiоном, нi Вавилоном!

Мадрид — Єрусалим свiту — воскресне!

Християнські народи, дайте волю своїм прапорам i хоругвам. Приходьте до нас на святки i на процесію. Боже мiсто — Мадрид — знову буде всесвітнiм мiстом!

Народи Америки! Кривава й люта богиня зникне з Мадриду, i ми заговоримо, оновленою, спiльною мовою!

Народи Африки й Азії! Дракон стораменний зник. Згинуть пекельні смоки китайські. Зникнуть бугай-птиці і птиці смороду з корчемних спектаклів.

... Мужчини з цілої Іспанії, маршуйте, маршуйте рам'я-в-рам'я, зі співом, безчисленними полками, звільнити його. Буде жити Іспанія і Мадрид, зв'язані ярмом перемоги, коли ми злучимо ліву з правою й підемо прямо.

Побачите, що кров завітне квітом винограду, город покрийся росою, будяк в лілею заміниться, а пустеля породить розкішні тополі. Сліпий побачить, глухий почує, а висохла криниця вдарить свіжою водою. Розбита цегла буде нашим угольним каменем до неба. Кожна хата оновиться, обернеться в зелені луки, а ягня буде пастися вкупі з вовком. Зазеленіють городи. Наші померші — впадші, як зерно національне в борозди окопів — зійде — і вони будуть нас благословити і самі оживуть. Танки переміняться на трактори, багнети на леміші. Дитина буде пасти череди лютих биків, а орли будуть їсти неотруйних скорпіонів.

Об'єднані мужчини Іспанії, маршуйте на Мадрид! Слово, на яке жде від нас світ, є в Мадриді, ненарушне, не дивлячись на його розп'яття і драму!

Боремося не за поневолення людини людиною чи за щораз то лютішу війну. Любов безмежна, обняття і мир буде чудом воскреслого Мадриду.

Невисказане слово, своєю божескістю, чекає вас у Мадриді; слово Боже моїми устами, що рветься до вас криком болю!

Мир! Мир добрим людям і мир на землі!

Мадриде, хочу бути твоїм співцем. Голосом твоїм хочу бути. Хай груди мої будуть твоєю арфою. (Хто визволить тебе, Мадриде? Вони, мої! Що відчують тебе в своїм лоні, прощають тобі і люблять тебе, як люблю я.

Маршуйте, співаючи, бойові полки Іспанії! Чуєте нас, народи світу?

Мою пісню визволення, в Боже ім'я, співає — ціла Іспанія!

Авторизований переклад
д-ра Дмитра Бучинського

Р. М. Рільке

ДЕ СІРИЙ ГУРТ ОСТАННІХ ХАТ

Це там, де сирій гурт останніх хат
Та ряд нових домів, що, вузькогруді,
З риптовань ринуться в бонзкому туді
І хочуть знать, де перший поля шмат;
Весна там — завжди піввесна бліда,
За цими латами — в гарячці літо:
Хворіють, нидіють черешні й діти,
І тільки восени туди зліта

Примирливе й далеке щось; не раз
Тут примірок повен лагідної скличі:
Тьм'яніють вівці, тінню в бараниці
Пастух підпер стовп лихтаря, що згас.

Переклав І. Ш.

Леонід Лиман

ВГІНЕ

Стоять ряди засніжених ялин,
Далеких днів пригадуються дати,
Коли на світ явився Божий Син,
Щоб вічно жити, ніколи не вмирати.

Щоб вірою від люду відвести
Сумні часи Гомори і Содому,
Та хрест тяжкий судилося нести
З вінком терновим на чолі блідому.

Але ми віримо: колись грядуть
Нові світи, жадана перемога,
Хоч і тепер сумні вітри гудуть,
Зима, сніги, а за Дніпром тривога.

І ми тепер із іменем Творця
Ідемо на бій, лишаєм рідні хати,
Щоб Україну берегти в серцях,
Щоб вічно жити, ніколи не вмирати.

* * *

Леся Українка

ДАЙ МЕНІ КРИЛА СВОЇ...

Мріє! Не зрадь. Я так довго до тебе тужила.
Стільки безрадісних днів, стільки безсонних ночей...
А тепера я в тебе останню надію вложила.
О, не згасни ти, світло безсонних ночей!..

Мріє! Не зрадь. Ти ж так довго лила свої чари
В серце жадібне моє, і сповнилося серце ущербь.
Вже ж тепера мене не одіб'ють від тебе примари,
Не зляка ні страждання, ані горе, ні смерть.

Я вже давно інших мрій відріклася для тебе.
Се ж зрікаюсь не мрій, а живого життя.
Вдарив час: я душею повстала проти себе —
І тепер вже немає мені вороття.

Тільки життя за життя! Мріє, станься живою!
Слово, коли ти живе, статися тілом пора.
Хто моря переплив і спалив кораблі за собою,
Той не вмере, не здобувши нового добра.

Мріє! Колись ти літала орлом наді мною.
Дай мені крила свої, хочу їх мати сама,
Хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною,
А як прийдеться згинуть за тее — дарма!*)

1905 р.

*) Від Редакції: Лише недавно, після нечуваного зфальшування творчости Лесі Українки, советське літературознавство в Україні згадало про цю «невідому» поезію великої української поетки-патріотки. Із твору, написаного під час заворушень в російській імперії, виразно видно, що мрією називає Леся Українка свою любов до України, просить у неї крил і вогню для боротьби із споконвічним ворогом, не боячися в тій боротьбі й загинути. Советське літературознавство не дуже приховує білі нитки, тлумачучи цю поезію, як виступ поетки в обороні покривджених та бідних, зводячи національне питання лише до соціального питання і тим ще раз фальшуючи творчість великої українки,

Артур Рембо

П'яний корабель *)

Як понесли мене байдужі хвилі,
За мною не було завзятих моряків,
Бо дикуни їх стрілами прошили
До розмальованих, скривавлених стовпів.

І от, позбувшись свого вантажу
(Бавовни з Англії, флямандського зерна),
Безжурно я поплив без екіпажу,
Куди повабила мене далечина.

Глухий, немов той мозок у дитини,
Холодний, мов зима, я плив під рев стихій.
Крушила буря береги камінні,
І хаос повставав, і лютував прибій.

Мене тоді благословили шквали,
Гойдали десять день на хвилях тих морів,
Що вже не першу жертву колисали,
І зник я із очей безглуздох маяків.

Всмокталася в моє соснове тіло,
Мов ніжний сок кислиць, морська вода мутна;
Понісни геть стерно, мене обмила
І від блювотини, й від синіх плям вина.

Я потонув тоді в поемі моря,
Сліпучій, зоряній — зелену пив блакить,
Часами втопленик у глиб просторий
Спускався задумливий, щоби в мандрівках жить,

Заливши пурпуром екстази дикі,
Повільні ритми хвиль і западівши сніг,
П'яніша од вина і від музики
Горіла там любов, гірка, немов полинь.

Все, що вві сні ввижається людині,
Кружляло смерчем там: вир, вечорів краса,
Огнів досвітніх зграї голубині
І блискавицями роздерті небеса.

* Артур Рембо — один із яскравих талановитих представників французької поезії кінця 19 сторіччя з великим нахилом до романтизму і витонченою красою слова; світової слави зазнали його твори «П'яний корабель» і в прозі «Ілюмінації». Народився А. Рембо 1854, помер 1891 р.

Я на низькому сонці бачив плями,
Синяві відблиски, страшний підводний шпиль,
Немов плащі богів в античній драмі,
Збиралась зморішками тканина темних хвиль.

Я снів: зелені ночі в свіжній піні
Цілунками цвіли над віями морів,
І фосфоричне сяйво жовто-сине,
І в тихих стеблах спів нечуваних соків.

Навколо скель скакали, мов телята,
Несамовитих хвиль шалена череда.
Забув я, що ясна Пречиста пройде мати —
І стихне океан, вгамується вода,

Я бачив дивний край: цвіли стожари,
Мов очі у пантер; між них тіла мерців,
Веселки голубі, смарагдові отари,
Флоріда неземна під обрієм морів.

Кипіли багна, в мулі догнівали
Кит-риби велетні в густих очеретах.
Де громом гурагани вигравали,
Тонула далина в безодневих ночах.

А глетчери під дрібними сонцями,
Де небеса, як жар! Змінювся штиль на рев,
І гадини, роз'їдені кліщами,
Смердючі, падали з покручених дерев.

Хотілося б ці золоті рибини,
Співучі риби ці спіймать для дітвори.
Мої шляхи квітчала квітів піна,
І надавали крил нечувані вітри.

А море, що так солодко гойдало
Мене, мандрівника, натомленого вкрай,
До мене жовтоцвіт із п'їтьми підіймало
І я, мов дівчина, вдивлявся в дивний рай.

А то був островом, де злотоокі
Паскудили птахи, злігались для забав;
Часами втопленик поодинокий
Крізь мій розхитаний кістяк на дно пірнав.

Човни рибальські не знайшли ще й досі
В етері голубім, де не літає птах,
Мій труп, заплутаний в морське волосся, —
Я п'яним кораблем блукаю по морях,

Я плив, туманом синім оповитий,
В рожевих небесах, де лишай сонців
Змішались із топлями блакиті
(Це ж ласощі для всіх поетів і співців!).

Я бачив електричні спалахання,
За мною кінь морський ходив, як чорний пес.
Гарячий червень бив і трощив баню
Ультрамаринових, розжевлених небес.

Я чув Мультштрему рев і ось, байдужий,
Одвічний мандрівник, гаптуючи блакить,
Я за Європою, стомившись, тужу,
Що, парапетами обгородившись, спить.

Архипеляги зоряні лисніли,
В морях екстазових мене носив тайфун.
Ти спиш на дні, майбутня творча сило,
О, золотих жар-птиць незлічений табун!

Але ж наплакався я, бо злиті кров'ю
Світанки й місяці, і всі сонця — гіркі,
Ввесь пройнятий терпким вином любови,
Хай в морі потону, хай розтрощу свій киль.

Із вод Європи я собі бажая
Калюжі чорної, щоб вечір запахний...
Сумне дитя кораблика пускає,
Легенького, немов метелик весняний.

Купавшись в п'янкій, блакитній тоні,
Не хочу я пливати під арками мостів,
Перед очима грізними понтонів,
В заграві полум'я і гордих прапорів.

Переклав із французької
Юрій Клен

**ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ І ПОШИРЮЙТЕ
»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«**

З сучасної белетристики українського підпілля

Марко Боеслав

Легенда про героя

Присвячую Славній пам'яті Дорогого полковника УПА
— Василя Андрусяка-Різуна-Грегота.

Автор

Старий-старий був Максим Лизогуб. Кажуть, що дев'ятдесятка давно йому минула. Сиві довжезні козацькі вуса, біла, як сніг, борода, висока, хоч уже трохи пригорблена, постава додали йому великої поваги. Розум та бистра пам'ять, а до цього всього добряча душа та щире серце здобули йому у всіх, хто його тільки знав, велику любов та пошану.

Розумівся старий Максим і на лічних зелах. Неодного повернув він уже з тамтого світу. Нераз досвідчені лікарі опускали руки над хворим, а він, бувало, похитає головою, піднесе великі очі до неба та й каже: — Будь терпеливий, чоловіче, а Бог допоможе та за тиждень-два будеш здоровий. — Як скаже, так і станеться. За це й дідом-характерником його прозвали.

Та зі всіх найбільше любила старого Максима молодь.

Як лиш зима загляне в наші любі високі Карпати, то його хата повна-повнісінька хлопців, дівчат та підростків. Понаносять йому всякого добра — ця курку, цей спорий шмат сала, той мукки, а декотра то й готової страви принесе.

Старий Максим був уже безридний. Жінка на той світ пере-ставилася ще перед війною, а до дітей не мав щастя. Всі померли ще маленькими. Він сам варив собі їсти, а прали йому добросусіди. Зо всіми жив він у великій згоді так, що ніхто ніколи не відмовив йому у кожній потребі.

Були Різдвяні свята. Бувало були вони веселі та щасливі. По цілих днях та по ночах лунали по селі веселі коляди і пісні. Але цього року не те. Всі люди в селі сумні й позадумані. А скільки то сліз розлилося старих батьків та матерей у неодній хатині. Цьому дикий большевицький кат вирвав із хати любого сина та закатавав десь у темному холодному підвалі, тому дочку пігнав у зимні тайги Сибіру, а стареньку матір так сьогодні збив, спосочив залізним дротом, що хто зна, чи й Нового Року дочекає.

А бідному Семенові Чоботаренкові останню ділетку жита зрабували так, що й хліба на свята немає в хатині. На печі п'ятеро малих, ще дрібних діточок сумно поглядає на дідуха в куті. А як погляне декотре на стіл порожній, без пахучого житнього «Василя», то таки вголос розплачється.

Ох, такі то, такі цьогорічні свята! Тільки один другого поти-хеньки питає — а чи довго ще?!

Осточортіла кожному проклята большевицька босячня. Тільки брехня, брехня й брехня. Слова правди не почуєш у кожному їхньому уряді.

— От диявол! І Бог терпить йому на цьому світі? — питає неондин.

— Бог знає, що робить! — одрубав кожному старий Максим. — Це кара Божя за те, що наш народ не хоче любити та шанувати своїх провідників. Не хоче їх слухати тоді, коли вони закликають його до боротьби з ворогом. Наш народ усе бунтується проти своїх і, як маленька дитина, дається обдурити жорсткому ворогові. Скільки було таких, що у вирішальну хвилину лежали на печі та ще й насміхалися з тих святих героїв, що клали свої буйні голови на полі боротьби за волю! Га? Скажіть! От і за тих лінтаїв та всяких зрадників Бог карає цілий народ. А тепер хіба немає зрадників? Скільки то ще й тепер за юдин гріш продає тих, хто в холоді та голоді, без даху над головою, без рідні борються за наше щастя! Ох, юди, юди! — заклане тяжко старий Максим та й обітре веретяним рукавом гарячі сльози, щоб ніхто не бачив, бо не любив він нарікати та плакати. Не одну книжку прочитав він та й з них, а ще до того власним старим досвідом переконався, що плачем ще жоден народ, від коли світ, не здобув собі волі. Зброя, боротьба і кров здобувають волю, — повторяв часто старий Максим.

Гурт хлопців і дівчат зібрався на вулиці. Ходили з колядою та лукаві сталінські бандити розігнали їх.

— Спати ще заскоро, — обізвався Іван Луговий, — ходімо до старого Максима та дещо нового почуємо.

— Ходімо, ходімо! — підхопили інші й цілий гурт поза хату, щоб ворог не підглянув, посунув до Максима.

— Христос Раждається!

— Славимо Його! — відповів Максим, встаючи з низького стільчика.

— Чи не будете гніватися, дідусю, що ми в таку пору не даємо вам спокою?

— Ха-ха-ха! — засміявся Максим. — Та це тільки моєї розради, як ви прийдете, любі діточки. Сідайте, хто де може!

— Дякуємо, дідусю! — загомоніли в один голос усі та почали розмішуватися.

Хоч стара була Максимова хата, ще його батько будував її, та проте грубезні дубові підвалини ще не зовсім устрягли в землю. Держалася вона, не подавалася жодному лихові, як і твердий Максим. Якби не те, що в одному розі заперла в землю, ніхто б не повірив, що їй уже вкрита соточка минула.

— Погостив би я вас, діточка, та сьогодні я нічого не варив, — заклопотано виправдувався Максим.

— Не турбуйтеся, дідусю. Ми наїлися доскочу, ще й вам гостинця принесли.

І заворушилися в хаті, мов у вулику. Іван підніс Максимові кілька червоних пахучих яблук, Марійка печених на олії пирогів, а Степан два великі оселедці. Інші поклали свої святочні подарунки на великий дубовий стіл, що стояв під образами.

Максим дякував усім, а декого й поцілував по-батьківськи в голову.

— Спасибі, вам, діточки, за ваше щире серце. Ваша щирість зворушує мене до сліз.

— Дякую тобі, небесний Отче, що Ти й в старості не даєш мені пропасти, — обернувся він до образів і тричі перехрестився.

Максим підійшов до опічка й підкрутив каганця, щоб ясніше світив.

— Бачиш, скільки в мене гостей, а ти насупився, як сова, коли їй день у вічі заглядає, — жартував він. Відтак підійшов до свого улюбленого стільчика, присунув його ближче до печі й сів.

— Ну, розкажіть, мої дорогі гості, що нового в селі, бо ж я сьогодні ніде не ходив.

— Крім зла, нема нічого доброго, — відповів Іван. — Клятий гад не дав нам навіть поколядувати. От ми прийшли до вас, дідуся, щоби ви трошки потішили нас.

— Потішити вас? — усміхнувся Максим так, як добрий батько до любі дитини.

— Знаю я, діточки, знаю, якої потіхи вам треба, — похитав він головою. — Треба підкріпити ваші знеможені душі.

Максим зідхнув і задумався. Стало тихо-тихо. Тільки тужлива тишина гуляла по хаті. Всі з запертим віддихом ждали дідушевого слова.

Максим насупив довгі сиві брови й довго не міг добути зі себе жодного слова. Його поморщене чоло покрилося ще більшими зморщками.

Аж по кількох хвилинах дрижачим голосом перервав він то-несеньку ниточку тиші.

— Не знаю, мої любі, доки дозволить Бог побувати між вами. Я старий і мої дні на цьому світі вже полічені. Тож розкажу вам сьогодні про героя. Ніхто, крім мене, не знає тайн його життя. Не хочу нести їх у могилу. Бо це дорогий скарб цілого народу. Тож послухайте, діточки, і передавайте всім мою історію, оповиту тайнами, про великого народнього Героя-Месника. Слухайте і скріпіть свої серця його вірою в нашу перемогу над зоромом. Наповніть свої серця любов'ю до України його любов'ю. Хай ваша молоденька кров клекоче так, як клекотіла його перед кожним боем. Хай ваша юна душа палає героїзмом, як палала його. Несіть заповіт його святий крізь дикі нетри жорстоких днів до тріумфального дня нашої перемоги.

При цих словах очі Максима горіли якимсь святим вогнем, мов у якогось старозавітного пророка. Всі вп'ялили свій зір у таємничого старика і тільки чути було, як вдаряли об груди, наче молотками, їхні гарячі серця.

— Веселий та дуже цікавий хлопчина був малий Василько, — продовжував старий Максим, але вже трохи спокійнішим голосом. — Ровесники любили його за товариську вдачу. Бувало маленьким шматком хліба поділився з кожним. Любили його,

але боялися всі друзі відважного Василька. Жодної кривди не зробив він нікому ніколи. Але хай хтось посміє зачепити його: о-о, бідний він! Василько, як закотить рукави і попліє в руки та як зверне свого суперника вліті на зелену траву, або взимі на сніг! Ох, горе бідоласі! Неодин синяк понесе додому. Такий був завзятий Василько. Бо всі знали, що він задармо до нікого не вчепиться. В школі вчився він дуже добре. Здібний був Василько. 'Гож батько все говорив до матері:

— Віддам його в гімназію. Хай учиться. Може будуть з нього люди. Поля в нас і так небагато. Віна не дамо йому, а коли Бог допоможе, видрет'ся хоч на якого малого урядника і буде жити.

Як задумав батько, так і зробив. На одинадцятому році життя віддав Василька в гімназію.

І в гімназії добре вчився Василько. У вільні хвилини читав він багато книжок. Найбільше захоплювали його книжки, що описували різні пригоди та бої. Оповідання про козаків клав під подушку і цілими ночами не міг від них відірватися.

— Коби мені швидше козаком стати! — мріяв Василько. Нераз затискав він малі ще п'ястуки і злісно говорив:

— Ех, коби мені зброя! Не одного ворога України післав би я на тамтой світ!

Любило молодече Василькове серце Україну. Її цвітучі поля, золоті лани та співучі гаї й діброви чарували його молоденьку душу. Нераз цілими годинами стояв він серед пахучих піль і дивився в сине небо. А воно шуміло над ним, як безкрає море. А сонце, наче золотий човник, плівло на високі гори, розприскуючи широко довкруги осяйні хвилі.

Дивну та цікаву вдачу мав Василько. З кожним роком ставав він більш задуманий та замріяний.

Час плів бистрими ріками вперед. Василько виріс та змужнів. Уже й дівчата почали заглядати за ним. Бо вродливий був Василь. Стрункий, кремезний. Високе чоло прикрашували чорні брови наче намальовані. Бистрі соколині очі все горіли якимсь таємним вогнем. А трошки орлиний ніс та червоні пишні уста додавали йому ще більше чару і принади. Милою та товариською вдачею приковував він кожного до себе. В кожному товаристві був він веселий і жартівливий.

Але на самоті все попадав у задуму. Василь бачив Україну в ярмі. Його горда душа не могла знести рабства.

— Згину, а ніколи не скорюся ворогові! — говорив він на кожному місці. — Будь людиною, а не нікчемним плазуном, — картав він неодного, коли бачив, що хтось гнувся перед ворогом.

— О, була б Україна вільна, коли б у нас, діточки, було багато таких Василів, — задрижав Максимів голос аж каганець на опічку заблимав і замерзлі шиби задзвеніли.

— Зближалася друга світова війна. Український народ радів, бо надіявся, що вже в цій війні він виборє собі волю. Радів і Василь.

— Може хоч тепер сповняться мої мрії і стану вояком, — пестив він у душі рожеві надії.

Вибухла війна. Загули гарматні громи, затряслася земля. Задримало небо від грімких моторів залізних ескадр. За кілька днів не стало одного нашого ворога — Польщі.

Та другий споконвічний ворог України — червона Москва, залляв своїми дикими ордами Західні Українські Землі. Замало було ненаситному опиреві Сталіну крові наших дорогих братів і сестер з-над Дніпра. Йому забажалося цілу Україну затопити в крові. Дивився Василь на сталінську зграю і жити йому не хотілося. Та якийсь тасмачий голос загомонів у його душі:

— Піду в світ і навчуся, як треба боротися з ворогами. А тоді верну у рідний край і безпощадно битиму кожного ворога на своїй батьківській землі!

Послухав Василь Божого Голосу в своїй душі. Пішов у світ і кривавим потом здобував військову науку. Де він не перебував! — помахував сивою головою Максим. — Скільки натерпівся! Кожного дня заглядала йому смерть увічі.

Та все веселий, бадьорий і усміхнений був Василь. Жодна сила не могла посіяти зневіру в його життєрадісній душі.

— Це все для України! — говорив він в найтяжчі хвилини.

— Я і в саме пекло залізу, як цього вимагатиме від мене Україна!

Україна була для нього всім у ті тяжкі жорстокі дні — і радістю в горю, і водою в спразі, і хлібом щоденним в голоді, і теплом в люті зимові завірюхи. Ах, як манило його в Україну Орлом бистрокрилим полетів би він на рідні пахучі ниви.

— Що там діється? — думки не давали йому спокою.

Та по кількох літах діждався Василь цієї радісної хвилини.

— Вертаю в любов Україну! — аж захлиналися від щастя його залізне серце.

Але це щастя скоро минуло. На кожному місці, де лише стояла його нога, на рідній землі бачив він тяжкі знущання проклятого гестапівця над його рідним народом. Кров остигала з жилах, коли в рідному селі старий Матвій почав йому розказувати:

— Василю, Василю! А хіба ж то люди ті німці? Ні, в людей є серце, а в цих катів його немає. Вони звірі люті-лютезні. Б'ють, стріляють невинних людей. А по тюрмах що діється! І на електричних ліжках мучать, і гумовими та дротяними нага-ями так спосочать тіло, що не встанеш вже більше на свої ноги. Розлючених собак на людей пускають. Не вистачає вже самоходів вивозити трупів у ліси. Ох, кати, кати! Нічим не різняться від большевицьких опирів. Пили одні з народу кров, а ці допивають. Самі поспасалися, як безроги, а нещасний українець на своїй рідній багатій землі пухне з голоду. Наша земля, наш мозолистий труд, наш кривавий піт, а хлібом давиться ненаситний ворог. А хіба ж мало людей померло з голоду в тисяча дев'ятсот сорок другому році? — Несе опухла нещасна мати аж з далекого Поділля кілька кілограмів зерна на плечах аж у

Карпати, а жорстокий нелюд уже перед самою хатою їй цей хлібець, цю єдину надію видре з рук та ще й нагаїв насуне. А в хаті п'ятеро-шестеро діточок уже кінчиться.

— Ох Боже, Боже! Скільки то людських сліз пролилося на залізничних станціях! Бідні, обідрані люди везуть собі, Бог зна звідкіля, трошки зерна, а тут проклята ненажерлива німота обскочить станцію і давай хліб у них відбирати. Жінки, старі дідусі, маленькі діти просять, плачуть, — та де там! Тільки гумові нагаї свистять по спинах. Неодна мати і не один батько відібрали собі життя з розпачі. Бо й з чим було вертати до голодних дітей? Матірні й батьківські серця самі тріскають із болю, коли маленькі діти плачуть — «папи» — а її немає. Такі то, такі лукаві ці шваби. Ми гадали, що вони люди, а той проклятий Гітлер собак із людей поробив!

Слухав Василь, а в його душі якийсь таємничий голос кричав:

— Кари катам, кари!

За короткий час Василь на власні очі побачив це пекло на рідній землі. Підлий ворог замінив народ у чорноробочого вола. Куди не глянь — лише сльози, стогін і нарікання.

— Кому потрібні ваші сльози? — засміється гірко Василь. — Заліза гарячого треба ворогові. Воно більше зворушить його, як ваші сльози!

Ні, не буду спокійно приглядатися цьому пеклові. Остогидло дивитися, як німота ловить по вулицях людей, мов собак, та в замкнених вагонах везе на тяжкій роботі, чорт зна куди. Краще жити одну годину вільним орлом, ніж сто років запряженим у ярмо волон.

* * *

Була весняна неділя перед вечором. Сонце, мов той горіючий парашут, спускалося поволі на землю. Гаї та діброви клякнули до молитви. Вони дякували Всевишньому за хороший, теплий день. Було чути їх шепіт та глибокі зідхання. Помолившись, заспівали могутньо похвальний гімн і затихли.

Того дня Василь ніде не виходив із дому. Він ходив по своємулюбому садку і слухав передвечірнього співу солов'їв.

— Боже, Боже! Який гарний та веселий світ! Яку чарівну сотворив Ти Україну! Та що ж? Жити в ній не дають прокляті вороги!

Василь, щоб розважити себе, потихеньку заспівав. Пісню за піснею переспівував він і не закримітив навіть, як тихий вечір накрив землю пахучим серпанком.

Кудлатий Бурко почув Василя у саді й підкрався незаметно до нього. Він став на задні лапки, а передніми сперся об Василеві груди і почав муркотіти. Любив він Василя. Бо Василь ніколи не перейшов попри нього, щоб не попестив його.

Довкруги було тихо. Гамір дня куняв у хатах. Тільки молитва цвіркунів та зідхання солов'їв не стихали. Вони почали вколитувати Василя до сну. Він не чув навіть, коли Бурко відійшов від нього. Та не далеко віддалився вірний сторож. Кілька кро-

ків оподаль ліг він на вогку від роси траву й пильно стеріг щирого приятеля.

Була північ. Кругом тиша. Тільки чути повногруді віддихи Василя. Та раптом притихли й віддихи. Василеві приснився дивний-предивний сон.

Перед ним стояв молодий гарний лицар. В одній руці держав він за поводі коня, а в другій — золотий меч, вибитий дорогоцінними жемчугами. На голові в нього, здавалося, що не шолом блищав, а саме золоте сонце розсілося на розкішних чорних кучерях. Якась свята ясність була з його лица, налятого черствою хороброю кров'ю.

— Василью, ти спиш? — відзивався він лагідним голосом.

Василь аж затрясся, почувши голос лицаря. Гарячий піт виступив на цілому тілі. Довго не міг він видобути зі себе слова.

— Я й сам не знаю, як тобі, лицарю, відповісти, — відзивався по кількох хвилинах Василь. — Коли б я спав, то не бачив би тебе перед собою й не чув би твоїх слів. Ні! я не знаю, що зі мною діється.

— Встань і ходи зі мною, — сказав лицар.

Василь встав і пішов за лицарем.

Та не легка була дорога, кудюю йшли вони обидва. Колюче терня та дикі скали утруднювали їхній хід. З усіх боків сичали люті гади. Неодина раз пробували вони кидатися на Василя, та лицар відганяв їх своїм мечем.

Недовго йшли вони, як перед ними зашуміла широчезна ріка.

— Та що це? — аж зойкнув Василь. — Не вода в ріці, а кров. Людська кров! А над рікою гори людських трупів.

Раптом лицар став на березі ріки і сказав:

— Сідай зі мною на коня, бо інакше не перейдеш ріки.

Василь умить вискочив на коня.

Криваві хвилі шуміли, гриміли, бушували. Здавалося, що от, повалять вони коня й вони обидва враз із конем потонуть у жорстоких водах червоної ріки. Але ні. Бистрий кінь швидко видирався з-поміж хвиль і щасливо вискочив із їздцями на берег. Їхали даліше не відпочиваючи. Багато страхітливих див бачив по дорозі Василь. Та проте про ніщо не розпитував він лицаря. Ще перед від'їздом із саду лицар сказав йому:

— В дорозі не відзивайся до мене. На місці про все тобі розкажу. Я сам добре знаю, що цікавитиме тебе.

По довгому часі перед їздцями зарисувалися контури високої гори. Побачивши гору, кінь мчав, мов блискавка. Вже не пара, а якийсь дивний вогонь видирався коневі крізь ніздрі й освічував усе довкруги. Здавалося, що кінь уже не землею летить, а поміж хмари. Раптом він станув і так голосно заіржав, аж земля затряслася, а в хмарах відзивалися могутні громи.

Ще не вспів Василь опам'ятатися, як кінь уже десь зник, а коло нього стояв лише сам лицар. Вони були на вершку гори.

Враз сплеснув лицар три рази в долоні і над ними засяяло золоте сонце. Так любо та чарівно сяяло воно, як ще ніколи до-

тепер не сяяло Василеві. Василь поглянув своїми бистрими очима в далечінь, а там!.. Аж серце заклинається від краси та величі. Нече чарівна панорама щасливого едему відкрилася перед ним. Безкраї лани хвилюють морем зелених ще пшениць. А поміж ними срібними лентами в'ються ріки. Між ними найбільша одна шумить, реве порогами. А над нею на високій горі, наче в казці, золотий могутній город. Золоті брами отвираються і з города виїздять на вороних конях бравурні лицарі. Полки за полками їдуть та їдуть. Аж земля трясеться. Лопотять на вітрі їх прапори. А зброя дзвенить, сяє, переливається дорогими перлами на сонці.

А ген далеко-далеко потонули в розкішних садах веселі села. На полях виспівують щасливі хлібороби.

— Дорогий лицарю, скажи, що це за країна така чарівна та щаслива? — не витерпів Василь.

— Це наша Україна колись була така, — якимсь тужливо-святотчним голосом відповів лицар. — А тепер — поглянь.

І вмить золоте сонце зайшло за чорні хмари, а Василь побачив перед собою страшну картину.

Куди не глянь — руїни та пожарища. Тільки вітер розносить куряви попелу та димів по полях. Ріки течуть кров'ю. На розпутьях валяються опухлі трупи. Худі собаки та дикі круки розтягають їх кості. А ген шляхами ведуть закутих невільників. Чути їх плач і стогін. Так тривожно дзвонять кайдани.

А там, на високій горі, на залізному хресті розп'ята хороша молода ще жінка. Кров стікає з ран. Дикі орли розривають живе тіло. А вона розпачливим голосом кричить:

— Рятунку! Рятунку!...

Раптом її крик заглушив громовий голос лицаря:

— Це твоя мати — Україна! Іди і рятуй її!

Від цього голосу Василь прокинувся зі сну. Він затрясся, мов у пропасниці, хоч ціле його тіло спливало потом.

— Дивний сон! Я розумію його, — похитав сумно головою Василь.

— Ні! Ні! — Це не сон! Це голос його сумління. Він ще не перестав кричати у моїй душі: — Іди і рятуй розп'яту Україну!

— Чую, чую тебе, Божий наказе. Я йду! Іду мстити твій біль, твою святу кров Україно!...

Раптом Максим перестав. Він так цікаво оповідав, що хлопці й дівчата, вп'яливши в нього очі, немов попали в екстазу. Аж тепер, коли він перервав своє оповідання, вони опам'яталися.

— Кінець, дідусю? — прогомоніло кілька голосів разом.

— О, ні! — похитав головою Максим, устаючи зі свого стільчика. — Бачу, що ви заслухалися в мое оповідання й готові позасипляти, — добряче усміхнувся дідусь. — Відпочиньте трохи.

— Ні, ні! Ми не помучилися, — загомоніли всі враз. — Такого цікавого оповідання ми слухали б і три ночі підряд. Оповідайте, дідусю, далі, оповідайте.

— Ет, добре вам казати — оповідайте, — відіззався найстар-

ший парубок Микола. — Тяжче оповідати, як слухати. Відпіchnіть, дідусю, трохи. Ми підіждемо. Ніч довга.

— Так, так, відпіchnіть, дідусю, — підхопили інші.

— Я не змучився, діточки, тільки трошки води нап'юся, бо в горлі висохло, — сказав Максим, ідучи до коновки з водою.

Та заки дідусь посягнув рукою за кухню, Микола витяг пляшку з малиновим соком і подав Максимові:

— Натє, дідусю, сік кращє, ніж вода.

— О, спасибі тобі, Миколо. Добрий напиток, — поплескав Максим парубка по плечі, напившись таки з пляшки солодкого соку. — Здається, що свіжї сили вплив я в себе. По цьому: підкріплюючому напитку можу вже до ранку розказувати про нашого славного героя, — сказав Максим, сідаючи знову на стілець, — ну, слухайте дальше, мої любі діти, — почав дідусь.

— Таки того самого дня Василь попрощався з ріднею й пішов організувати рідне українське військо. Він знав, що тільки той народ має волю, що має добру військову силу.

— Так, дорогі діти, — додав від себе Максим. — Плач і нарікання не дадуть волі. Воля кується на полі бою! — сказав піднесеним голосом і продовжував далі своє оповідання.

— Василь уже від кількох літ був членом тайної Організації Українських Націоналістів. На доручення цієї організації він почав збирати відважних хлопців до свого відділу. В короткому часі мав він уже біля себе сімнадцять бравурних козаків. Зброю здобули на ворогах, бо своєї не було.

— Так, так, треба було власною кров'ю платити за зброю. Не диво, що й чудєс вона доказувала, бо була осягнена святою кров'ю борців-героїв.

Василь став народнім месником. О-о, мстив він, мстив кривди народу! Але треба вам, любі діти, знати, що від цього часу він уже не називався Василь, а прибрав собі нову назву — Різун або Грегїт, — додав Максим.

З горсткою сміливих повстанців палив Грегїт ненависні «лігеншафти». За це благословив його народ, бо «лігеншафти» були новою панщиною.

Лютували гїтлерівські собаки. Вживали різних способів, щоб позбутися сміливого повстанця — Грегїта. Але не так легко було вбити того, хто повстав на мєсть за кривди рідного народу.

Одного разу вночі переходив Грегїт зі своїм відділом через один лїс на Покутті. Повстанці, помучені довгою дорогою, сили відпочивати. Незабаром дєсь і ватри взялиєся біля них. О-о, любили повстанці веселі ватри. Коби лиш лїсок, а там уже без ватри не обійдєтьєся. Зі святого вогню любови вони зродилиєся, тож і вогонь був для них радощами. Він заступав повстанцям рідні хати. Ніч була люба та тиха. Жартівливий вітерець заніє між повстанців запах кошеного сїна. Мієсь — вірний вартовий ночі, став серед неба й тихенько питає: — Хто це? Хто це там у лїсі? — А розсмієні зорі шепотїли старому бурлаці до вуха — це наше рідне українське військо!...

Час до часу було чути, як зідхав до своєї любові щебетухи соловій...

Грегіт дуже любив веселе товариство і жарти своїх друзів-повстанців. Але часом хотів він самоти. От і тепер віддалився він від варті. Ішов, чогось задуманий, лісною доріжкою. Аж ось біля могили упавшого колись давно українського січового стрільця сидить сивий-сивий, мов голуб, дід. Його голова й борода до світла місяця блистіли, мов у сріблі.

— Ви що тут так пізно вночі робите, дідусю, — спитав лагідно Грегіт.

— Жду на тебе, — відповів якимсь уже знайомим йому голосом дідусь.

— Ждете на мене? — здивувався Грегіт. — Хто ж ви такі? Я десь колись чув ваш голос.

— Так, — хитнув головою старик і раптом перед повстанцем стояв уже не сивий дід, а молодий, хороший лицар, той самий, що колись з'являвся йому в саді.

— Пізнаєш мене? — усміхнувся лицар.

— Пізнаю, але не знаю, хто ти такий, — трохи несміливо відповів Грегіт.

— Я Дух Борців, що впали за волю України і сторож її слави. На місце впадших героїв прийшли ви, українські повстанці. Я надхнув вас своїм духом завзяття й хоробрости. Я зливаю на вас, мов дорогий бальзам, їх любов до України. Вона буде вашою моральною силою в боях, у тяжких буднях і в хвилину геройської смерті. Тебе і твоїх лицарів я осяю своєю славою. Будь мечем і світлом для України в дні її горя. Вороги ніколи не будуть тобі страшні, тільки бережися своїх нікчемних зрадників. Знай, що зрада наших — це найкраща зброя ворога. Для нас своя зрада — це смерть. Тож пекольним вогнем випікайте зраду з душі усіх українських поколінь!

Тепер іди зі своїм військом у Чорний ліс. Він буде колискою твоєї сили і слави.

Відтак лицар витягнув із піхви дорогоцінний меч і подав його Греготіві.

— Поцілуй його і бережи ще більше, як себе самого. Цей меч — це найдорогоцінніший скарб твоїх батьків. Це зброя Духа України. Не було б її, пропала б Україна. Я передаю її тобі, а ти мусиш передати її другим. Пам'ятай, що кожний ворог найбільше боється цієї зброї. Ні танки, ні гармати, ні атомні бомби не в силі перемогти зброї Духа народу. Цією духовою зброєю кожного народу є любов до Батьківщини, хоробрість, національна честь і людська гідність. Доки цю зброю має народ, доти він безсмертний і непереможний. Без неї народ загине.

Та меч у руках Грегота перемінився в костур.

Грегіт злякався і допитливим поглядом поглянув на лицаря.

— Не бійся! — усміхнувся лицар. — Я нарочно зачарував його, щоб тобі легше було зберігати його.

Грегіт заспокоївся й тричі поцілував зачарований меч Духа.

— Пам'ятай мій заповіт і вщепи його в серце своїм воїнам! — сказав пророчим голосом лицар і зник.

Ще довго стояв Грегит на святому місці та пригортав до себе дорожочинний зачарований меч, що тепер у його руках був тільки звичайним костуром. На цьому ж місці застали його стрільці, що, занепокоєні відсутністю свого командира, шукали його.

Старі задумані сосни в Чорному лісі, наче відмолодли, коли побачили своє рідне військо. Це прийшов Грегит до Чорного лісу зі своєю завзятою сімнадцяткою. Здавалося, що кожна деревина співала тоді гімн рідній зброї. А пташки цілими днями й ночами уряджували концерти юним лицарям.

Ох, зрадів, зрадів Чорний ліс, як ще ніколи досі! З усіх кінців України стали сходитися туди повстанці. Всі дороги й стежки в Чорному лісі задудніли під залізними стопами гордого воїцтва. Як колись Холодний яр, так тепер Чорний ліс заройвся хоробрими повстанцями, загримів різною зброєю. Залунала бойова повстанська пісня. Як гриби по дощі, росли повстанські ряди завязаного Грегота. Його крицеве серце аж захлиналися з радости, коли бачив перед собою могутні лави рідних борців.

— З такими завзятцями і в саме пекло йти не страшно! — радів Грегит. — Ожила козацька душа в їх тілі!

Цілими днями горять-палають ватри в Чорному лісі. Юнацький сміх дзвенить, як мелодійний метал. Але й праця кипить. Там чути команду чотових та ройових при вправах, там дець гукують гарячі кріси й кулемети. А як зарежочуться карпатськими горами гранатомети, то земля задрижить, а смереки та сосни не знають, де свої кучеряві голови приклонити. О-о, кипіла праця.

Не спить, не спочиває Грегит. Від відділу до відділу кидається зі своїм костуром та все перевіряє, та всіх загріває своїм вогнем. Кожному повстанцеві зокрема дає батьківські поради. З першої хвилини все військо полюбило свого доброго командира, мов рідного батька.

— Та й не на забаву ми сюди прийшли, — каже Грегит. — Гестапівський садист розпинає нашу любов Україну. В сльозах і крові тонуть наші міста й села. Ніхто не оборонить їх, як ми самі не оборонимо. До гітлерівських бандитів ще й кремлівський опир кинув сюди своїх голодних розбишак. Навіть у нашому Чорному лісі повно большевицьких партизанів. І вони пхають ножі у спину нашим дорогим батькам і матер'ям. І ця голота грабує наші села та вішає наших безборонних братів і сестер.

Браття! Чи стерпимо ці всі ворожі наруги, звірства на нашій рідній святій землі?

— Смерть катам! Смерть гітлерівським і сталінським горло-різам! — понеслося по всій широкій Україні, аж славна Хортиця заплакала сльозами радости. Їй ізгадалися її любі чубаті, завязаті запорожці...

І залунала, заревіла гнівом месна зброя. Не було днів і ночей без боїв. О-о, карала, карала месна рука катів! Найскорше розправився Грегит із большевицькими партизанами.

— Доки я живу, не стерплю тут у Чорному лісі жодної ворожої ноги! — заприсяг перед могилами святих борців за волю України хоробрий командир. І додержав присяги. За короткий час не стало ані одного большевицького партизана в Чорному лісі. О-о, покарав їх люто Народній Месник за їхні злочини!

Затремтів і проклятий Гітлер у своєму Берліні. Бо й німоті далися наші повстанці добре в знаки. І не перелічити всіх боїв Грегота з гітлерівськими напасниками.

— Хлопці! — бувало каже Грегит. — Я хочу бачити війну!

Повстанці знали, що значать ці слова любого командира. Хай сто ворогів на одного! Смерть або перемога! І горстка очайдушних сміливців кришила на порох тверді ворожі лави. Де був Грегит, там не було невдачі. Гора Лопата в Карпатах ще й досьогодні не отямилася зі здивування. Щодня, як лиш золоте сонце покажеться над вежами, вона тихенько питає:

— Скажи мені, любе сонечко, бо ти далеко ходиш і все бачиш, — як то сталося, що ціла дивізія німців пішла в розтіч, лишаючи на полі бою сотні трупів, переможена двома сотнями Греготових лицарів?

А щире сонце сяде на скалі біля неї й тихенько шепче їй до вуха:

— Між цими завзятими лицарями був їх дорогий командир Грегит, а в нього є непереможний Меч Духа.

Залунала широко слава про славного Грегота, Героя, про його хоробрі полки та про чорноліські бої.

Всюди, куди лиш переходили народні месники зі своїм непоборним командиром, народ із вдячності кидав їм квіти під ноги.

— І ми чули про нього, — перервало кілька голосів Максимову розмову.

— Та хто про нього не чув, дорогі діти! — сказав піднесеним голосом Максим, а старі очі засяяли якимсь дивним вогнем. — Гомін хороброї зброї чорноліських повстанців по цілому світі розніс його славу. Великі столиці гучними мегафонами заговорили про нашого славного Героя Грегота.

Раптом Максим стишив свій голос, а поморщеним обличчям пробіг якийсь невимовний біль. Але він ще не переставав оповідати.

— Та ще не застиг слід гітлерівського варварства, як на Україну наїхали сталінські орди. Знову полилася українська невинна кров, знову понісся світами зойк та стогін тортурованого українського народу. Грізні заграви пожеж українських сіл освічували шлях німим колонам мучеників у холодні тайги Сибіру.

Тоді ще гнівнішими громами зарокотіла повстанча зброя.

— Мести! Мести! Мести за кров, за сльози, за руїни! — благав народ.

І вірні народні месники свіжого гніву долиляли до мести. О-о, мстили вони, мстили кривди народу. Розпеклася до білого від гніву й залізна душа Грегота. Не втихала хоробра зброя його воїнів. Тремтіли московсько-большевицькі злочинці на саму ли-

ше згадку — Різун-Грегіт. Затремтів і сам Сталін у своєму ведмежому леговищі. Справляли пири вовки та круки на ворожих трупах. Запінився від люті кремлівський бурмило. Цілі зграї хижих вовків, всі сили найзлочиннішого НКВД кинув він проти українських повстанців. Та вже найбільше напосівся московсько-большевицький хижак на небезпечного для нього Грегота.

І почалася боротьба, якої світ ще не бачив. Золотий вінок слави та героїзму виплели Україні новітні батури́нці. Ворог бачив, що нічого не вдіє Греготів зброєю. Тож зрадою задумав знищити його. І знайшовся підлий юда, що продав катам непереможного лицаря. Східний зрадник навів великі сили ворогів на його табір саме тоді, як у таборі був командир з маленькою горсткою повстанців. Почався нерівний бій. Гори ворожих трупів положила горстка повстанців. Та вже найбільше накопив їх хоробрий командир. Він бачив, що виходу не буде, тож хотів дорого продати своє хоробре життя. Та тоді він не думав про себе, а думав, щоб дорогоцінний Меч Духа зберегти Україні любій та її майбутнім борцям.

Залунав останній стріл із власної пістолі і гордого Героя Грегота не стало між живими.

Мов дикі шуліки, кинулися кати на святе тіло полум'янного Лицаря. Цілий тиждень держали його на видовищі та пильно берегли, щоб не віджив. Вони й самі вірили, що такі Герої, як Грегіт, не вмирають.

І не помилилися кремлівські дупогуби. Залізний Лицар — Різун-Грегіт живе! У Чорному лісі остався його великий Дух. Він зберігає Україні Меч Духа, заховавши його у рідну землю. Незабаром прийде новий народний Месник. Безсмертний Герой — Грегіт добуде з пахучих надр рідної Землі Меч Духа й передасть Йому. Загудуть бурі грізних революцій, «потече сторіками кров у сине море», зашумлять — Холодний Яр, Чорний ліс і заграють гімн Волі Софійські дзвони. Засяде Вільна Україна на золотокованому Престолі, а Новий Месник положить перед Нею Меч Духа. Тоді з Чорного лісу прилетить вічний Дух Грегота та віддасть любій Україні останній салют:

— Україно, я вірно хоронив Твій Меч!

А покищо месний Дух Грегота ходить по Чорному лісі й готує нових борців на останній бій. Ще й тепер тремтять кати, коли переходять Чорним лісом. За кожною смерекою, за кожним кущем, на кожному роздоріжжі їм привиджається грізний Народний Месник — Різун-Грегіт.

А чорноліські сосни шумлять, шумлять, шумлять і співають Йому вічну пісню слави...

Вже співали перші півні, як старий Максим скінчив свою легенду про Героя.

Хлопці й дівчата подякували дідусеві за оповідання й розійшлися по домах. Але довго-довго ніхто з них не міг заснути, бо в юних серцях гнівним завзяттям дзвенів Меч Духа.

Січень, 1948 р.

Альфонс Доде

Більярдна партія

(Оповідання)

Після дводенної битви й ночі, проведеної під дощовою зливою, вояки ослабли. Вже минуло три години, як їх тут залишили перемерзлих, зі зброєю в руках, серед калюж на шляху, серед болота й мокрої землі, — три довгі години.

Знесилені втому, безсонними ночами, в мокрих мундирах вони тулилися один до одного, щоб розігрітись і підбадьоритись. Деякі із них сплять стоячи, спершись на сусіда і вві сні ще більше помітно втому й нестатки на тих ослаблених, опущених обличчях. Болото й дощ — ні вогню, ані теплої страви, тільки чорне нависле небо й навколо вороги. Це страшно... Що вони тут роблять? Що тут діється?

Гармати повернені жерлами до лісу, неначе чогось пильнують. Зброя зачасно й пильно вдивляється у виднокруг. Все, видно, приготоване до атаки. Чому ж не атакують? Чого чекають?..

Чекають наказів, а їх із головної квартири не присилають.

Головна квартира недалеко. Це гарний палац в стилі Людовика XIII, стіни якого вимиті дощем, блискають на схилах узгір'я. Справді, княжа резиденція варта, щоб на ній розвивалась хоругва маршала Франції. Великий камінний вал відділяє її від дороги, травники аж до самих дверей, зелені й рівні, оточені вазонами квітів. З другого боку дому, з середини йдуть ясні грабові алеї, розстилається як зеркало ставок, де плавають лебеді. А в голубнику з дахом у вигляді пагоди викрикують пави й золоті фазани і б'ють крилами. Хоча господарі й виїхали, однак не відчутно тут заупущення, не видно знищення війни. Хоругва шефа армії охоронила тут усе, до найменшої квітки на травнику, і справді дуже вражає ця велика тиша, той лад у всім, рівних лініях мурів, у глибокій мовчанці при вході, так недалеко від поля битви...

Дощ, що там, на дорогах, творить купи гидкого болота й глибокі колії, тут тільки наче елегантна аристократична струмина освіжує червону барву цегли, зелень травників, що від неї поблискує листя помаранчевих дерев і білі пера лебедів. Усе блищить, усе спокійне. Справді, коли б не хоругва, що повіває над дахом, коли б не двосе вояків на варті перед входом, ніхто б не подумав, що це головна квартира. Коні спочивають у стайнях. Подекуди можна натрапити на групки слуг та ординарців, що снують коло кухонь, або на якогось огороdnика у червоних штанах, що спокійно розгортає граблями пісок на широкім подвір'ї. З ідальні, вікна якої виходять на ґанок, видно наполовину неприбраний стіл, повідтикані пляшки, порожні чарки на

зім'ятій скатертині; видно учта скінчилася й учасники розійшлися. У сусідній кімнаті чути гомін голосів, сміх, стукіт куль, що котяться, брязкіт чарок. Маршал саме грає свою партію і тому-то армія чекає на його розпорядження. Коли маршал почне свою партію, то нехай там і небо валиться, ніщо на світі не спроможне йому перешкодити партію!

Більярд!

Це слабкість того великого войовничого мужа. І він при ній такий поважний, як під час битви: в парадній уніформі, груди обвішані орденами, очі блищать, щоки горять, він підохочений учтою, грою і грогом. Його військові ад'ютанти стоять із респектом довкола нього, готові до послуг, розпадаються від подиву за кожним його ударом. Коли маршал зробить один пункт, усі тиснуться до записної таблички; коли маршал хоче пити, всі хочуть приготувати для нього грог. Це громада еполетів, дзенькаючих хрестів, аксельбантів. І вид усіх тих гарних усмішок, придвірних поклонів, нових гальових мундирів у цій високій залі, з вікнами, що дивляться в парк і на фронтове подвір'я, все те нагадує осінь у Компень і трохи пригладжує прикре враження від брудних плащів, що мерзнуть там вздовж дороги понурими групами під дощем.

Партнер маршала — це капітан генерального штабу, тісно втиснутий у мундир, щойно підстрижений і поголений, в ясних рукавичках; він перша сила в грі в більярд і міг би на тім полі побити всіх маршалів на світі; але він уміє триматися на пошанливій віддалі від свого шефа і старається щоб ані не виграти, ані дуже легко не програти. Це те, що називається офіцер із майбутнім...

Але, увага, молодий чоловіче, тримайтесь! Маршал має п'ятнадцять пунктів, а ви десять. Треба тільки вести партію так уміло, як тепер, бо ж це буде значити більше для вашої кар'єри, аніж ви були б тепер разом з іншими під потоком дощу, що затоплює виднокруг і заболочує й найгарніші мундири, знищує золото на аксельбантах, в очікуванні наказів, що не приходять.

Це справді цікава партія. Кулі котяться, штовхають одна одну, мішають свої барви. Рами більярда сильно їх відбивають, зелене сукно нагрівається... Зненацька на небі блискоче племінь від гарматного вибуху. Від глухого гуркоту подзвонюють шиби. Всі здригаються й переглядаються неспокійно. Тільки маршал не бачив нічого, не чув нічого: схилившись над більярдом, він саме обдумує чудовий удар-відповідь; в таких ударах його головна сила!

Та ось знову блиск, потім другий. Гарматні постріли падають густо, один за одним. Ад'ютанти біжать до вікон.

— Чи не прусаки атакують?

— Нехай атакують, — каже маршал, ставлячи білу. — Ваша черга, капітане!

Генеральний штаб здригається від здивування. Тірен, який заснув на лафеті гармати, є ніщо проти цього маршала, такого спокійного при більярді в хвилину атаки... Тим часом галас все наростає. З гарматними пострілами змішується тріск рушниць, летять вогнисті кулі. Червона хмара з чорними ободами доходить аж до краю травників. Середина парку в полум'ї. Пави й фазани перелякано кричать у своїм голубнику; арабські коні в стайнях, почувши порох, стають дуба.

У головній квартирі рух. Депеша за депешою. Носії прибігають по змозі скорше. Кличуть маршала.

Маршал неприступний. Як уже сказано, ніщо в світі не може йому перешкодити скінчити партію.

— Ваша черга, капітане!

Але капітан не може зосередитись. Що то значить молодість! Він тратить голову, забуває, як треба грати і робить раз-по-раз два удари, через що майже виграв партію. Тепер на маршала нападає злість. Несподіванка, досада вимальовуються на його мужнім обличчі. Саме в ту хвилину на подвір'я влітає вершник. Адьютант, забризканий болотом, притьма влітає на ганок: »Маршале! Маршале!« Розгніваний і червоний, як півень, маршал з'являється у вікні з більярдовим києм у руці.

— Що там сталося? Хто це? Чи тут немає ординарця?

— Але маршале...

— Добре, добре... зараз... Нехай чекають моїх наказів!

І зі злістю зачиняє вікно.

Нехай чекають його наказів!

Що ж мають ті бідні люди робити? Вітер жене на них дощ і картечу. Одні батальйони розбито, а інші стоять із зброєю в руці, не розуміючи своєї безчинності. Немає ради. Чекають наказів... Але тому, що на смерть наказу немає, то люди сотнями падають за лісом у рови перед великим мовчазним палацом. І хоча вони й попадали, та все ж картеча їх шматує й через відкриті рани поволі тече шляхетна кров Франції... А там, на горі, в більярдовій залі — йде також гаряча баталія, маршал відбив своє, але малий капітан борониться, як лев...

Сімнадцять! Вісімнадцять! Дев'ятнадцять! Ледве вистачає часу, щоб записувати пункти. Военний гуркіт наближається. Маршал має здобути ще один пункт. Гранати вже падають у парку. Ось одна бахнула над ставком. Кришиться дзеркальна поверхня, переляканий лебідь плаває у вирі закривавленого пір'я. Це останній вибух. За ним — велика мовчанка. Чути лише плоскіт дощу по грабіні й невизраза їзда під горою, а на розбитих дорогах щось тупотить, неначе череда. Армія цілковито розбита. Маршал виграв партію.

Із французького переклала
М. Трушевська

Василь Кучер

Устим Кармалюк

(Уривки з роману)

З ПРИВОДУ ДРУКУ УРИВКІВ ІЗ РОМАНУ «УСТИМ КАРМАЛЮК»

Ім'я організатора українських селянських повстань проти російського поміщицтва й польської шляхти в Україні — Устима Кармалюка — широко відоме, і в українській літературі було вже кілька спроб створити художний твір на цю тему. Ніхто дотепер із українських письменників не мав у своєму розпорядженні документів (бодай відібраних царською чи совєтською цензурами) з тих часів, тобто першої половини 19 віку, що їх старанно зберігала царська поліція. Нарешті частину з тих документів дістав на руки київський письменник Василь Кучер, і написав роман «Устим Кармалюк» (у 1953 р.).

Звичайно (як і можна було сподіватися) чи з власної волі, чи під польшевицько-московським тиском, — автор у своїй, місцями мистецьки написаній, оповіді зфальшував найголовніше: те, що Устим Кармалюк боровся в першу чергу проти панщини, занесеної в Україну з Росії; що Кармалюк із своїми повстанцями оббирав московських поміщиків і польських шляхтичів в Україні і лише іноді звертав увагу на українського пана (яких, зрештою, майже й не було, а більшість відносно добре поводитися з людьми). В. Кучер на догоду Москві вивів образ українського пана Ханенка в найчорніших тонах, підкресливши, що то — пан українського походження, але ні разу не говорить прямо, що різні графи Моркови, Грохольські, Уловичі тощо — російські пани, сарана, що накинулася на поневолену Україну, що старанно намагалася зловити героя українських селянських повстань — Устима Кармалюка. Не називає автор по-імені і різних Опаловських, Заремб, Підгурських тощо — польських і поміщиків, і голодранців, які в ті часи намагалися прилаштуватися в Україні. Зате — на догоду Москві, і без чого в тих диких умовах «вільної творчості в СРСР» книга й не вийшла б — вигадав В. Кучер образ Івана Дроздова, росіянина, який ніби допомагав Кармалюкові та був одним із провідників його загонів. Насправді ж у всіх документах того часу ніде про Дроздова не згадується, а зате пишеться про українця з Одещини — Івана Чорноморця, який і був у дійсності з Кармалюком. В одному місці роману, між іншим, цитується такий документ з прізвиськом Чорноморець — автор не зміг плутати до кінця...

В. Кучер всякими способами оминає в романі національне питання, спираючи все виключно на тодішні важкі соціальні відносини. Наші читачі розуміють, що це фальшування і що в історичній дійсності так не було. Окремі частини роману написані настільки на угоду різним польшевицько-московським теоріям про «споконвічну дружбу» українського й російського народів, що їх доводиться пропускати. Зате, як це бачить читач, там, де В. Кучер розповідає про дії Кармалюка, про

його багаторазове перебування в Сибірі, про родину й долю його синів, коли малює побут українського села того часу — там автор досягає часом значних успіхів і саме за такі вдалі й відповідніші до історичної правди картини ми й публікуємо уривки з роману. Крім того, багато історичних документів, що їх щедро цитує В. Кучер, становлять самі собою немалу цікавість.

Редакція

* * *

3

Канцелярист нижнього земського суду Матвій Барабаш, що возив гінця від губернатора по маєтках, повернувся до повітового міста Літина пізно. Він був дуже втомлений від тряскої дороги, щедрого частування за багатим столом, яке щоразу ставили перед гінцем губернатора дворяни, поміщики, верхова шляхта. Важлива звістка про втечу Кармалюка, яку гінець за наказом губернатора, під великою таємницею, повідомляв поміщикам, мала добру ціну. За неї цінили щедро, приймали гінця, а разом з ним уже й канцеляриста Матвія Барабаша, гостинно, на широку ногу. Поміщиків було своєчасно попереджено про втечу Кармалюка, і вони мали берегти цю звістку у великій таємниці від своїх хлопів, тим часом готуючись до нових сутичок з ватагою цього біглого каторжника. Тепер його напад вже не застане їх несподівано. Вони все приготують, щоб врятувати себе і свої скарби від наглої загибелі, а може, й самі ввіймають Кармалюка. Раз їх попереджено, значить, вони будуть завжди напоготові.

Матвій Барабаш, сповнений гордості, за виконане губернаторське доручення, в'їхав до Літина і одразу легко зітхнув. Всі його побоювання наткнулися по дорозі на Кармалюка минули, в голові ще й досі стояв якийсь каламутний дзвін від випитого й з'їдженого за панськими столами. На язиці ще й досі вертілася одноманітна суха фраза з таємного донесення, яку канцелярист Матвій Барабаш завжди однаково холодно вимовляв у кожному маєтку, після повідомлення губернаторського гінця: «По дороге на каторгу, у Вятской губерне, ушел из путевой тюрьмы». Більше він нічого не знав про втечу Кармалюка, жодного зайвого слова не вимовляв, таємниче позираючи на губернаторського гінця. Це накладало йому на обличчя якусь таємничу печать, і дворяни, й поміщики прихильно ставились до Матвія Барабаша, що недавно вибився в писарчуки, а тепер став канцеляристом Літинського нижнього суду. Тепер від нього багато чого залежить у всіх справах, які розглядає суд. Матвій Барабаш може написати протокол допиту, вміє як завгодно подати земському справникові судові папери, пробував навіть обходити закони на користь того, хто багатше позолотить його скромну канцелярську руку.

Дрімає тихий Літин, повитий глибоким спокоєм. Над широким ставом, що холодно виблискує проти повного місяця, височить кам'яна тюрма. В чорних проваллях тюремних вікон полискує на залізних ґратах місячне сяйво. В'язні давно вже лежать, розкладені по тісних і задушливих казематах, так як і їхні справи у кованій дубовій скрині Матвія Барабаша. Канцелярист добре знає кожен той аркуш, номер, протокол, бо він те усе заводив своєю рукою або під його наглядом складали земські рядові писарчуки.

Шумить на ставу сонний очерет, сплескує риба на бистрині, гуде вода в лотоках на греблі. Біля будинку інвалідної команди куняє вартовий солдат при брамі, у вікнах горить світло. «Мабуть, знову в карти ріжуться», думає Матвій Барабаш, солодко позіхаючи. Зараз і він спочине. Вмиється з дороги, пережилить добру чарку оковитої з того могорича, що його обов'язково припасли для канцеляриста судові писарчуки. Вони, мабуть, вже давно хропуть, і це добре, бо інакше причепляться розпитувати його про подорож, заведуть теревені на цілу ніч. А так усе обійдеться добре. Канцелярист Матвій Барабаш прибув до Літина тихо і несподівано, так само, як і виїхав, серед ночі.

Скриплять знайомі сходи на ґанок, лащиться кудлатий пес, почувши хазяїна, пахне тепла казенна кімната, в якій живе канцелярист. За стіною, в другій кімнаті, через коридор, живуть писарчуки. Матвій ступає в коридорі тихо, щоб не побудити їх, але на зустріч йому шкутильгає солдат інвалідної команди, що його приставлено охороняти скрині з судовими справами, і злякано шепоче:

— Ой, де ж ти ходиш, забіяко? Тут таке робиться, що хоч тікай. Справник уже тричі прислав за тобою. Він сказав — приставити тебе живого або мертвого. Там, певно, знову щось скоїлося... От лиха година, — чухає потилицю солдат.

— А нащо кличе? — запитує Барабаш, і його бліде, повите віспою, обличчя одразу наливається кров'ю, червоніє.

— Піди та спитай! — кидає солдат. — А мені наказано доповісти, як тільки ти прибудеш. То як мені бути? Йти доповідати, чи ти сам?

— Сам, — зітхає канцелярист і, навіть до своєї кімнати не зайшовши, вибігає з коридора в темну ніч. Де й поділися його сон і втома. Він біжить швидко, перестрибуючи калюжі, обминаючи вибоїни, а в голові стоїть одне, невідступне: »Хто доніс на нього? Чия це робота? Що ж робити тепер? Хіба тільки він один брав ті хабарі? Весь суд їх бере! Що ж тут дивного? Сам справник приймає з маєтків цілі вози, набиті пшеницею, салом, горілкою, сувоями полотна та килимами. Канцелярист Матвій Барабаш дрібна коماشина у порівнянні із справником. Це всі добре знають...«

В приймальні справника його довго не затримують і, доповівши, одразу ведуть до кабінету. Серце в Барабаша починає сту-

котіти все дужче і дужче, воно вже колотиться так, немов хоче вирватися з грудей.

За широким столом, укритим зеленою скатеркою, підводиться огрядна постать земського справника Уловича. Блискучі скельця пенсне в золотій оправі тремтять на його м'ясистому носі, і весь він труситься від люті, пронизуючи лихим поглядом свого канцеляриста. Над його головою зводиться грізний портрет імператора Олександра в бронзовій рамі, а Барабашу ввижається, що царські очі теж налилися грозою і пропикають до кісток його втомлене, сонне тіло. Ні! Коли доведеться круто, Матвій Барабаш знову впаде на коліна і слізю почне каятися своєму благодійнику, поклянеться останній раз навіть пальцем не торкатися чужого добра. Хай йому краще руки повідсихають, аніж має терпіти таку ганьбу і великий гріх. Більше з ним цього не трапиться.

— Ти що понаписував, чорнильна твоя душа! — грюкає кулом об стіл справник Улович.

— Бог свідок, пане, я не винен, — вклоняється Барабаш.

— Не винен? А це чия рука? Хто писав цього протокола? — тикає йому в обличчя якимсь папером справник.

Барабаш злегка відстороняється, впізнавши на папері свою розгонисту руку з чудернацькими закрутами при кінці кожного слова, і серце його заспокоюється. Але він і далі вдає переляканого, кліпає білявими повіками, придуркувато витрищує посоловілі очі, хоч одразу вже заспокоївся, коли відчув, що йдеться не про хабарі.

— Що це таке, я питаю? — гримить справник.

— Це, ваша світлість, протокол допиту розбійника... Ви диктували, я писав. Тут все точно, слово в слово, — спокійно пояснює канцелярист.

— Якого розбійника? — скрикує справник.

— Кармалюка.

— Як ти сказав?

— Кар-ма-лю-ка, — не розуміючи, чого від нього хоче справник, повторює по складах канцелярист.

— Кар-ма-лю-ка, чи Кар-ма-ню-ка? — присівкується справник, теж вимовляючи по складах.

— Кар-ма-лю-ка, — здивовано відповідає Барабаш.

— Ірод! Дурбило! Та я тебе назад до маєтку пожену — волам хвосту крутити і з кріпаками затірку сьорбать. Забув, якого ти роду?

— Дворовий кріпак вашої вельможності. Канцелярист земського суду, вірнопідданий його імператорської величності самодержця всієї Русі, помазника Божого Олександра Першого вірний холоп, Антонів Матвій Барабаш, — мов на молитві, дає присягу канцелярист.

Справник одвертається до вікна і тарабанить пальцями в шибку. Це його трохи заспокоює. Молитовний тон канцеляриста,

який і тут не забув звеличити справника, благодійно впливає на Уловича. Він підходить до Барабаша і починає говорити вже спокійніше:

— А в сентенції губерніяльної комісії військового суду записано: »Кар-ма-нюк«! Нюк, а не люк. Чому ти не виправив?

— Дозвольте, пане, але ж у метричній книзі села Головчинець написано: »Кар-ма-люк«, — пояснює Барабаш.

— Я наказав вилучити із церкви метричну книгу. Ось вона, — вимахує грубезною книгою в шкіряній оправі справник і, приступивши впригул до Барабаша, злісно шепотить:

— Губернатор повелів іменувати його віднині — Кар-ма-нюк, що означає карман, карманник, злодій! Пан Ханенко вже дав йому це вуличне прізвисько, і воно пішло гуляти по всій губернії. Тепер зрозумів, осліяча твоя голова?

— Так, — схвально хитає головою Барабаш і додає: — Але в метриці є плутанина і з його іменем, пане. Від того його ім'я пишуть у протоколах по-різному.

— Як саме?

— Губернія пише, що він Августин, ми — Устіан, Іустин, а в метричній книзі записано Севастіян. Треба й це уточнити, — радить канцелярист.

— Не треба! — кидає справник. — Ти виправ і збережи одно прізвисьце, як велить губерніяльна сентенція. Кармалюк — значить карманник, злодій, розбишака... Метричну книгу опечатай і поклади в залізну скриню... Писарям ні слова! Поясни, що треба скрізь писати: »Кар-ма-нюк«, як стоїть у сентенції губерніяльної комісії військового суду. Марш!

Цілу ніч горіла лойова свічка в секретній кімнаті Літинського нижнього земського суду. До самого ранку не стуляв очей канцелярист Матвій Барабаш. Відчинивши ковану скриню, він виймає з неї все нові й нові папери, старанно скрипів гусячим пером і притрушував списані аркуші з череп'яної пісочниці. За дверима куняв кривоногий солдат інвалідської команди, якому було наказано нікого не пускати в секретну кімнату, де працював канцелярист.

На столі перед Барабашем лежала книга метричного запису села Головчинець за 1787 рік. В ній про народження Устима Кармалюка було таке свідчення:

»Месяца февруариа дня 27.

Аз, иерей Иоан Палей, парох Головчински храму Покрова Присвяты Богородицы, окрестих и миром святым помазах младенца Севастияна от родителей законновенчанных Якима Кармалюка и жены его Елены, восприемницы быша Василь Мельниченко со Агафиею Луцковою женою«.

Матвій Барабаш ще раз прочитав цей запис і, обклавши восковими печатами зашнуровану книгу, заховав її на саме дно залізної скрині. Потім він вийняв і ще раз перечитав сентенцію

губерніяльної комісії військового суду за 1818 рік. В ній саме й було те слово, заради якого слухняного канцеляриста лаяв справник цієї ночі. Сентенція розповідала про перший процес над Устином Кармалюком, його засудження до кари, яке потім Подільський генерал-губернатор замінив довічною каторгою в Сибіру і тілесним покаранням.

Матвій Барабаш гортає пожовклі аркуші судової сентенції, і серце його стискається від болю. Як давно те все діялося, а пани — (москалі та поляки) й досі не забули Кармалюка. Приказка каже: що записано пером, не витягнеш і волом. А от його справник примушує витягати написане... Тепер виходить, що й він, Матвій Барабаш, теж стає собі на великий гріх співучасником панської змови проти Устима Кармалюка. Що ж там пишеться? Не гарячися, Матвію, читай усе вдумливо, не поспішай. Однаково Бог правду бачить, і вона, правда, ніколи у воді не затоне, в полум'ї не згорить. Вона, однаково, колись випливе наверх... Спокійно, Матвію... Читай далі.

Комісія військового суду при Кам'янець-Подільському ордо-нанс-гаузі по указу Його Імператорської Величності слухала витяг із справи підсудних рекрутів Данила Хроня і Устима Кармалюка, які разом втекли з солдатів і ніби в Літинському повіті вчинили розбій, спаливши багатого селянина Івана Сала з села Дубового...

З протоколу допитів Матвієві стає ясно, що рекрут Данило Хронь, син Василів, має 26 років, неписьменний, нежонатий, уродженець Кам'янець-Подільської губернії, Літинського повіту, села Дубового, із поміщицьких селян, в службі перебуває з 1809 року рекрутом. В походах і ратному ділі проти ворога не бував. Судовим вироком 1814 року, липня місяця, в Кам'янці за втечу з солдатів покараний за конфірмацією вищого начальства шпід-рутенами крізь п'ятсот чоловік один раз. На допиті показав, що його, Данила Хроня, після покарання відправили з командою невідомо куди, і він при переході з першого тракту втік уночі з невідомого йому села разом з Устином Кармалюком. Після втечі він, Данило Хронь, в селі Дубовому зовсім не був, а знаходився в лісах Літинського повіту з товаришем своїм Устином Кармалюком. Жили вони з того, що просили милостиню в проїжджих людей, а іноді їх годували пастухи. В тому лісі їх упіймали і привели в Літинський нижній земський суд, де вони сиділи більш, як півроку під вартою, а потім були переведені в Кам'янець на суд за втечу. Познайомився він, Хронь, з Кармалюком під час втечі з солдатів, а до того його не знав.

А Устим Якимів, син Кармалюк, що має 31 рік, неписьменний, жонатий, родом з Подільської губернії, Літинського повіту, з села Головчинець, з поміщицьких селян, в службі перебуває з 1812 року рекрутом, в походах і боях проти ворога не бував. В час рекрутської служби знаходився під судом у Кам'янці за втечу з солдатів 1814 року в липні місяці і покараний за конфір-

мацією вищого начальства шпідрутенами крізь п'ятсот чоловік один раз. Показав на суді, що після покарання був він, Кармалюк, з іншими відправлений в команді до Криму і при виході з Кам'янця на першому тракті, разом з товаришем своїм Данилом Хроном, втік і знаходився понад шість тижнів у лісах Літинського повіту, де його і впіймали. Він, Кармалюк, смертовбивства Іванові Салу не чинив, грабування не робив і навіть у селі Дубовому ніколи не бував. Вся його вина полягає в тому, що він утік з солдатів. Данила Хроня пізнав тільки під час втечі, а до того знайомий з ним не був.

»Не винен!« скрикує в думці Матвій Барабаш і, зціпивши зуби, важко зітхає, бо далі в сентенції вже викладається тяжке звинувачення проти Устима Кармалюка в убивстві Івана Сала, якого Кармалюк не чинив. І, головне, що скрізь у паперах вже стоїть спотворене прізвисьце підсудного — Карманюк, яке канцелярист має тепер переписати в усіх судових документах за повелінням губернатора і земського справника.

Боже милостивий, ти бачиш, що вони роблять з людьми! Глянь же і на бідного канцеляриста Матвія Барабаша, будь хоч свідком, що він і тут не винен.

Але папери стверджують, що сестра Івана Сала Мокрина, яка має 50 років, служниця його, дівка Явдоха Чорнійоза, що має 18 років, пасинок Антон Яковів Сорока 18 років, слуга Петро Данилів 12 років — всі показали, що після Благовіщення в першу неділю, тобто з 30-го на 31-е число березня місяця 1813 року, на хуторі вицезгаданого Івана Сала, пізно увечері з'явилися люди невідомі і стали кричати: »Відчинняй, мужик!«. »Антоне, Антоне, відчини«. Коли Іван Сало і сестра його Мокрина вийшли в сіни і відчинили двері, а дівка Явдоха запалила свічку, прибулі зв'язали Івана Сала і всіх, хто був у хаті. Вони забрали з скрині гроші. Було їх у хаті троє, а надворі ще декілька. Вони поприв'язували хатніх людей Івана Сала до столу і лавок, самі вимазалися в сажу і почали водити Сала по хаті, щоб показував де гроші. Потім один, що був у польській чемерці, обкладений сивими смушками, і в сивій шапці, загукав: »Козаче! А подай-но горілки!«. Один подав через вікно горілку, і вони облили нею Івана Сала і підпалили соломною. Тоді насипали жару в халяви, поклали Івана Сала на землю і почали пригнітати до жару колінами й ногами. Забравши багато речей в обох коморах, сказали: »Давно вже ми на тебе важили...« Опісля підперли хатні двері колодами, запалили в сінях соломі, а самі ходили коло хати. Тоді жінки розв'язали одна одну і кинулися до вікна, але їх ударили списом, прорвавши сорочку на Мокрині. Коли почало дуже горіти, на селі задзвонили у дзвони, і нападники втекли. О тій порі попеченого Івана Сала, який ще був живий, жінки витягли з хати через вікно і самі врятувалися від вогню. Хата і всі хліви з возами й рогатизною погоріли. Пашні різної згоріло сто корців, а всього, як підтвердив син згорілого Івана Сала, Яків, завдано збитку худобою і речами на три тисячі злотих.

Виходячи з цього, суд ухвалив:

Через те, що підсудні рекрути Хронь і Кармалюк вчинили смертовбивство Івана Сала до видання височайшого маніфесту від 30 серпня 1814 року, за яким їх належить тільки заслати на каторгу, тепер мають бути покарані на смерть. Вся ця постанова комісії військового суду не буде виконана, а передається на волю і конфірмацію вищої влади. Підсудні ж Хронь і Кармалюк знаходяться під вартою в Кам'янецькому ордонанс-гаузі.

Під документом написано: »Дано в Кам'янці-Подільському 20-го дня 1818 року. З оригіналом згідно: презус плац-майор Гратинський. Аудитор Кам'янецького ордонанс-гауза Станов«.

Отак карають невинних, топлять правду святу і не дають роботящій людині голову підвести.

Матвій Барабаш відіклав сентенцію і похилив голову на стіл. Він знав, що дрібний поміщик, який і в підметки не годиться панові Ханенку, силою віддав у солдати Кармалюка, розгнівавшись на нього за якийсь дрібний непослух. А за цією бумагою виходить, що після всього винуватий zostався один Устим Кармалюк. Пригадав канцелярист і Івана Сала, цього заможного дідича, який був багатший за пана Пігловського і теж мав у себе в хазяйстві кріпаків. Матвій Барабаш знову й знову вивчав сентенцію, але ніяк не міг знайти в ній переконливого доказу, що Івана Сала спалив і пограбував Кармалюк. Ні свідки, ні речові докази, ні сам Кармалюк цього не стверджували. Десь глибоко в душі канцеляриста ворухнувся пекучий сумнів у всьому цьому. Він уявив свого батька і матір, що підірвалися на панщині і рано постаріли. Така ж доля, або солдаччина, ждала і його, Матвія Барабаша, коли б не той щасливий випадок, що його пана, дрібного поміщика Уловича було призначено на посаду повітового справника. Пан, навчивши його грамоти, забрав з собою, зробив канцеляристом, але волі не дав. Він і досі кріпак, його за найменшу провину можуть погнати назад до маєтку, на глум і знущання. Вони в протоколах кріпаків Івана Сала називають слугами, а то ж справді знедолені кріпаки. Пани вже зробили Кармалюка злодієм і розбійником, а він же не такий. Матвій Барабаш сам був при його допиті, писав протокола в Літинській тюрмі, бачив і Данила Хроня там. Хіба вони розбійники? Їхня вина тільки в тому, що не захотіли нести ще важчої кріпаччини, солдатської каторги на цілих двадцять п'ять літ. Але... що ти зробиш!

Матвій Барабаш сумно хитає головою і гірко шепоче:

— Боже мій, де ж твоя правда? Невже ти не бачиш, що робиться на цьому світі?...

Догоряє лойова свічка, десь за рікою співають перші півні, а він усе сидить біля столу, втупивши очі в грубі сувої паперів, і вже нічого не бачить у них.

(Продовження буде)

Леонід Полтава

Про літературу для маленьких читачів

(Українська дитяча література в УРСР і на еміграції)

По довгім плаванні вернувши в отчий дім,
Ти сів між дітками, щоб розказати їм
Про дальні береги та про чудні народи.
Ще й слова не сказав, а вже багрянні води
В очах їм мерехтять...

Максим Рильський

Замість вступу

У світовій літературі, а в українській особливо, існує більше художніх творів про дітей, ніж творів для дітей. Але малого читача література про нього якнайменше цікавить уже хоча б тому, що вона неприступна його світосприйманню, не відповідає інтелектуальній розвитковій і тому випадає з кола зацікавлень. Найсхвильованіші почуття, висловлені мовою дорослого, зовсім не хвилюють дитини. Між психологами, письменниками і педагогами існує постійна суперечка про те, чи дитячий світ — це світ в собі, тобто власний, сформований і конкретно означений, самовистачально-повний світ, — чи дитячий світ це лише частина, початок дорослого світу? На цю прастару тему українська наукова література, на жаль, дуже бідна. Не надто багата наша література і на різного жанру твори для дітей, хоча все суспільство визнає, що книжка (особливо ж на еміграції) — це один із перших чинників, який формує душу дитини, майбутнього громадянина й трудівника, розвиненої у всіх відношеннях людини, української людини.

На європейському континенті Франція, Англія й Росія мають найбагатшу літературу для дітей (від дошкільного віку аж до юнацького). Англійська дитяча література своїми якісними творами посідає чи не перше місце в світі взагалі. У Франції й Англії за останній час розійшлося багато тисяч примірників виданої в Москві у французькому й англійському перекладі української казки «Рукавичка». Гарні ілюстрації, напівекзотичний для чужинців підзаголовок «українська народня казка», добрий переклад привернули увагу вибагливих батьків і малих читачів цих країн. Багатомовний факт: батьки-чужинці звертають увагу і на перекладну дитячу літературу.

...У Франції існує велике видавництво «Гашет», яке спеціалізувалося виключно на виданні дитячої літератури. Поруч із ним працює не менше відоме видавництво «Кукуріку» та ціла низка інших, менших, але дуже активних, які своєю продукцією запобігають поширенню небезпечних «коміксів». Згадане видавництво «Кукуріку» з року в рік видає багато привабливо ілюстрованих книжок в серії «Маленька золота книжечка». Для орієнтації, на які теми звертає видавництво увагу (а воно має для цього окремих радників із письменницьких, педагогічних і церковних кіл), подаю кілька назв із згаданої серії: «Медвіник — казка про харч», «Наш приятель песик», «П'ятеро малих пожежників», «П'єро і його літак», «Історія дитинки Ісуса», «Лякливий котик», «Найменші тваринки», «Рудий ведмідь», «День у зоопарку», «Поспішне таксі»... Не варто перелічувати

десятків назв книжок із тільки цієї серії, щоб побачити, яке тематичне багатство, який надзвичайний світ реальної казки має французька дитина в своїй книжечці і яку велику пізнавальну роль ці твори виконують. Часом неповновартісні щодо тексту, французькі дитячі книжки завжди прегарно ілюстровані: гумор, глибоке вникнення в дитячу психіку, високорозвинений мистецький смак, гарно дібрані кольори, простота композиції малюнку, в якій прихована велика складність і продуманість, чіткість лінії, неперегруження деталями... — це кілька характеристичних рис французької дитячої ілюстрації. Часто дитяча книжка у Франції має мінімум тексту. Іноді текст (для найменших) дається лише для того, щоб оживити малюнок, пояснити його, змусити активніше працювати дитячу уяву. Подаю для прикладу в перекладі один із таких віршів (із книжечки »Медівник«):

Мишка-шкряботушка,
Рожевеньке вушко,
Що у вірочці жила —
Розважатись почала.

Аж зненацька пташка
Стриб! і закувала!
Мишки-шкряботушки
Наче й не бувало!

Налякалася навік
Та у вірку —
Скік!

Ілюстрація до цього вірша: на розвороті двох сторінок — два стінних годинники, на обох — мишка. Зліва вона лізе по ланцюжку вгору, справа — стрибає вниз, налякана годинниковою »зозулькою«. Вачимо, що в даному випадку текст далеко не надзвичайний, але ілюстрація, якої немає змоги подати — блискуча.

Навмисне я зупинився над питанням тексту й ілюстрації у французькій книжці для дітей, щоб підкреслити думку, що часто мистець-ілюстратор у такій книжці грає першу, головну роль, а ще частіше автор тексту і мистець-оформлювач творять одно ціле. Тоді дитина має справді подарунок, а дитяча література — справді цінний здобуток.

Ми маємо малі кадри письменників для дітей. Таких авторів легко перерахувати. Відніші ми на мистців-ілюстраторів, без яких сам текст — це лише півдороги до кінцевої мети. Однак, такі кадри вже є.

Дитяча література в УРСР

Українська література для дітей — відносно молода література. Цим можна пояснити те, що й нині для наших багатьох культурних людей (у тому числі й деяких літературознавців і критиків) залишається »загальковим« питання, чи література для дітей — це окрема повноцінна галузь літератури взагалі, чи дитяча література — це лише »розвага«, »література між іншим«?

Українську літературу для дітей започаткував ще Тарас Шевченко своїми окремими творами, хоча він не писав творів спеціально для малого читача.

Але це вже одна із властивостей геніальних творів — бути цікавими й доступними для читача різного віку. В галузі дитячої літератури багато зробив Леонід Глібів, Марко Вовчок з її широковідомою й за межами України повістю «Маруся» (у Франції, наприклад, переклад цього твору витримав біля десяти перевидань), окремі твори дала Леся Українка й інші. Особливі заслуги в галузі літератури для малих має Іван Франко, який кілька речей написав спеціально для дітей. Його славнозвісний «Лис Микита» став популярним одночасно і в дорослого, і в малого читача. Не так давно померлий поет О. Олесь багато працював у цій галузі; не одне маленьке серце з радістю заб'ється під час деклямування «Раз я взувся в чобітки», тисячі дітей із вдячністю згадуватимуть і тим продовжуватимуть життя свого визначного поета.

Але про українську дитячу літературу, як окрему галузь нашої літератури, можна фактично говорити, починаючи орієнтовно від 1900 року, початку 20-го сторіччя, коли ціла плеяда поетів і письменників розпочала в цім напрямі серйозну працю: П. Тичина, О. Олесь, О. Іваненко, Н. Забіла, О. Донченко, М. Пригара, С. Васильченко, згодом — М. Квітко, М. Трубілаїні, А. Варто, Д. Ніценко, Р. Завадович, І. Нехода, В. Бичко й інші. Із поетів і письменників молодшого покоління в ділянці дитячої літератури, театру, музики, пісні працюють поети й письменники: О. Гончар, В. Владко, М. Сказбуш, В. Ткаченко, І. Багмут, Л. Компанієць, М. Рудь, М. Стельмах, Б. Чалий, високоталановитий Платон Воронько; після другої світової війни виступили Ю. Збанацький, М. Упенік і інші. В галузі дитячої драматургії великі досягнення має Анатолій Шиян, якого п'єса «Івасик-Телесик» вже протягом кількох років не сходить зі сцени Київського Театру Юного Глядача; також Варто, Нехода й інші. На полі дитячої музики працює композитор Козицький, автор багатьох дитячих пісень на тексти П. Воронька, А. Малишка, М. Рильського й інших поетів (але українську дитячу пісню чужа влада в Україні свідомо, із диявольським розрахунком і холоднокровністю замовчує, затушковує, приховує від дітей, підсуваючи їм «московські песенки»).

Одночасно із творцями художнього слова виросла і чимала група малярів — ілюстраторів дитячих видань. До них у першу чергу треба зачислити завчасу померлого високоталановитого графіка Юрія Нарбута і зниклого безслідно під час другої світової війни такого ж високоталановитого графіка Судомору, який на протязі кількох років прикрашував львівські дитячі видання. На Наддніпрянщині і в Галичині працювали талановиті ілюстратори Е. Козак, О. Яблонська, О. Паславська, Кассіян, М. Григоріів, М. Худяк, пізніше прийшли З. Волковинська, А. Боровська, Д. Шавикінь й інші.

Ще М. Лисенко написав дитячу оперу «Коза-Дереза», яку в УРСР не виставляють здається з тієї причини... що росіяни не мають відповідної дитячої опери, якою могли б із цим прекрасним твором порівнятися. Можна собі легко уявити, яких вершин досягло б українське музично-вокальне мистецтво для дітей в нормальних умовах розвитку. Композитори в УРСР, які пишуть твори для дітей, змушені переважно тулитися по різних журналах (наприклад, у дитячому журналі «Барвінок» і «Піонерія», що виходять у Києві після другої світової війни), або публікувати свої твори на обкладинках випадкових дитячих збірників. За приклад подам дитячу

талановито написану пісню «В грозу» (музика М. Жербіна, на слова П. Воронька), що притулилася у збірнику «Сонечко й хмаринка».

А ми грали в довгі лози.
Вмиль захмарило на грози,
Полили дощі,
Вилягли кущі.
А ми грали в довгі лози,
Що нам бурі, що нам грози!
Ми ж не цукрові —
Будемо живі!..

Зате в незчислених збірниках дитячих пісень старанно зібрано партійними редакторами пісні на зразок:

На колгоспному на полі
Я збирала колоски...

У великій доповіді про дитячу літературу в Українській РСР не даремно Наталя Забіла не говорила про український дитячий театр і драматургію, про дитячу музику й пісню, взагалі ні словом не згадала про важливу ділянку творчості для дітей — кіно. Все різнобарвне мистецтво, багатожанрове, багатовидне — зведено окупантом в Україні до мистецтва слова (вірш, оповідання, дуже рідко — повість); казки майже не існує, звичайно не тому, що її не чекають українські діти! «Неприпустимо бідні у нас, — сказала Наталя Забіла на третьому з'їзді письменників України, — такі жанри, як науково-фантастичний і пригодницький, хоч всім відома любов читачів середнього і старшого шкільного віку саме до таких книг». Дійсно, за останні роки в УРСР була видана лише одна науково-фантастична повість «Торжество життя» Дашкієва (в даному випадку не йдеться про її мистецьку вартість, а про жанр) і дві пригодницькі: «Господарі Охотських гір» Багмута (не на українську тематику) та «Лісова красуня» Збанацького. Майстер дитячої поезії Наталя Забіла з трибуни з'їзду відважилася нагадати ще (не так письменникам, як владі) про те, що «погано стоять справи і з прозовими творами для найменших, де доводиться відмітити лише чудове оповідання О. Донченка «Голубий гвинтик», невеликі збірники оповідань «Наша Наташа» (не Наталя чи Наталка, а «Наташа») Іванова і «Як виріс піріжок» Бабанського»...

До другої світової війни і деякий час по ній від усіх літераторів у СРСР вимагалось творів, які не мали б у собі зерна конфлікту, в яких зображувалось б життя й люди пригладжені, приправовані, а коли й давався дозвіл на якийсь порив — то хіба на те, щоб «герой» назбирав «сто пудів колосків на колгоспному полі»... За методом соціалістичного реалізму у творі мало зображуватися реальне життя в перспективі майбутнього (як вчить пропаганда — кращого майбутнього), тобто прикрашуватися і життя і людей, вставляти їм замість душ — «Коротку історію компартії»... Так вся література в СРСР, а драматургія особливо, зайшла в безвихідь. У тому й дитяча література, бо ж як, наприклад, побудувати пригодницьку повість без конфлікту? Кілька років тому залунали голоси про «порочність» теорії безконфліктності. Голоси самих же партійних цензорів, які побачили, що нові твори показують все більші ознаки повного мистецького занепаду. Тепер так звану теорію безконфліктності критикують всі і вся. Це, однак, не означає, що соцреалізм відступив від своїх засад фальшування

у творах життя й людини. Але все таки було зроблено малу поступку, крайнє потрібну в мистецтві: допущено введення конфлікту не лише »фабрично-заводського« порядку, а й особистого чи спільноти. Найновіші твори для дітей, написані в УРСР, показують, що письменники вміло використовують цю поступку партії. У повісті для старших дітей »Сашко« Леоніда Смілянського, герой »Сашко« вже не від початку до кінця — чудово вихована дитина, бездоганий у всіх відношеннях. Ні, він спочатку завдає немало прикростей і своїм батькам, і друзям. Поволі школа й оточення перевиховують »Сашка«. Інша річ, що вони перевиховують на »сознательного піонера«, що в повісті пропагується більше любов до Москви ніж до Києва — але це вже ідеологічна сторона твору. Їх можна порахувати на пальцях, твори, в яких або взагалі немає отого вимушеного »сознательного піонерства«, або ж воно є в мінімально малій дозі. Такі твори — переважно поетичні і переважно для дітей дошкільного і початково-шкільного віку. Зате десятками можна рахувати писання, що мають за завдання викривити душу української дитини, звернути увагу малого читача на Росію, привчити змалечку до каторжної праці. До таких писань треба зарахувати хоча б поему Упеника »Про Донбас«, збірку віршів Бойка »Будемо шахтарями«, книжку М. Познанської »На рідній землі«, збірку оповідань Вайдебури »Діти шахтарів«, безліч невдалих писань І. Бичка, проповідуючу русифікацію повість Багмута »Щасливий день суворовця Криничного« й інші.

...Покищо найбільше досягнень з мистецької точки зору має в УРСР поезія для дітей. Загальне, урядове, накинене згори, призначення дитячої літератури в УРСР нам відоме: бути пропагатором комуністичних ідей. У більшості це й виконується сумлінно радянськими авторами. Для характеристики цитую один із таких віршів талановитої поетки Наталі Забіли, в творчому багажі якої є і справжні поезії, із збірки »Наша батьківщина« (Київ, 1950 р.):

Гримлять зустрічні поїзди.
Ми їх гудком вітаєм.
Вони запитують: »Куди?«
»В Москву!« — відповідаєм.

Кінчаються поля, ліси,
І з далечі ясної
Встає у всій своїй красі
Москва передо мною!

Навіть на тему праці можна писати значно цікавіше, ніж у Забіли:

Літак з зорею на крилі
Злітає над землею.
Працюють люди на землі,
Працюють і під нею.

Во під землею в глибині
Лежить вугілля здавна.
І тут іде й ночі, й дні
Шахтарська праця славна..

Про таку Забілу ніхто не згадає: ні маленький читач, ані батьки дитини, яким мала б допомогти виховувати своєю творчістю поетка, ані історики літератури. Але скільки таланту, лагідної посмішки, дотепу, поетичної вправності є в окремих поезіях цього майстра дитячої літератури! Советські цензори старанно витравлюють з української дитячої літератури елементи казки. Це не даремно. Адже казка розбурхує уяву, будить фантазію, допитливість. А советській системі потрібні люди-роботи, байдужі до великих подій, замкнені в колі дрібних зацікавлень своєї фабрики чи колгоспу. Забіла від часу до часу прориває таку настанову партії. На еміграції ОЦДЛ перевидало її чудовий переспів народної казки про матір з двома випеченими доньками й бідну сирітку, яка вкінці стає щасливою — «Чарівна хустина». У цім прегарнім творі «із страшним гарчанням грізним, з диким брязкотом залізним» виповзає з палацу змій, ліс «патаками, мов руками» затримує бідну Оксану... — коротше: в ній є елементи казки. І поема читається з надзвичайною увагою дітьми, із слюзами співчуття і вигуками радості з приводу перемоги Оксаною всіх труднощів! Або поезія Забіли «Комарі та жаби» — вона сама запрошується на музику, на дитячу пісеньку; вона має й неабияку пізнавальну цінність, оповідаючи дитині про боротьбу в природі між різними створіннями, про те, що негарні з вигляду жаби приносять людині велику користь. Цитую уривок:

Подивився, що за сила
Над водою угорі
довгоногих,
довгоносих,
довгокрилих
комарів!

Вийшли жаби полювати,
Комарів лихих ганяти,
тільки скік
на язик —
вже комарик зник!

Наловили комарів,
Почали веселий спів:
кум-кум...

Для дитини реальний світ невіддільно сполучений із казкою. Дитина не дбає за своє забезпечення матеріальне. Але в неї є свої турботи, горе, а навіть і трагедії. Тому до її світу треба відноситися з великою увагою. Руйнування казки, розривання того вікна, яким дитина прикрашує реальні події; стримання дитини від насущної потреби гри — кривдить дитину, замикає її в собі. А наслідки того руйнування дадуть себе відчутти згодом, коли ми зустрінемо юнака чи юнку із тяжким характером, нетовариською поведінкою, черстою душею. Та не лише непотрібною покарою, заборонаю бавитися, суворим поглядом чи повною байдужістю можна затьмарювати дитячу душу (часом затьмарити і на все життя). Руйнують дитячу душу

в УРСР і дуже багато книжок. Один із поетів, Іван Нехода, наприклад, робить злочин тим, що підносить у своїх творах малому читачеві проблему капіталізму-комунізму, або, вихваляючи техніку — приглушує любов дитини до природи. Він написав уже десятки віршів про трактори, сівалки й косарки, «Про негритянського хлопчика й капіталіста» (поема!), «Солдат Мао-Тсе-Тунга», «Трактор Сталінець»...

Об'єктом його оповідей стали або машини, або ж носії комуністичної ідеї в різних країнах, але не люди й природа в першу чергу, не кажучи вже про релігійні теми (їх у дитячій українській підсоветській літературі не існує). Нехода — старий автор для дітей. Зрідка дає він їм і вартісні твори. Справді: «з любов'ю радість обнялася!»... — бо це характеристичне майже для всіх підсоветських авторів, які десять творів змушені писати за партійною директивою, щоб одинадцятий, ато й сотий написати від душі, для дитини, для мистецтва, для нашої літератури. Він напевно знає, що повноцінна людина нашого технізованого часу здебільшого вчиться любити природу змалечку і любити техніку в дорослому віці. Людина, яка в дитячі роки пройшла повз природу байдуже, часто виростає або кам'яним бюрократом, або тупим головорізом, або ж техніціантом із металевою душею. І тому Нехода написав «Казки» — в яких оригінально трактує українську народню казку («Чому кіт умивається після сніданку», «Лисячий хвіст», «А чому у зайчика тріснута губа» й інші).

«Провідними темами післявоєнної дитячої літератури, — писав критик Василь Лисенко в журналі «Дніпро» (Київ, 1953), — є тема партії і народу, советського патріотизму, інтернаціоналізму та дружби советських народів... Майбутній історик дитячої літератури за советський період напише про речі на згадані Лисенком теми, десять стрічок, і цього буде досить. І не один читач того оглядає ще раз із острахом «про наші підлі і скупі часи», коли в УРСР талановиті люди марнували час, талант і більшість писань допомагали окупантові руйнувати душу підростаючого покоління. Витратою часу, великою шкодою, не тільки літературним злочином є книжки для дітей П. Тичини «Вишиємо Сталіна портрет», Н. Забіли «Наша батьківщина», М. Познанської «На рідній землі», Б. Чалого «Діти миру», сотні віршів й оповідань; сотні пісень, яких, на щастя, не співали й не співатимуть діти. Ось зразок таких пісень (слова Чалого, музика Левіної):

В тій пісні свобода
І вільний Мадрид.
Та пісня безсмертна.
Широка, як світ.
Підхоплює пісню
Орлина сім'я:
Росія, Росія,
Росія моя!..

Та квіти ростуть і між бур'янами. У видатного сучасного українського поета для дітей — Платона Воронька теж немало творів-злочинів, немало

бур'янів. Але, одночасно, хто з дітей не запам'ятає чудових поезій із його збірки «Читаночка» (Київ, 1951, тираж 40.000 примірників, великий формат, ілюстрації Яблонської). Годі втриматися, щоб не зачитувати кілька поезій Воронька:

Зайчика злякались
Ми ходили по гриби,
Зайчика злякались,
Поховались за дуби,
Розгубили всі гриби,
Потім засміялись —
Зайчика злякались!

Чи ось ця поезія, в якій майстерно поєднано казку із вихованням у дитини почуття товариського обов'язку, любови до праці й розуміння природи:

Ми помогли зайчаті
Іде заєць на город,
Набрав води повен рот.
Він капусту поливає,
В нього ліечки немає.

Допоможемо зайчаті,
Візьмем ліечку у хаті,
Поллемо йому город,
Звільним зайця від турбот.

Чи ось зразок патріотичної поезії для дітей, побудованої за мотивами української народної пісні:

Облітав журавель...
Облітав журавель
Сто морів, сто земель,
Облітав, обходив,
Свої крила натрудив.

Ми спитали журавля:
— Де найкраща є земля?
Журавель відповідає:
— Краще рідної немає!

Видатний поет для дітей, Платон Воронько не лише знає (знати — дуже цього ще мало в мистецтві), що діти не вміють мислити абстрактними категоріями, що для них поняття «воля», «слава», «кривда», «мужність» й інші не дохідливі без якогось конкретного втілення в художньому образі; Воронько знає цю істину й талановито реалізує її у своїй творчій практиці. Він приєднав собі чутливість педагога, гострозорість поета, гумор українця, високу культуру сучасного інтелекту.

О. Підсуха талановито розв'язав нелегке завдання: поетичною мовою

вчити дитину рахувати. У вірші «Наталочка лічить до десяти» читаємо:

В мене є один дружок,
З ним ходжу я на лужок.

Він і я — то буде два.
На лужку густа трава.

Три лелеки там щодня
Ходять вкупі, мов рідня.

У чотири ми руки
Плетемо удвох вінки.

В п'ять годин гукають нас... — і так далі.

Михайло Стельмах тепло оповідає про сестричку-невеличку, яка вже вчиться читати і знає «А». Грицько Бойко в дотепних жартівливих віршах розповідає малим читачам про невдатних дітей-мисливців, які перелякалися навіть вивірки, або ж просто жартує, але як приємно жартує! —

Окуні

Знов мені не вірить Рая,
Що, як рибу я ловив,
На один гачок впіймав я
Двох великих окунів!

Я пустив їх знов у річку,
Хай радіють окуні!.. —
Все б одно моя сестричка
Не повірила б мені!..

А ось, наприклад, М. Руденко написав «Райдугу», в якій немає «політики», є навіть ріка Дніпро, — однак, це не рятує вірша від невдачі:

Маленька дівчинка Іринка
Із личком в сонячних краплинках,
Віловолоса та курноса,
У трусиках червоних, боса,
Віжить, біжить, біжить по пляжу...
То на пісок гарячий ляже,
То знов підводиться й зрозгону
Плига в Дніпро біля понтону.

Дев'ятнадцять рядків було потрібно Руденкові на те, щоб оповісти, як Іринка вдарила рукою по воді і від того стала райдуга-веселка. Сказавши «маленька» автор говорить і «дівчинка», тоді коли саме слово «дівчинка» вже говорить про те, що вона невелика... Бачимо, що це друго-чи-третьорядний поет. І це дуже добре. Добре те, що в українській дитячій літературі вже є майстри, підмайстри і помічники. Це добра ознака чималого розвитку, але лише чималого...

Наче двоєдні Янус, українські письменники в УРСР працюють для збагачення пропагандивної макулатури, то для рідної літератури, справді для дитини. Не можна говорити про жанрове багатство дитячої літератури в УРСР, бо морального літературного процесу там немає. Все таки попри

труднощі, письменники дали школярам окремі (нечисленні) збірники поезій і прози із ширшим розкриттям життя, таємниць природи тощо; діти старшого віку мають своїх кілька повістей, і свій — хоча який бідний! — театр. Вони не мають свого кіна — в цій ділянці ворог не йде й на найменшу поступку, знаючи, яку роллю грає кіно.

..Найбільше книг в УРСР для дітей видає видавництво «Молодь» (при ЦК ЛКСМУ): за повоєнні роки воно випустило біля 900 назв книг тиражем понад 30 мільйонів примірників (у тому близько десять мільйонів російською мовою...). Відбулося за цей час лише дві наради працівників дитячої літератури. Читач-дитина постійно відчуває брак української книжки, а ще більше — справжньої книжки: із 900 назв ледве чи десять-двадцять полюбили малий читач. Московські наглядачі свідомо не дозволяють видавати книг для дітей, у яких би порушувалася тема мандрівки по світі (хоча російською мовою такі книжки є); чи, боронь, Боже, — тема любови до України, не кажучи вже про тематику релігійну.

Брак і прогалини в українській підсоветській дитячій літературі намагається заповнити Максим Рильський перекладами із великого російського сучасного поета для дітей Корнія Чуковського (українця з походження). Рильський мовно зрадагував «Ліса Микиту» Івана Франка, твір, що користується в Україні надзвичайною популярністю і що завдяки мовній редакції став доступний для дітей цілковито. З'явилось за останні роки кілька перекладів китайських, сербських, російських, білоруських народів казок, Олекса Полторацький переклав для юнацтва кілька новел О. Генрі. Юнацтво захоплюється «Мартиним Іденом» Джека Лондона і тужить за пригодницькою повістю. Не можна говорити про якусь плянову нормальну працю письменників і видавців для дітей в УРСР. Можна лише догадуватися, скільки гарних творів замкнув на ключ цензор-комуніст, який напевно не має відваги глянути в очі і рідній дитині. В таких умовах можна мати лише випадковий успіх, або ж якесь особливе щастя — видати цінний український твір для дітей і не підпасти під вогонь критики, або й гірший вогонь. Сучасний стан українського письменства на Батьківщині можна схарактеризувати одним реченням: окремі прориви талановитих і відважних у сірому морці важкої дійсності поневоленої нації і її культури.

Природна річ, що коли на Батьківщині немає змоги вести бодай менш-більш нормальну працю, коли ворог стоїть і в творчій лабораторії мистця, і в друкарні, і біля мікрофону радіо, і біля помосту сцени, — тоді на вільних українських мистців у вільному світі спадає більша ніж будь-коли відповідальність за дальший розвиток мистецтва й літератури, в даному випадку — для дітей. Створити те, чого немає на Батьківщині, доповнити там — попри утиски ворога — створене, плекати при тому цьковану в УРСР українську мову... В цім полягає сенс перебування українського письменника за кордоном, а в інших аспектах — і існування політичної еміграції взагалі.

(В черговому числі: «Українська дитяча література на еміграції»)

Музикознавство в УРСР**ТВОРЧІСТЬ КОСЕНКА — НАРІВНІ З ЧАЙКОВСЬКИМ**

Советське музикознавство щодалі то більше заходить у сліпу вуличку. Офіційні постанови партії вимагають від музик-композиторів нових опер і балетів, а одночасно — забороняють музикологам публікувати праці-розвідки про оперове чи балетне мистецтво, про нові шляхи в музиці Західної Європи; в Україні положення ще більше ускладнюється тому, що про українську музику 16-17-18 століть взагалі заборонено писати, ймення Бортнянського згадувати не дозволено, релігійну музику наказано замовчувати...

Талановитий музикознавець В. Довженко минулого року наважився на власний ризик видати прецікаву монографію «Композитор В. Косенко» (Київ, видавництво «Мистецтво»). В ній, між іншим, він писав: «По щирості висловлення, широті емоціонального діапазону і майстерності ранні романси В. Косенка не поступають перед такими романсами, як, наприклад, «Ні слова, о друг мой», «День лі царі» Чайковського». Про дитячі фортепіанові концерти В. Косенка названий автор писав: «За своїми якостями вони стоять поруч із відомими збірками-творами для дітей Чайковського і Шумана».

Як і можна було сподіватися, порівняння українського композитора Косенка із Шуманом — викличе в московських музикознавчих (і партійних!) колах обурення. Московський часопис «Советское искусство» не забарився заатакувати В. Довженка — тепер про нього нічого не чути.

Чи можна в таких умовах бути науковцем, вірніше — серйозно працювати?

Музикознавство в Україні це мабуть одна із найслабших ділянок культури. Музичні видавництва УРСР видають «колгоспні» пісні, агітаційні марші, безліч пісень з російськими текстами і все для масового вжитку або ж для хорів, і лише іноді — кілька українських пісень із класичного репертуару. Композиторам в Україні не дозволено писати творів легкого жанру (ні вокальних, ні музичних), і якщо котрийсь із композиторів — як це зробив Кос-Анатольський — і пробиває таку стіну заборони, то в текст любовної пісні все таки введено слова «Ми йшли із колгоспного поля». Музикологам ще гірше. Дотепер вийшло кілька монографій, в тім числі про Лисенка (тиражем лише в 3.000 примірників!) і про Леонтовича, було опубліковано кілька статей на музичні теми в київській «Літературній Газеті», але в тих статтях не шукається нових доріг, а заперечується їх (наприклад, погромницька стаття, скерована проти «формалістичних рецидивів у 3-тій симфонії В. Лятошинського»). Багатьох музикознавців, а особливо А. Зноско-Боровського, Н. Гордійчука й А. Филипенка обвинувачено в тім, що вони не добачають (!) впливів російської музики на українську, що вони переоцінюють творців українських композиторів тощо. Н. Гордійчука тероризувало «Советское искусство», заявляючи, що він «має елементи національної обмежености, вдається до спроб розглядати українську радянську музичну культуру поза її зв'язками з такими ж культурами інших соціалістичних націй, зокрема російської музики». За наказом згори праці Н. Гордійчука про творчість сучасних українських композиторів — П. Майбо-

роди і А. Филипенка — гостро засуджено на пленумі Спілки композиторів України.

Таким чином, музикологи в УРСР змушені не допомагати, а фактично затримувати працю композиторів. Услід за критикою музикологів іде нагінка й на композиторів, у яких вони знайшли щось таке в музиці, що виступає за межі «колгоспної частушки»... Однак, українські композитори в УРСР все таки створили кілька творів, які надовго ввійшли в скарбницю української музичної культури: «Другий струнний квартет» А. Филипенка, «Закарпатські ескізи» Гомоляки, симфонічна сюїта «Пам'яті Лесі Українки» Штогаренка (керівник Спілки композиторів УРСР), балет «Хустка Довбуша» львівського композитора Кос-Анатольського, окремі арії та увертюра до опери «Молода гвардія» Мейтуса, увертюра до опери «Богдан Хмельницький» Данькевича... Але про ці твори дуже мало написано фахової літератури. Взагалі чи не єдиною спробою синтетичного огляду музичної творчості за останнє десятиліття в УРСР була праця Н. Гордійчука, виголошена спочатку як доповідь на пленумі Спілки композиторів України в Києві. Та це було 4 роки тому!..

В поневоленій Україні існують лише 2 факультети для підготування музикологів: при консерваторіях у Києві й Харкові. При чому, в Харківській консерваторії на факультеті музикознавства є лише... 2 місця на рік! Це на великий, співучий і музичний народ. Фактично немає допливу свіжих творчих сил в ділянку музикознавства, та славнозвісні «партія й уряд» саме про це й дбають. Особливо ж в Україні, яка в 20-тих роках показала, що при свободній творчості її композитори швидко б дорівняли до творів Шумана, як про це писав київський музиколог В. Довженко. Музикознавці не лише аналізують написані твори, вони також по-своєму і прокладають нові шляхи, особливо в теорії музики, для композиторів. Цього нормального процесу в Україні не існує.

Л. П.

Р. М. Рільке

* * *

Я в себе вдома межі днем і сном,
Де по забавах засинають діти,
Де люблять при вогні старі сидіти,
І племінь червонить усе кругом.

Я в себе вдома межі днем і сном,
Де на криниці сперлися дівчата,
Утома їхня тишею понята,
А дзвони ясно гаснуть за вікном.

Люблю я липу з тінявим шатром:
Всі літа давні, що у ній мовчали,
Знов у гіллі густому задрожали
І знов чувають межі днем і сном.

Перек. з нім. М. Зеров

Вікно у світ

ІВАН ВОВК І S. JASCOVE

У паризькому музичному видавництві Марселя Лябре вийшли три нотні зшитки фортепіанових п'єс для дітей. Автором тих п'єс є С. Ясков. П'єси легкі й приємні, для дітей становлять собою неабияку цінність. У музиці вчувається щось слов'янське, що й привернуло до них особливо нашу увагу. Після розпитів удалося встановити, що справжнє прізвище автора — Іван Вовк. Він — молодий українець із Київщини, який до 1940 року студіював у Одесі, а по війні — в Парижі. Це було і приємно, і прикро. Прикро, бо між п'єсами знаходимо, наприклад, таку, що зветься «Російський танець»...

Чи автор так швидко встиг у Парижі забути про свою батьківщину Україну і її культуру? щоб робити кар'єру за допомогою «Російських танців»?

»НАШІ КАЙДАНИ«

У 1946 році вийшла в Парижі невелика книжка французького письменника Франсуа-Альбер В'яле «Наші кайдани». Це своєрідний художній репортаж, часом навіть напівдокументального порядку, про митарства й одіссею одного француза, який потрапив під час другої світової війни до німецького полону, був вивезений, разом із тисячами інших, на примусову працю в Німеччину, зустрічався там з людьми з цілої Європи і, нарешті, — виснажений і пригнічений духово — повернувся на звільнену Батьківщину. З особливою художньою силою написано три листи: «Лист політичного до своєї матері», «Лист воєнно-полоненого до дитини», і «Лист до однієї жінки»,

Але тут нас цікавить що інше. Франсуа-Альбер В'яле належить до тих нечисленних і досі європейських письменників, який виразно побачив у великому фашистському таборі полонених, яким була в свій час Німеччина, людей різних націй і між ними не «рюсь», а таки українців. Про українців оповідає автор кілька разів. В одному примітивнім шпиталі для упосліджених робітників-чужинців у Німеччині під час війни автор бачить: «Двадцять трое хворих говорили приблизно дев'ятьма різними мовами. Всі європейські нації були тут: французи, бельгійці, югослави, українці, поляки... Це побачення « нової Європи » — жартували вони...» В іншому місці автор розповідає про одного українця, офіцера із Києва, «якого всі звали росіянином». Однак, у своїй оповіді про цього офіцера В'яле вживає тільки означення українець.

У кінці твору автор протестує проти гноблення людини людиною і нації нацією. Цей протест, що виринає з самого глибу людського ества, робить він від імени всіх синів тих європейських націй, з якими разом провів не один місяць неволі.

Тепер Франція вільна. Чи пам'ятає шляхетний автор і нині про інші, ще поневолені, нації?

МАГАЗИН УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ

Майже рік тому часопис «Московская правда» в замітці «Магазин української книги в Москві» писав: «Тут добре поставлена праця відділу «Книга — поштою». Щодня сюди приходять понад 100 листів з різних областей нашої батьківщини з проханням вислати ту чи іншу книжку... Тут можна пе-

редплатити зібрання творів Т. Шевченка в 10 томах, Л. Українки — в 5 томах, І. Франка — в 20 томах»...

В передноворічних передачах київське радіо повідомило, що Український магазин книги в Москві перевиконав плян продажу української книжки, що магазин прикрашено репродукціями українських малярів-клясиків і оригінальними творами сучасних малярів із України; що стіни прикрашені українським орнаментом, а над полицями висять прегарно виконані портрети українських клясичних і сучасних письменників, поетів, драматургів...

Нічого незвичайного немає в тім, що у Москві працює магазин української книги (в Україні — тисячі магазинів російської книги, з метою русифікувати непокірне населення). Але два факти впадають увічі: те, що магазин перевиконав плян продажу української книжки і те, що він так гарно прикрашений в українському стилі й дусі. Обое фактів багатомовні: тисячі українців, змушених виїхати з України, або ж такі, які виїхали самі — купують книги в московським магазині, можливо, боячися написати прохання в Київ... В Україні мабуть немає ні одного магазину, прикрашеного в українському стилі, бо за це окупантська влада карала б, як за «прояв націоналізму».

УСПІХ ЕДВАРДА ДМИТРИКА

На останньому міжнародньому кінофестивалі у Венеції було, між іншими, нагороджено художній фільм «Ураган над »Геною», що його поставив відомий кінорежисер Едвард Дмитрик. У паризькому часописі »Ар« за 12 жовтня 1954 р. Франсуа Труфо писав в огляді

»Фільм тижня»: »Автор фільму »Ураган над »Геною« Едвард Дмитрик — народився 1908 року в Канаді в українській родині. Він працював спочатку поси́льним при кіностудії »Парамон«, потім до 1939 р. — шефом монтажу, відколи сам почав накручувати фільми, спочатку короткометражні, а потім і повнометражні... Його фільми в дечому споріднені з працями Каята»...

Свого часу Е. Дмитрикові було закинуто в США прокомуністичну діяльність і позбавлено права ставити в США фільми. Та після недовгого pobytu в Англії постановник повернувся до США, де ще раз стояв перед комісією розслідування антиамериканської діяльності. Комісія на цей раз встановила, що такої діяльності він фактично не провадив і Е. Дмитрик взявся знову до любимой справи. Успіх був недалеко: глибокий психологічний фільм »Ураган над »Геною« нагородило світове журі. Дія відбувається під час другої світової війни на покладі корабля »Ген«. На кораблі панувала сувора дисципліна воєнного часу, капітан був законом для кожного. Але потім наступив конфлікт: команда помітила в капітана ознаки духового розладу, однак — він був капітаном і перечити його невірним наказам ніхто не смів...

Едвард Дмитрик — українець, лауреат світового кінофестивалю, видатний кіномистець — був обвинувачений в симпатіях до комунізму. Чи не могла знайти українська інтелігенція в США шляху до свого брата по нації, щоб людині, яка всюди шляхетно підкреслює своє українське походження, детально оповісти про комуністичний »рай« в Україні і »свободу« мистця? Е. Дмитрик напевно знає, що ще в

1932 році на такому ж світовому фестивалі було нагороджено фільм «Земля» геніального київського режисера й постановника Довженка. І напевно бачив його останні —

німічні через советські утиски й цензуру — фільми. Тільки у вільному світі Едвард Дмитрик зміг поставити фільм, якому аплодував на фестивалі увесь світ.

Л. Ук.

* * *

ІЗ ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ЕМІГРАЦІЇ

* «Тріумф українського танку» — новий документальний фільм кіностудії Василя Авраменка (Нью-Йорк). У ньому зафільмовано виступи українських танцювальних груп і ансамблів в Америці та Канаді, а також вмонтовано концерт українського хору під керівництвом О. Кошиця (300 співаків) та виступ проф. К. Менінга в обороні української культури.

* У грудні 1954 р. минуло 60 літ від народження видатному українському мистцеві графікові педагогові проф. Робертові Лісовському. Повний творчих сил і енергії мистець тепер перебуває і працює в Лондоні. Проф. Роберт Лісовський — один із тих нечисленних високоталановитих графіків, які на початку нашого століття зробили революцію в мистецькому оформленні української книги.

* Виставка венеційських акварель М. Кричевського відбулася в Парижі. М. Кричевський дещо раніше малював у Парижі церкву св. Володимира і велике полотно для цієї ж церкви — «Коронація короля Давида». Виставка пройшла успішно, як і попередні.

* «Плач Ярославни» — нова п'єса Б. Нижанківського і З. Тарнавського. Тематика п'єси — революційна боротьба українського підпілля. Обох авторів відомі на еміграції п'єсами «Чай у пана прем'єра» та «Атілла в Римі».

* Найвидатніший сучасний український поет на еміграції Євген

Маланюк взяв участь у вечорі в Українському Літературно-Мистецькому Клубі (Нью-Йорк), промовляючи на тему української літератури в УРСР з нагоди 20-річчя заборони в УРСР роману В. Підмогильного «Місто». Роман «Місто» вийшов тепер у Нью-Йорку.

* У Мелборні (Австралія) організовано з участю представників двадцяти національностей Міжнародне Культурне Товариство, в якому діяльну участь приймають українці. Товариство влаштовує культурні імпрези та міжнародні концерти, на яких окремо виступає кожна нація.

* 7-ий Національний Конгрес Студентства Америки відбувся в США. У працях Конгресу взяли участь українські студенти — репрезентанти українського студентства (ЦЕСУС). Українські делегати своїми виступами й працею спричинилися до прийняття кількох антикомуністичних постанов, а також заактивізували зацікавлення українським питанням й українською культурою багатьох делегатів Конгресу.

* У Вінніпегу (Канада) на академічних викладах УВАН проф. Л. Білецький читав цінну працю «Творчість Олександра Олеса», ред. М. Гикавий — синтетичну працю «Українські культурні надбання в Канаді і їхнє майбутнє».

Л. Димчук

ХРОНІКА КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ В УРСР

* Видавництво «Радянський письменник» видало збірку поезій «Київські каштани» Т. Масенка, «Переклик друзів» М. Руденка, «На зорі» І. Цинковського. Тираж кожної збірки — 8.000 примірників... небагато, як на Україну!

* Львівські письменники П. Козланюк, А. Шмигельський, поети Д. Павличко і Р. Братунь об'їздили міста Станіславщини з доповіддю про творчість Марка Черемшини, намагаючися її зфальшивувати і пристосувати відповідно до сучасних вимог Політбюро. У м. Станіславові виступала на літературному вечорі також Наталія Семанюк — дружина М. Черемшини.

* На конкурсній виставці плякатів у Києві було виставлено 186 плякатів з різною тематикою, однак, багато між ними було таких, «які викривали пережитки буржуазної моралі та шкідливі дії запеклих ворогів українських буржуазних націоналістів» (за «Літ. Газетою»).

* Станіслав Людкевич (Львів) написав нову оперу на історичну тему під назвою «Олексан Довбуш»; Київський театр опери та балету взяв оперу на перегляд. Григорій Майборода створив оперу «Маланя» (на тему з життя західних земель України), композитор Кос-Анатольський — оперу з промовистою назвою «Воз'єднання».

* На «Фестивалі українських фільмів», що відбулося минулого місяця в Ужгороді, було показано з-поміж десятка московських фільмів лише три виробництва Київської Студії Художників: «Доля Марини» (фільм, що провалявся на світовому кінофестивалі у Франції в 1954), «Тарас Шевченко» і «Вогдан Хмельницький», в якому московські послі затінують своєю «величчю» і самого гетьмана України...

* На третьому з'їзді письменників України, що відбувся в Києві, вибрано головою Правління Спілки Письменників М. Бажана,

заступниками О. Гончара і Л. Новиченка, відповідальним секретарем — Скляренка. До складу нового правління Спілки ввійшли: Забіла, Корнійчук, Малишко, Ганда Васілевська («українська» письменниця!), Рибак, Дмитренко, А. Малишко й ін. Під час з'їзду виявилось, що зірка, раніше пропагандою вихвалованого, а тепер критикованого драматурга О. Корнійчука починає пригасати.

* 150-ту річницю з дня смерті великого українського філософа-ідеаліста Григорія Сковороди (9 листопада 1954) відзначено в Києві про людське око; обласна і районна преса УРСР про річницю не згадала. У Києві, в приміщенні Інституту Історії АН УРСР, відбулося скромне засідання, а в кількох бібліотеках і клубах було zorganizовано виставки, на яких показано фоторепродукції з перших зидань творів Г. Сковороди, з його манускриптів і окремі відбитки убогої советської української літератури про найбільшого українського філософа: статті Вілича «Григорій Сковорода», Попова «Видатний український філософ 18 століття» і уривки з поеми П. Тичини про С. Сковороду, (близько 20 років пише цю поему Тичина і ніяк не може закінчити в умовах «вільної творчості»).

* Фотоальбом «Тарас Шерченко» видано масовим тиражем... у Ленінграді. В альбомі є кілька десятків фоторепродукцій з картин, малюнків і портретів, виконаних Т. Шевченком, а також кілька копій автографів поета (з поеми «Сон», «Заповіт» й інші) із помітками поліційних урядовців.

* У Києві відбувся перегляд нового художнього фільму Київської Кіностудії — «Земля» О. Кобилянської. Ставили фільм із перебільшеним підкресленням соціального питання А. Бучма і О. Швачко; в головних ролях Наталя Ужвій, Сокирко, Мохнович; музика В. Гомоляки та Б. Крижанівського.

Л. Димчук

КОЖНИЙ СВІДОМИЙ УКРАЇНЕЦЬ І УКРАЇНКА ЧИТАЄ,
ПЕРЕДПЛАЧУЄ І ПОШИРЮЄ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-
ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«

60

- »Визвольний Шлях«: стоїть на християнських, національно-соборницьких, традиційних, духово-культурних засадах української нації, виплеканих і стверджених нашим славним минулим;
- »Визвольний Шлях«: голосить ідеї Українського Національно-Визвольного Руху;
- »Визвольний Шлях«: заступає концепцію власних сил українського народу і української самостійницької суверенної політики та виховує конструктивні державно-творчі сили;
- »Визвольний Шлях«: пропагує спільний фронт поневолених Москвою народів, що боряться за свої національні самостійні й суверенні держави на етнографічних територіях;
- »Визвольний Шлях«: обговорює проблеми Української Національної Революції, програми, ідеології, стратегії і тактики;
- »Визвольний Шлях«: друкує публіцистичні й белетристичні крайові матеріали сучасного українського революційно-визвольного підпілля;
- »Визвольний Шлях«: містить статті і праці кращих українських загальновідомих авторів на міжнародні, внутрішньо-українські, економічні, психологічні, суспільно-визвольні, наукові, літературні й мистецькі теми;
- »Визвольний Шлях«: друкує кращі твори української літератури: оповідання, новелі, повісті, поезії, спомини і т. п. Містить переклади кращих світових авторів Плекає, поширює наші духові й культурні цінності;
- »Визвольний Шлях«: є вірним і щирим приятелем кожного українця на чужині, служить інтересам українського народу, будить приспане сумління і ставить перед очі кожного Україну, її визвольну боротьбу, що безперервно ведеться й досі на Рідних Землях.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — це ваш журнал, видається виключно Вашими матеріальними засобами, жертвою співпрацю його співробітників, Заступників і Кольпортерів. Не забувайте про свій обов'язок: вносити передплату, придбуйте нових читачів і передплатників і всюди поширюйте його серед української еміграції.

Завважена друк. помилка

Ст. 100, 33 ряд. згори — замість Кармелюк має бути Карманюк.